

Ярослав Яцків, академік НАН України,
головний редактор

УКРАЇНА БУЛА, Є Й БУДЕ!

Нещодавно, вирушаючи у далеку подорож до Сардинії, взяв з собою як щось необхідне збірку віршів «Україна понад усе». Були, звичайно, побоювання, чи осилю наразі таку далеку дорогу. А ще не давала спокою думка, чи маю я право покидати Обсерваторію у такі тяжкі для нашої країни часи. Друзі і знайомі запитували: «Чого це тебе понесло у такий час на Сардинію? Що спонукало – професійна необхідність чи бажання відволіктися від жахів війни і відвідати чудовий куточок?». Відповідаю: «Все разом». Щодо професійної необхідності, то вона пов'язана з тим, що неподалік від Сардинії є острів Карлофорте, на якому 125 років тому була створена одна із станцій Міжнародної служби широти (МСШ). Мій наставник академік АН УРСР **Євген Федоров** дуже мріяв відвідати цю станцію. Не судилося... А мені от випала така нагода, а про МСШ я написав невелику статтю (див. стор. 32).

Та повернусь власне до подорожі. Прибувши до чудового містечка Porto Cervo (північ Сардинії) та поселившись у готелі «Колонна», впродовж певного часу ніяк не міг адаптуватися до реалій спокійного, ситого та байдужого до долі України життя на цьому острові. Спеціально одягаю футболку з написом «Україна», щоб привернути увагу до себе. Вірніше до напису на футболці, бо (перекладаючи **Т. Шевченка**) скажу про себе: «Неначе цвяшок, в серце вбитий, Мою Україну ношу». Отож надіюсь на дружні привітання.

Але ніхто не реагує. Все відбувається за традиційним розпорядком мирного життя у праці та відпочинку. А мені чомусь на цьому мирному розміреному фоні не вистачає нашого українського неспокійного життя. Думки про долю України не дають спокою. І знову перечитую у захопленому мною поетичному збірничку вірш **Івана Франка**, який актуальний і сьогодні:

**«... Бо пора се великая есть:
У завзятой, важкой боротьби
Ми поляжем, щоб волю і честь,
Рідний краю, здобути тобі!»**

1880 р.

Саме так – щоб здобути волю і честь. Не лише для себе, а для всієї України. А чи можна здобувати волю, перебуваючи за межами країни? Ті, хто подався за кордон, пам'ятаєте, звідки ви родом, чи вже забули та живите безпечно і забезпечено з ласки добрих людей? Ви втекли від пекла. А дома – горять хати, гинуть старі люди, діти. Якщо не забули, будь-яким чином допомагайте своїй Україні, – у цьому числі журналу ми пишемо про CARITAS (стор. 19).

Болить душа, болить серце за долю України, за героїчних вояків, які захищають нас від ворожих зазіхань. І росте в душі неприязнь до тих, хто нехтує долею рідної землі та уникає обов'язку боронити її від ворога. Так боліло серце й у **Максима Т. Рильського**, коли він у свій нелегкий час говорив:

**«Розчаруватись можна в друзі
І можна розлюбить жону,
На голубому виднокрузі
Згубити можна ціль ясну,**

**Але піддам того нарузі,
Прокляттям вічним проклену,
Хто рідний край у горі й тузі
Забуде хоча на мить одну».**

Знову перейду до моєї подорожі. Як кажуть – в гостях добре, а дома краще. Сповнений враженнями та емоціями повернувся до Києва... «Відпочиваючи» від Сардинії, розглядаю подаровані мені колись картини.

Коротков О., «Луцький замок»

Беляк В., «Хата на Подоліні»

На одній з них – могутні стіни старовинного замку. Картина нагадує глядачеві очевидне і доконче необхідне – хочеш жити, вмій оборонятися. На іншій – сільська хата, яка є символом віри та духу українського народу, який впродовж століть обробляв та боронив Богом дану йому землю, передаючи з покоління у покоління цей духовний скарб.

Здавалось би – два світи, між якими прірва. Високий стиль, високі помисли, державні інтереси, велична Історія – на одній. І ... сільська ідилія, розмаїття трав, тихий полудень – на іншій. Але все це – Україна. Єдина і неділима.

Вірю, що скінчиться ця жахлива пора розрухи, пожеж, вбивств і ненависті. І настане світла година. І дочекається мати сина, а жінка чоловіка і діти батька. Відродиться Україна, загоїть рани і розквітне синьо-жовтою квіткою. Вірю в пророчі слова *Олександра Олеся*:

**Яка краса: відродження країни!
Ще рік, ще день назад тут чувся плач рабів,
Мовчали десь святі під попільом руїни
І журно дзвін старий по мертвому гудів.**

**Коли відкільсь взялася міць шалена,
Як буря, все живе схопила, пройняла,
І ось, дивись – в руках замаєли знамена,
І гімн побід співа невільна сторона...**

Ваш **Ярослав Яцків** ■

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ВІЙНА

Станіслав Кульчицький
доктор істор. наук,
професор,
гол. наук. співробітник
Інституту історії України
НАН України,
м. Київ

Упродовж місячної відпустки на березі Адріатики в серпні-вересні 2024 р. я перегортав в думках факти вітчизняної історії. Перегортання стає продуктивним, якщо відійти від застарілих стереотипів, передусім в термінології. Поки відпочивав, видавництво «Академперіодика» опублікувало мою монографію «Ленінська система влади і власності в окупованій Україні. 1917–1923», в якій я доводжу, що ленінський комуносоціалізм не має нічого спільного ні з вченням К. Маркса про комунізм, ні з соціалізмом європейської соціал-демократії, за винятком фразеології. **Владімір Ленін** та його соратники створили оригінальну тоталітарну конструкцію влади і власності шляхом потрійної експропріації: партії більшовиків – її вождями; радянської держави – партією більшовиків; російсько-радянського суспільства – радянською державою. Видавництво, як тепер прийнято, опублікувало за свій рахунок 120 паперових примірників монографії. Електронна версія книги вже доступна читачам в PDF-форматі на сайті видавництва.

Станіслав Кульчицький.
Ленінська система влади і власності
в окупованій Україні. 1917–1923.
Київ: Академперіодика, 2024.
Обкладинка книги

Назва монографії є неологізмом в описовій формі. Вигадувати для неологізму конкретний термін я не наважився. Суспільствознавці в усьому світі і в усі часи не спростували запевнень більшовиків у тому, що вони комуністи. На критичний розгляд моєї аргументації не можна сподіватися у найближчому майбутньому внаслідок мізерної кількості паперових примірників монографії та відсутності коштів на переклад і публікацію її англійською мовою. Тому є резон, відштовхуючись від здобутих висновків, продовжувати аналіз феномену, позначеного в історіографії як насаджуваний в Україні *комуносоціалізм ленінського зразка*. Напрямок дальшого аналізу цієї проблематики сумнівів не викликає. Йдеться про характер російсько-українського протистояння, яке дійшло апогею у вигляді «гібридної» війни від 2014 р. і повномасштабної агресії від лютого 2022 р.

На порталі Інституту історії України НАН України з липня 2024 р. розміщена хроніка перших двох років повномасштабної війни. Упорядники **Б. Логвиненко** і **В. Побережний** дали книжці запитувальну назву: «Як ми назвемо цю війну?» (видавництво «Українер», 2024, 312 с.). В анотації зазначалося: «Ця книга фіксує поточну, гостру фазу війни, щодо назви якої суспільство ще не домовилося».

Володимир Василенко (другий зліва), Вселенський патріарх Варфоломій (в центрі), Андрій Сибіга (поряд з патріархом), Станіслав Кульчицький (другий праворуч) та інші після Патріаршої літургії на вшанування пам'яті жертв Голодомору. 2 грудня 2018 р. Фото з твіттеру Андрія Сибіги

Гостра фаза достатньою мірою заслуговує назву «повномасштабна війна», і суть справи не в цьому. Російська агресія позначена назвою «спеціальна військова операція». Україна теж не оголошувала війну Росії. Проте за три роки повномасштабної війни ми починаємо розуміти, що ця війна спрямована Росією на ліквідацію української незалежності, спотворення національної ідентичності українців, заперечення їхнього права на існування, їхнє фізичне і ментальне винищення. Тільки тепер починаємо приходити до висновку, що російсько-українське протистояння в усі часи – дореволюційні, радянські і пострадянські – набувало прихований або відкритий вигляд війни. Екзистенційної війни!

Володимир Василенко. Фото: Вікіпедія

У статті **Володимира Василенка** «Місія України – знищити Московську імперію» (Тиждень, №45, 8 листопада 2018 року) стверджується, що для Росії Україна є екзистенційним ворогом: «Якщо ми уважно проаналізуємо історію і нинішній етап українсько-російських відносин, то ми можемо прийти до висновку, що Росія, російська владна еліта, російська еліта в широкому сенсі, російське суспільство вважають Україну своїм екзистенційним ворогом, не просто ворогом, а екзистенційним ворогом, і це повинні усвідомити всі – керівництво нашої держави, провідна українська верства і наше суспільство».

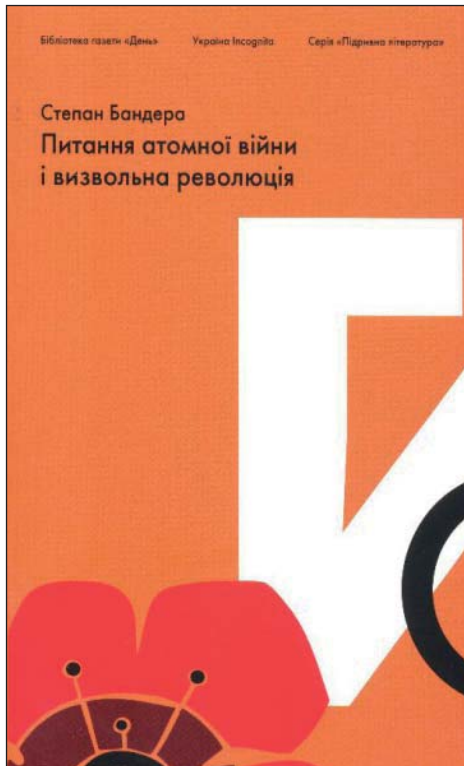
У жовтні 2023 р. Володимир Василенко пішов у засвіти. Я знав його упродовж багатьох десятиліть, але познайомився близько, коли посол нашої держави в Туреччині **Андрій Сибіга** двічі послав нас обох в Анкару і Стамбул для зустрічі з українською діаспорою. Під час наших відряджень відбулася історична подія – переговори про надання Православній церкві України автокефалії, у тому числі її заключна стадія – вручення 6 січня 2019 р. в Стамбулі Томосу про автокефалію Вселенським патріархом **Варфоломієм**. Повідомлення про смерть Володимира Василенка, який став для мене щирим другом, я сприйняв з глибоким смутком.

Поступово вираз «екзистенційна війна» почав поширюватися в політологічному дискурсі. 11 травня 2021 р. на сайті українських націоналістів (ukrnationalism.com) був розміщений допис «Екзистенційна війна». Автор – депутат Верховної Ради VII скликання, директор аналітичного центру «Українські студії стратегічних досліджень», а після 24 лютого 2022 р. старший сержант, борець-гранатометник штурмового полку ЗСУ **Юрій Сиротюк**. В дописі зазначається, що після окупації України в часи козачства Москва вкрала українську минувшину і почала вести історію свого походження від Київської Русі, а історію православної церкви – від хрещення Русі у 988 р. Звідси випливає такий висновок: «Сам факт існування незалежної України завжди буде загрозою для Москви, а отже – агресія щодо нашої країни була цілком передбачувана».

Юрій Сиротюк. Фото: Вікіпедія

Юрій Сиротюк у цьому дописі звернув увагу української громадськості на те, що вірогідність екзистенційної (без використання цього терміну) війни не заперечував свого часу **Степан Бандера**. У праці «Питання атомної війни і визвольна революція» він передбачав, що після того, як Україна здобуде незалежність, Росія неодмінно нападе, але робитиме це не прямо, а крок за кроком, війна не матиме окреслених фронтів. І справді, упродовж трьох десятиліть незалежності в Кремлі робили різноманітні кроки, щоб підпорядкувати собі Україну – від риторики «*братерських обіймів*», супроводжуваної вирощуванням агентури всередині українського соціуму, до силових дій. Коли ж виявилось, що попри тиск північного сусіда Україна рухається в бік Європейського Союзу, тиск перейшов у гарячу стадію, чого вже не міг передбачати Бандера, – почалася «*гібридна*», а згодом повномасштабна війна з фронтами на всю довжину білоруського і російського кордонів. Не маючи військових успіхів, путінська Росія використовує проти України та її союзників атомний шантаж. Демократичні держави, від допомоги яких залежать успіхи України на полі бою, не можуть з цим не рахуватися.

Степан Бандера. Питання атомної війни і визвольна революція. Київ: Українська прес-група, 2013. Обкладинка книги

Розглядаючи сучасне російсько-українське протистояння як екзистенційну війну, треба починати навіть не від Козацької держави гетьмана **Богдана Хмельницького**, як зазначає Юрій Сиротюк, а від часів **Івана III** та **Івана IV**, коли Московська держава почала перетворюватися на імперію.

Ця імперія була одночасно і традиційною, і колоніальною. Традиційні імперії формувалися до епохи Великих географічних відкриттів, а колоніальні – вже тоді, коли у передових країнах Європи почали складатися нації, панівні кола яких прагнули експлуатувати інші, більш відсталі народи. У таких імперіях країна-завойовник посідала становище метрополії, яке забезпечувало їй прискорений розвиток за рахунок ресурсів колоніальних народів. Деякі колонії або напівколонії експлуатувалися за допомогою військово-бюрократичного апарату. Інші (напр., Північна Америка або Австралія) починали активно заселятися вихідцями з метрополії. Як правило, колонії були заморськими територіями. Виняток становила Російська імперія, яка нестримно просувалася суходолом на нові території за периметром первинних кордонів.

Оскільки Російська імперія одночасно була і традиційною, і колоніальною, то дослідники по-різному визначали в ній межі метрополії і колоній. Власне, різниця у підходах виявилася, коли постало питання про статус України: чи була вона частиною метрополії, чи її слід вважати колонією? Таке запитання могло виникнути тільки у пореволюційні часи, коли Російська імперія зникла, а Україна вперше стала геополітичним поняттям.

Чому в дореволюційній Росії первинна самоназва народу, який формувався на берегах Дніпра в IX–X ст., була загарбана імперськими ідеологами, внаслідок чого з'явилися «*руськіє*» у вигляді сукупності великоросів, малоросів і білоросів?

Відповідь на це запитання очевидна. Територія на Сході Європи спочатку адмініструвалася з Києва, а потім із Москви. Великі князі московські, які походили з київської династії Рюриковичів, підкорили уламки Золотої Орди і оголосили себе царями. Потім вони поширили владу на майже всю територію Східної Європи і почали себе титулувати царями «*Великия і Малыя і Белья Руси*». Внаслідок цього у них виникло бажання привласнити не тільки територію, але й народ, що населяв її, разом з його багатовіковою минувиною. Щоб відстояти власну ідентичність, українська інтелігенція в XIX ст. змушена була перетворити існуючий з XII ст. геотопонім «*Україна*» в етнотопонім, тобто назвати свій народ українцями.

Беручи за дороговказ династію Рюриковичів, російські історики **Василій Татищев** і **Ніколай Карамзін** підмінили нею історію народів, що населяли Східну Європу. Тим самим вони створили міф «*тисячолітньої*» Росії, яку населяв нібито єдиний «*руський*» народ, поділений на великоросів, малоросів і білоросів. Російська імперія була досить ліберальною у ставленні до колоніальних народів під скіпетром царя і дозволяла їм жити власним життям. Однак становище українців і білоросів відрізнялося від становища інших підкорених народів. Українці вважалися частиною панівної нації, якщо погоджувалися розглядати себе другосортними росіянами – малоросами. Але українська інтелігенція відстоювала право співвітчизників на окрему від росіян національну ідентичність й відповідно – на власну історичну традицію. Представники цієї частини українського соціуму нещадно переслідувалися.

Необхідно зрозуміти позицію тих, хто в дореволюційній імперії не погодився бути малоросом, а також тих, хто намагався втиснути український народ в прокрустове ложе «малоросів». Варто навести два приклади, які скажуть більше, ніж розгорнутий аналіз обох позицій.

У 1858 р. **Тарас Шевченко** відмовився співробітничати із слов'янофільським журналом «Парус», в якому в переліку слов'янських народів не були згадані українці і білоруси. Свою позицію Шевченко аргументував так: «<Парус> у своєму універсалі перелічив усю слов'янську братію, а про нас і не згадав, спасибі йому. Ми вже, бач, дуже близькі родичі. Як наш батько горів, то їх батько руки грів» (Шевченко Т. Зібрання творів. – Том 6. – К., 2003. – С. 176).

У 1918 р. група російських політичних діячів мала намір звернутися до керівників Антанти з проханням надіслати війська в Україну. Напучуючи російську делегацію перед поїздкою в Париж, голова партії конституційних демократів **Павел Мілюков** підкреслив: «Офіційне визнання слів «Україна» і «українці» неминуче потягне за собою зменшення руського народу більш як на третину і одріже руські землі од Чорного моря. Коли б навіть «Україна» на мировім конгресі й була включена в склад російської держави, але зберегла цю назву, то ми б залишили й на будуче багате поле діяльності для сепаратистів, бо поки існує окремий народ, доти домагання своєї окремої держави завжди буде мати ґрунт і рацію» (Дорошенко Дмитро. Українська гетьманська держава 1918 р. – Нью-Йорк, 1954, с. 411).

Іван Лисяк-Рудницький.

Фото: Український інститут національної пам'яті

Поширену (й нині також) в українському суспільстві думку про колоніальне становище України в Російській імперії піддав сумніву видатний мислитель **Іван Лисяк-Рудницький**. В есе «Роль України в новітній історії», уперше опублікованому в 1963 р., він зауважив: «Царська Росія мала справжні колонії, як Закавказзя та Туркестан, але Україну годі зараховувати до них. Адміністрація розглядала Україну радше як приналежну до ядра корінних провінцій європейської Росії. Економічний прогрес України («Півдня Росії») у багатьох відношеннях поступав швидше, ніж московського центру» (Історичні есе. Том 1. – К., 1994, с. 149).

Справді, наполягати на колоніальній залежності України від імперського центру не випадає. На відміну від підкорених колоніальних народів, до яких Москва ставилася, як уже підкреслювалося, досить ліберально, існування українців як окремого народу вона не визнавала. Український економіст **Михайло Волобуєв**, як свідчив Лисяк-Рудницький, характеризував специфіку України в рамках дихотомії «метрополія–колонія» таким чином: «Термін «колоніалізм» треба застосовувати тільки в тих випадках, коли держава-метрополія, експлуатуючи завойовану країну у своїх інтересах, не прагне до національної асиміляції населення останньої» (Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. Том 1, с. 169). Інакше кажучи, Україну слід розглядати як територію, яку імперський центр перетворював на метрополію шляхом фізичного або ментального нищення автохтонного населення. Це означало, що російсько-українське протистояння з дореволюційних часів набувало характер екзистенційної війни.

Підпорядкування Московською державою величезної території домонгольської Русі з центром у Києві спиралося на ідеологію «збирання земель руських», ідентичну ідеології «збирання земель золотоординських». Це був азійський тип формування імперії. Очільники Московської держави започаткували відлік її існуванню від перших князів династії Рюриковичів у Новгороді та Києві, маючи кінцевою метою злиття існуючих у Східній Європі слов'янських народностей в єдиний імперський народ. За роки правління **Івана III** та **Івана IV** з Новгорода і Пскова були виведені або знищені дворянські і торговельні еліти. Їхні землі були конфісковані, місцева система управління ліквідована, і ці території включені в Московську державу на правах звичайних повітів. Так була знищена четверта східнослов'янська народність.

Формування Російської імперії завершив **Пйотр I** на початку XVIII ст. Приєднуваним європейським територіям, які стояли вище неї в економічному і культурному відношенні (Український гетьманат, Царство Польське, Велике князівство Фінляндське) імперія надавала автономні права, але з часом почала їх «перетравлювати». Найбільш ґрунтовно вона поглинула Українську козацьку державу. На переламі XIX–XX ст. кордони України можна було визначити тільки за переважанням носіїв української мови у населенні губерній. Царство Польське спочатку мало статус монархії з найбільш прогресивною конституцією, але після двох повстань перетворилося на Привіслянський край з однією державною мовою – російською. Тільки Фінляндське генерал-губернаторство зберегло лютеранську церкву на правах державної і деякі форми національного внутрішнього управління.

Імперська політика щодо українців і білорусів характеризувалася тільки такими визначеннями: *поглинання, асиміляція, позбавлення національної пам'яті*. У російських монархів просто не вистачило історичного часу, щоб асимілювати українців і білорусів так, як була асимільована або знищена новгородсько-псковська народність.

У березні 1917 р. царська імперія розвалилася. Найбільш потужною силою народної революції виявилися ради робітничих і солдатських депутатів – органи самоорганізації народних низів, які проголосили гасла «Мир народам!», «Землю – селянам!», «Фабрики – робітникам!» **Владімір Ленін**, який прибув у Росію в квітні 1917 р., негайно висунув гасло «Вся влада – Радам!» і солідаризувався з радянськими гаслами. Дотримуючись нібито програми революційного марксизму, викладеної в 1848 р. **К. Марксом** і **Ф. Енгельсом** в «Маніфесті Комуністичної партії», він поставив перед більшовиками завдання перетворити народну революцію на комуністичну. В опублікованих ним «Квітневих тезах» йшлося про зміну назви партії більшовиків (з соціал-демократичної на комуністичну), прийняття нової – комуністичної – партійної програми і створення держави-комуни. Головним змістом тез був план захоплення влади шляхом витіснення з рад конкурентних соціалістичних партій і наповнення їх більшовиками з перетворення цих рад на державні органи.

Вождь більшовиків не сумнівався в тому, що більшовизація рад досяжна, тому що його партія, на відміну від інших, солідаризувалася з радянськими гаслами. І справді, спираючись на підтримку народних низів, більшовики в жовтні (листопаді за новим стилем) 1917 р. прийшли до влади. Перед ними відкрилася перспектива побудови суспільства, яке вони назвали «соціалістичним», розуміючи під соціалізмом першу фазу Марксового комунізму, тобто соціально-економічного ладу з розподілом матеріальних і культурних благ за потребами.

Комуністична перспектива забезпечила більшовикам стрімке перетворення з організації професійних революціонерів на масову партію, поєднану з перетвореними на державні органи радами. Однак насправді створена Леніном держава-комуна докорінно відрізнялася від утопічного в своїй основі комунізму К. Маркса, який передбачав ліквідацію приватної і встановлення загальнонародної власності на засоби виробництва. У ленінській системі влади і власності засоби виробництва, не втрачаючи ознак приватності, повинні були зосередитися в державі, а не в суспільстві.

Після захоплення влади Ленін відмовився від радянських гасел в їх первинному значенні, в результаті чого його партія набула подвійного вигляду – політичної партії і рад, наділених державними функціями. Гасло «Мир народам!» після здійсненого більшовиками розвалу царської армії було реалізоване у сепаратному Брестському мирі, який дав можливість розпочати ліквідацію буржуазії і зосередження її засобів виробництва в державі-комуні. Гасло «Землю – селянам!» було реалізоване знищенням поміщицького землеволодіння. Однак більшовикам не вдалося втягнути селян в підконтрольні державі радянські господарства і комуни, внаслідок чого це завдання відклалося на тривалий строк (до сталінської колективізації сільськогосподарства). Гасло «Фабрики – робітникам!» було реалізоване шляхом «націоналізації» засобів виробництва, під якою розумілася їх передача державним органам. Поо-

динокі спроби передати фабрики у власність трудових колективів були припинені як небезпечний для будівництва соціалізму анархосиндикалізм.

Вагомим (і негативним, до речі) внеском В. Леніна в історію і теорію державотворчого процесу була побудована держава-комуна у вигляді двох паралельних владних вертикалей – позаконституційної партійної і конституційної радянської. Завдяки двоканальній побудові держави створювалася міцна влада, пов'язана з народними масами, але незалежна від народу. Одночасно виникла додаткова вертикаль влади у вигляді органів державної безпеки. Формально вона підпорядковувалася радянській вертикалі, в усьому залежній від партійної, але фактично перебувала у розпорядженні партійної, являючи собою матеріалізоване втілення диктатури вождів. Крім боротьби з конкурентними партіями (допоки вони існували) функцією працівників держбезпеки був відбір кандидатів у депутати радянських органів, які влаштовували більшовицькі парткоми.

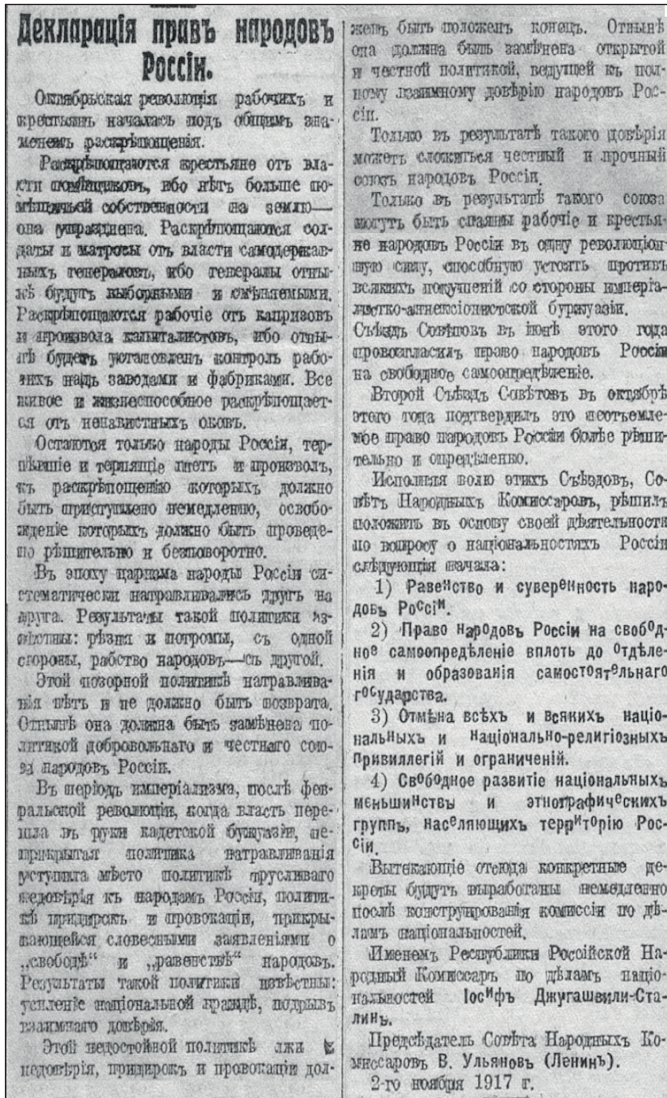
Упродовж трьох поколінь вожді більшовиків мали можливість насаджувати у суспільстві власні уявлення про минуле й майбутнє, світоглядні орієнтири, ставлення до зовнішнього світу, норми поведінки тощо. Терором, пропагандою і вихованням радянське суспільство втягувалося у спотворений світ, який формувався за лекалами комуністичного суспільства.

Усі організації, які існували легально, будувалися, як і партія більшовиків, на засадах «демократичного централізму», тобто з цілковитим підпорядкуванням нижчих ланок управління вищим. Сплікування між ними по горизонталі, тобто в обхід керівного центру, заборонялося. Тим самим зникали осередки громадянського суспільства, які народжувалися навіть в умовах самодержавного ладу. У суспільстві залишалися тільки вертикальні структури, котрі виконували роль «передавальних пасів» від державного центру у вигляді керівництва партії більшовиків до атомізованого населення.

Комітети більшовицької партії, починаючи від Центрального, контролювали всі ланки радянської вертикалі влади. На додаток вони здійснювали контроль у кожній ланці адміністративно-територіального поділу за осередками комсомолу й підпорядкованими їм організаціями піонерів та жовтень, а також ветеранськими, жіночими, національними та інтернаціональними організаціями. Радянська вертикаль контролювала державний та господарський апарати, профспілки і громадські організації. Вертикаль державної безпеки теж пронизувала товщу суспільства, складаючись зі штатних працівників та інформаторів, наwerbованих методами залякування чи матеріального заохочення. По суті, ленінська держава-комуна перемістила в товщу суспільства свій кістяк, знищивши одночасно всі не підпорядковані їй структури горизонтальної побудови.

У трирічній громадянській війні, що точилася в результаті нищення власності поміщиків і буржуазії владою, яка назвала себе радянською, перемогли більшовики. У багатонаціональній країні білогвардійські генерали були приречені на поразку не тільки тому, що чинили опір організованам в ради робітничих і солдатських депутатів багатомільйонним народним низам, а й через те, що відстоювали дореволюційне гасло тюрми народів у вигляді «єдиної й неподільної» Росії. Тим часом більшовики фор-

мально визнали право народів на вільне самовизначення аж до відокремлення і 15(2) листопада 1917 р. закріпили це лицемірне визнання урочистою «Декларацією прав народів Росії».

Декларация прав народов России. Публикация в газете «Известия ЦИК и Петроградского совета рабочих и солдатских депутатов» від 16 (3) листопада 1917 р.

Солідаризуючись по суті з білогвардійським гаслом «єдиної й неподільної» Росії, Ленін прагнув не протистояти могутньому руху пригноблених національностей, який розгортався після повалення самодержавства, а очолити його. Цей намір ставав можливим завдяки специфіці ленінської системи влади і власності. Вона утверджувала максимально централізований характер держави, але допускала можливість будувати її по радянській вертикалі в оманливому вигляді сукупності незалежних (з 1923 р. – союзних) республік-держав. Коментуючи «Декларацію прав народів Росії», нарком РСФРР у справах національностей **І. Сталін у статті**, опублікованій у жовтні 1920 р., вимагав укорінення в національних регіонах «диктатури пролетаріату». Таке укорінення, як він твердив, було «немислиме без широкої організації місцевої школи, без створення суду, адміністрації, органів влади та ін. з людей, які знають побут і мову населення» (Сталин И. Сочинения. – Том 4, с. 359).

Ленінська держава-комуна формувалася як «співдружність» титульних націй. Титульною вважалася національна спільнота, яка становила більшість в кожній адміністративно-територіальній одиниці. Тому утворилася ієрархія етносів, визначена адміністративно-територіальним поділом. На чолі ієрархії (але неофіційно) були росіяни – титульна нація загальносоюзного масштабу. Титульні нації другого порядку утворювали союзні республіки-держави, третього – автономні республіки, четвертого – національні округи, п'ятого – національні райони. Етноси, які становили меншість в національних регіонах, вважалися меншинами з обмеженими правами. **Росіяни** (необхідно підкреслити як суттєве) **не розглядалися як національна меншина в будь-якому регіоні**.

Незалежно від національності, соціального або службового становища радянські громадяни були однаково безправними перед диявольським винаходом В. Леніна – державою-комуною. Уособлюваний вождями більшовиків політичний режим не залежав ні від партії, яку він підім'яв під себе завдяки «демократичному централізму», ні від суспільства, якому залишалося покірливо обирати в радянські органи влади підібраних парткомрами і чекістами кандидатів від «блоку комуністів і безпартійних». Наявність багатьох титульних націй не підірвала привілейованого становища росіян. Не треба переоцінювати їхні привілеї у вертикалізованому суспільстві, поневоленому державою-комуною. Та слід визнати, що кремлівський центр відбивав передусім російські національні інтереси.

Ленінська політика національного питання вимагала визнання керівництвом більшовицької партії наявності трьох самостійних слов'янських народів на території Східної Європи, а також поділу між ними історичної спадщини Рюриковичів. Кремль пішов навіть далі, оголосивши на тривалий період боротьбу з шовінізмом панівної великоруської нації. Це не становило проблеми. Тому що у багатонаціональній державі-комуні жодний народ не мав реального суверенітету. Носієм суверенітету стала партія, а точніше – її найвище керівництво.

Такий курс національної політики прийшов у суперечність з усталеними в дореволюційному російському соціумі уявленнями про «тисячолітню Росію». Щоб замаскувати цю суперечність, тобто узгодити між собою історію народів Східної Європи і династії Рюриковичів, ідеологи комунізму висунули тезу про єдину давньоруську народність, яка з часом нібито розділилася на три братні народи – росіян, українців і білорусів. Ця теза ігнорувала закономірності етногенезу, який допускав процес злиття кількох народів в один під впливом природних або примусових чинників, але не допускав протилежний за вектором процес.

Прийнята у березні 1919 р. на VIII з'їзді РКП(б) партійна програма проголошувала, що на шляху до повної єдності народів партія виставляє федеративне об'єднання держав, організованих за радянським типом. Отже, радянська державність, яка створювалася в національних республіках, щоб полегшити їх поглинення, не мала, на думку її конструкторів, тривалої перспективи. Розглядаючи 23 квітня 1919 р. становище в Україні, політбюро ЦК РКП(б) вирішило «запропонувати ЦК КПУ поставити на обговорення питання про те, коли і в якій формі може бути здійснене злиття України з Радянською Росією» (цитовано за: Єфіменко Г.Г. Формування другої радянської республіки в

Україні та її крах. Відносини держави, суспільства і особи під час створення радянського ладу в Україні. 1917–1938 рр. Том 1, К., 2013, с. 381).

Спроби злиття України з Росією, супроводжувані втягненням селян в контрольовані державою радгоспи і комуни, призвели до краху радянської влади в Україні. Республіку окупували білогвардійці. Після їх розгрому в Україну знову увійшли з «визвольною місією» червоноармійці, і в Москві почалася дискусія щодо того, в якій формі відновлювати УСРР – як самостійну державу чи як автономну республіку з бездержавним статусом у складі РСФРР. Організований більшовицьким керівництвом IV Всеукраїнський з'їзд рад у травні 1920 р. ухвалив соломонове рішення: «УСРР, зберігаючи державну конституцію, є членом Всеросійської Соціалістичної Федеративної Республіки» (Збірник законів України. Харків, 1920, с. 245).

Проблема прискореного злиття України й Росії постала на тлі сподівань про розгром Польщі і вторгнення в Німеччину та інші країни Європи. Проте після поразки Червоної армії під Варшавою міжнародна ситуація змінилася. У жовтні 1920 р. в Ризі уклали договір про перемир'я між РРФСР та УСРР, з одного боку, і Польщею – з іншого. Договір починався з твердження: «Обидві сторони, що домовляються, відповідно до принципу самовизначення народів, визнають незалежність України та Білорусії» (Документи внешней политики СССР. Том 3. Москва, 1959, с. 246).

29 грудня 1920 р. VIII Всеросійський з'їзд рад ратифікував союзний договір між РСФРР і УСРР, в якому проголошувалися «незалежність і суверенність кожної з договірних сторін». (Історія радянської Конституції в декретах і постановах Радянського уряду. 1917–1936. Київ, 1937, с. 153). Через це Москва змушена була в 1923 р. погодитися на утворення багатонаціональної держави у вигляді союзу республік з державним статусом і навіть на визнання права кожної з них вийти зі складу Радянського Союзу. Зрозуміло, що статус союзних республік залишався декларативним, жодною мірою не порушуючи основ створеної Леніним централізованої держави-комуни.

Запозичений з офіційних документів Центральної Ради термін «українізація» в розумінні дерусифікації уперше став вживатися в радянській Україні ще в 1920 р. Під тиском колишніх боротьбистів, які злилися з КП(б) У, політбюро ЦК КП(б)У 9 вересня 1920 р. розглянуло проект закону «Про українізацію», але відправило його на доопрацювання. Термін «коренізація» в розумінні укорінення радянської влади з усіма похідними формами, не виключаючи «українізації», прищепився тільки після XII з'їзду РКП(б).

У Москві розраховували, що «українізація» переконає українців у тому, що державна влада в республіці є не окупаційною, а «рідною», як висловлювався Сталін. У боротьбі за владу в Кремлі, яка точилася після відходу Леніна з політичної арени, Сталін прагнув підтримки українського суспільства, передусім КП(б)У. На початку квітня 1925 р. він послав у Харків на посаду генерального секретаря ЦК КП(б)У свого висуванця *Лазаря Кагановича*. Той почав прискореними темпами українізувати партію, армію, освіту, засоби масової інформації. Успіхи українізації досить швидко знищили небезпечну для Кремля пляму окупаційності з влади в радянській Україні.

Одночасно втягнення України в більшовицьку систему влади і власності супроводжувалося різноманітними фор-

мами політичних репресій. Більшовицька українізація оберталася винахідливим зросійщенням, коли українською мовою відбувалося витискування з свідомості народу вітчизняної історії і культури, здійснювалася атрофія національної ідентичності.

У 1932 р. Сталін завдав українському селянству «сокрушительный удар» (за його власним виразом), внаслідок якого загинули мільйони людей. Одночасно зросли політичні репресії проти людей розумової праці, які використовували українізацію як засіб пробудження національної свідомості. «Політичне зміцнення» України почав здійснювати *Павел Постишев*, надісланий в республіку з диктаторськими повноваженнями. Одягнутий замість френча (традиційної уніформи більшовицьких вождів) в українську вишиванку, цей сталінський сатрап завзято боровся з «буржуазними націоналістами». Український націоналізм уперше був позначений як головна небезпека.

Та одночасно в Кремлі мали намір показати, що національна політика не змінилася з часів XII з'їзду РКП(б). На нараді, що відбулася 20 квітня 1933 р., новий теоретик з національного питання *Николай Попов*, який прибув в Україну разом з Постишевим, заявив: «Треба дати найрішучішу відсіч спробам і українських, і великодержавних шовіністів тлумачити рішучу боротьбу проти українського буржуазного націоналізму як ревізію національної політики» (Комуніст, 1933, 29 квітня).

Після «політичного зміцнення» України Голодомором у Кремлі вже не відчували небезпеки з її боку. За підказкою Сталіна XII з'їзд КП(б)У в січні 1934 р. ухвалив рішення про перенесення столиці УСРР до Києва, маючи на увазі «дальший і швидкий розвиток національно-культурного будівництва і більшовицької українізації на базі індустріалізації і колективізації» (Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Том 1. К., 1976, с. 769).

Тим часом за межами УРСР, в Кубанському окрузі Північно-Кавказького краю РСФРР, народжувалася «друга Україна». За Всесоюзним переписом населення 1926 р. в цьому окрузі налічувалося 915 тис. українців, із яких 729 тис. розмовляли рідною мовою (Скрипник М. Статті і промови. Том 2, частина 1. Харків, 1931, с. 322). Серед українського населення цього округу політика українізації зустрічала якнайширшу підтримку. Готуючись завдати «сокрушительный удар» по селянству УСРР, яке відмовлялося працювати без належної матеріальної компенсації в силові створених колгоспах, Сталін не оминув увагою Кубань, де зростали настрої до возз'єднання з радянською Україною. 14 грудня 1932 р. була прийнята таємна постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР, в якій увага Північно-Кавказького крайкому зверталася на те, що «легковажна, не пов'язана з культурними інтересами населення, не більшовицька «українізація» майже половини регіонів Північного Кавказу за цілковитої відсутності контролю за українізацією школи та друку з боку крайових органів дала легальну форму ворогам Радянської влади для організації спротиву заходам і завданням Радянської влади». Постанова вимагала «негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів «українізованих» районів, а також усі газети та журнали, що видаються, з української мови на російську мову як більш зрозумілу для кубанців, підготувати і до осені перевести викладання в школах на російську мову» (Голод

1932–1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів. К., 1990. С. 292–294). Наступного дня ця заборона новою таємною постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР була поширена на Далекосхідний край, Казахстан, Середню Азію та всі інші регіони СРСР. (Командири Великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ 1932–1933 рр. Київ, 2001. 312–313). В середині України українізація була офіційно поділена на «петлюрівську» і «більшовицьку». Зрозуміло, що «більшовицька» українізація допускалася, а з «петлюрівською» нещадно боролися.

Незабаром у Москві вирішили, що зросійщення УРСР може обійтися без маскуванню під більшовицьку українізацію. Призначений на посаду першого секретаря ЦК КП(б)У **Нікіта Хрущов** підготував резолюцію чергового з'їзду республіканської партійної організації у червні 1938 р. у виразах, які не залишали сумніву в кардинальному повороті національної політики Кремля в Україні. Проте цей поворот протримався лише до часу, поки **А. Гітлер** та **І. Сталін** узгодили розподіл між собою територій у Центрально-Східній Європі, який мав загарбницький характер. Сталіну дісталася насамперед «*третья Україна*», тобто українські землі у складі Польщі та Румунії. Методи більшовицької українізації у вигляді укорінення російської влади знову стали запитаними як на західноукраїнських землях, так і в основній частині України.

З початком німецько-радянської війни більшовицька українізація стала менш декларативною. З одного боку, наділення фантомної української державності реальними повноваженнями більше не загрожувало Кремлю відділенням України. За попередні десятиліття були винищені всі, хто мав намір відкрито протидіяти радянській республіці. Одночасно вступило у доросле життя нове покоління, яке не відчувало, що перебуває у спотвореній реальності. З іншого боку, громадян України у нових регіонах треба було переконувати, що радянська влада є для них «рідною», а не окупаційною.

1 лютого 1944 р. Верховна Рада СРСР прийняла два конституційні закони: «*Про утворення військових формувань союзних республік та перетворення у зв'язку з цим Народного комісаріату оборони із загальносоюзного в союзно-республіканський*» і «*Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин та про перетворення у зв'язку з цим Народного комісаріату закордонних справ із загальносоюзного в союзно-республіканський*». (Правда, 1944, 2 лютого). Задум конституційної реформи з'явився ще восени 1943 р. після дебатів Великої трійки у Тегерані з приводу утворення Організації Об'єднаних Націй. Реформа пояснювалася банальним бажанням Сталіна мати в ООН 16 голосів – по числу союзних республік. З ухваленням права вето для постійних членів Ради Безпеки вона втратила гостроту, але на Кримській конференції 1945 р. Велика трійка позитивно розв'язала питання про членство України і Білорусії в ООН.

Радянські газети максимально використали конституційну реформу для пропаганди в суспільстві успіхів національних республік «під зорею Радянської влади». Пропагандистські зусилля виявилися особливо корисними в західних регіонах України і Білорусії, де точилася партизанська війна. В ЦК КП(б)У надійшла така інформація із Західної України: «*З проникненням чуток про розширення прав союзних республік (а чутки поширюються швидко),*

особливо про наркомати закордонних справ і НКО серед повстанців почався розбрід, особливо серед рядовиків. Дехто казав, за яку ж таку самостійну Україну ми маємо боротися?» (Гриневиц В.А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни. 1939–1945. К., 2007, с. 434).

Після Другої світової війни російсько-радянська держава все більше відставала від провідних країн світу, які ввійшли в постіндустріальну фазу розвитку. Проте вона упродовж багатьох десятиліть зберігала здатність відповідати на виклики часу завдяки перетворенню на сировинний придаток розвинених країн. Диктатура вождів КПРС дозволяла концентрувати матеріальні і трудові ресурси на вузькій групі цілей, передусім на озброєннях.

Системна криза, яка дедалі глибше охоплювала Радянський Союз, змусила останнього генсека ЦК КПРС **Михайла Горбачова** розпочати політику «*перебудови*», ключовою ланкою якої стала ліквідація зв'язки між партійною і радянською вертикалями влади. Абсолютна влада компартійного керівництва над державою і суспільством зникла внаслідок конституційної реформи 1988 р., хоча кілька сотень членів ЦК КПРС і депутатів Верховної Ради СРСР цього не розуміли, коли схвалювали висунуту Михайлом Горбачовим із подачі **Александра Яковлева** ідею «повновладдя Рад». Усі вони були радянськими людьми в третьому поколінні, і так звиклися з оманливою конституційною формою влади, що вже не відчували, як «працює» її диктаторська сутність. Повнота влади після конституційної реформи зосередилася в радянських вертикалях Російської Федерації та інших союзних республік. Результат протистояння між очолюваним Михайлом Горбачовим загальносоюзним центром і державним керівництвом Росії на чолі з **Борисом Єльциним** був визначений наперед, оскільки загальносоюзний центр втратив диктаторську владу.

Радянський Союз розпався по периметру кордонів союзних республік. Від 1991 р. колишні союзні республіки пішли різними шляхами. Одні з них услід за країнами Східної Європи почали домагатися членства в Європейському Союзі та Північноатлантичному альянсі. Інші обрали двовекторну політику, не маючи можливості позбутися економічної залежності та політичного впливу з боку Російської Федерації. У деяких республіках відродилися порядки, які існували до їх примусового включення в кордони царської імперії. У Російській Федерації, яка придушила спроби народів автономних республік здобути незалежність (особливо під час надзвичайно жорстких чеченських війн), збереглася ностальгія по втраченій імперії. Найбільш виразно її висловив президент РФ **Владімір Путін** заявою про те, що розпад СРСР був найбільшою геополітичною катастрофою ХХ ст.

У 1991 р. незалежною стала та Україна, громадяни якої залишалися радянськими людьми упродовж трьох поколінь. Цим вони відрізнялися як від громадян республік Балтії, що перебували під кремлівським пресом два покоління, так і від громадян Середньої Азії, Казахстану і Закавказзя, де московська пропаганда вкупі з вихованням молодших поколінь не спромоглася знищити більш давні історичні традиції.

Не дивно, що дерадянізація незалежної України рухалася черепащачими темпами. У західних областях республіки Москва нищила людей або спотворювала їхню свідомість упродовж тільки двох перших поколінь. Тому

після перших вільних виборів 1990 р. там виник такий феномен, як антирадянська радянська влада.

Будучи політично незалежною, Україна залишалася економічно залежною від Російської Федерації. Вхідження обох держав у ринкову економіку відбувалося за схожим сценарієм. Приватизація економічного потенціалу радянської доби новоявленими олігархами не позначилася позитивно на добробуті народу. Російські олігархи з часом були експропрійовані або лягли під політичний режим. Натомість українські олігархи пристосувалися до демократичного ладу, створили власні кишенькові партії і намагалися тримати під контролем політичний процес, не допускаючи реального реформування економіки і соціально-політичних відносин. Але в Україні формувалося громадянське суспільство, яке чинило спротив спробам керівних кіл РФ економічно, політично, культурно та інформаційно поглинути країну.

Як і всі радянські люди у третьому поколінні, я був сліпим кошеням, хоч не відчував цього. Перший зсув у моїй свідомості відбувся, як і у моїх ровесників, під час боротьби з «культури особи». Тоді я лише позбувся сліпої відданості Сталіну, в душі якої виховувався з дитячого віку. Світоглядний зсув під час «перебудови» і перших років незалежності виявився радикальнішим, ніж у моїх ровесників, тому що я раніше, ніж інші фахівці, почав «розгризати» ретельно замаскований сталінський злочин, наслідком якого відбувся Голодомор. Тоді прийшло усвідомлення, що головною проблемою незалежної України є «виповзання» з Росії.

Дарія Філіпова. Війна.

<https://nashkiiev.ua/culture/viina-ochima-ilyustratoriv-yak-ukrainski-mittsi-zahischayut-informatsiinii-front>

Перешкоди такому «виповзання» мали як внутрішню, так і зовнішню природу. Це становило, як я вважав принаймні від 1993 р., особливу небезпеку: «Процес вивільнення обох держав одна від одної далеко не закінчений, і визначити національні пріоритети та інтереси, об'єктивну міру їх співвідношення і розрізнення досить важко. Протилежних поглядів з цього приводу в Україні дотримуються не тільки політичні діячі, а й величезні маси людей. У силу інерції мислення і засвоєних від дідів-прадідів стереотипів представники російських коридорів влади мають здебільшого традиційні погляди на українців і Україну. Тобто виритул не бачать ні тих, ні ту» (Кульчицький С. Російська тінь на незалежності України. Політика і час. Київ, 1993, № 11, с. 55).

Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси, що відбувалися в РФ у 90-х рр. ХХ ст., не мали нічого спільного з демократичним розвитком. Вони підготували прихід до влади згуртованої когорти людей, які в радянські часи «турбувалися», про державну безпеку. Очоливши їх, Володимир Путін поставив за мету повернути колишні союзні республіки під контроль Кремля.

Який політичний режим утвердився в Росії після приходу до влади Путіна, яку ідеологію взяла на озброєння його команда? Після агресії проти Грузії в 2008 р. в інтернет-виданнях почав вживатися термін «рашизм», похідний від назви країни англійською мовою. Після розгортання повномасштабної російсько-української війни цей термін здобув міжнародне визнання.

Рашизм шизофренічно поєднує у свідомості людей протилежні ідеології – більшовицьку і білогвардійську. Путін активно критикує Леніна за те, що той не заперечив наявності трьох східнослов'янських народів і при утворенні СРСР визнав державність українців і білорусів. Навряд чи він не розуміє, що розпад СРСР був наслідком ліквідації компартійної диктатури в ході горбачовської «перебудови». Новоявленому диктатору важливо позиціонувати себе як політика, який прагне розширити території РФ до кордонів СРСР.

Після розпаду СРСР Росія намагалася приборкати Україну до рук, затискуючи її в «братніх обіймах», але не забуваючи витратити багатомільярдні кошти в доларах для насадження агентури в усіх сферах життя. Однак уже від початку самостійного існування союзних республік між Росією і Україною виникла безодня, позначена мовою національних прапорів. Росія обрала національним прапором дореволюційний імперський триколон, а Україна – синьо-жовтий прапор знищеної російсько-радянською владою Української Народної Республіки.

Революція Гідності показала, що український народ мав намір наблизитись до соціальних держав Західної Європи, які сприймалися радянськими людьми як капіталістичні країни. Путінська Росія відреагувала на це «гібридною» війною, яка переросла в повномасштабну військову агресію. У протистоянні з РФ Україна має підтримку демократичних держав світу. Однак на полі бою – наявні лише збройні сили України, тому що союзники не бажають воювати з ракетно-ядерною державою. Російсько-українська війна повинна завершитися нашою перемогою, тому що поразка знищить Україну і український народ. Вибору нема, війна має екзистенційний характер. ■

ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ НАН УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Марія Лобанова
наукова співробітниця
Одеського археологічного музею
НАН України
м. Одеса

Наталія Калашнікова
молодша наукова співробітниця,
Одеський археологічний музей
НАН України

Вступ. Одеський археологічний музей НАН України є найстарішою археологічною установою нашої держави. Він був заснований 1825 року як Одеський музей старожитностей. 1883 року для колекції Музею за сприяння мецената *Григорія Маразлі* було збудовано сучасне приміщення музею на вул. Ланжеронівській, 4 (рис. 1). На той час у залах верхнього поверху будівлі працювала Одеська публічна бібліотека. Будівля музею є архітектурною пам'яткою і розташована в історичному центрі міста Одеси, який включено до Основного списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. 2025 року заклад відзначатиме своє 200-річчя.

Активному розвитку Музею сприяло створене 1839 року Одеське товариство історії та старожитностей. До Музею надходили матеріали з розкопок на Півдні України, до того ж колекції поповнювались подарунками членів товариства.

Протягом довгого існування установи вдалося зібрати унікальну і різноманітну колекцію старожитностей, яка 2008 року отримала статус Національного надбаня України. Основний фонд Музею налічує майже 160 тисяч артефактів, зокрема 60 тисяч одиниць у зібранні нумізматичної колекції. Окрім цього у допоміжному фонді Музею зберігаються матеріали із археологічних досліджень південної частини України. Музейні колекції охоплюють різні історичні етапи. До них входять великі колекції з доісторичних та античних пам'яток, нумізматичні колекції, а також єгипетські та кіпрські старожитності.

У виставкових залах Музею представлена велика кількість артефактів. Особливої уваги заслуговують античні зали, реконструйовані за підтримки Фонду А. Левентіса (Кіпр). У «Золотій коморі» були виставлені стародавні прикраси із золота та срібла і різноманітні монети.

Двері Музею завжди були відкриті для відвідувачів різного віку та різних груп. Проводилися екскурсії для дітей дошкільного та шкільного віку, груп студентів, для сімей із дітьми. Частими гостями музею були групи туристів як з різних куточків України, так і всього світу. 2018 року Музей брав участь у проєкті «Дитячий квест-путівник одеськими музеями» для дітей молодшого шкільного віку спільно з іншими музеями Одеси.

Співробітники Музею також займаються науковою діяльністю, організовуючи широкі археологічні дослідження на багатьох пам'ятках від доби верхнього палеоліту до середньовіччя України (комплекс пам'яток Кам'яне-Завалля, Анетівка-2, Тіра, Ніконій, Кошари та Картал). Завдяки цьому Музей підтримує наукові зв'язки з багатьма країнами Європи: спеціалісти із Франції, Німеччини, Данії, Сполученого Королівства, Румунії та Польщі працювали з колекціями Музею у межах низки наукових тем.

Діяльність музею під час повномасштабної російсько-української війни. З початком повномасштабного вторгнення ерефії 2022 року Музей був зачинений для відвідування. Співробітники Музею були дуже стурбовані небезпекою, яка загрожувала колекціям. Обстріли міста та припортової території відбуваються часто, і старовинні експонати треба було якомога швидше захистити від пошкодження. Було ухвалено перемістити експозиції у безпечне місце. Проблемою на цьому етапі стала відсутність належної кількості пакувальних матеріалів для артефактів різних форм і виготовлених із різного матеріалу. На щастя, допомогу Музею надали колеги із різних європейських країн: Польщі, Чеської Республіки, Німеччини та Швейцарії. Крім того було вжито низки заходів для захисту будівлі Музею від імовірних пошкоджень. Великі арочні вікна будівлі щільно закрили плитами та забарикадували. Подібні заходи було вжито для експозиційних зал (рис. 2, 3). Все це вдалося реалізувати завдяки підтримці громадської організації Museum for Change¹.

¹ Cultural Emergency Response: Захист спадщини на півдні України. Museum for Change. URL: <https://www.mfcua.org/projects/cultural-emergency-response-zahist-spadshchini-na-pivdni-ukrayini>.

Рис. 1. Будівля Одеського археологічного музею НАН України (травень 2024 року)

Рис. 2. Приміщення зали, де експонувались артефакти ранньої залізної доби

Рис. 3. Вітрина у залі, присвяченій античній добі

Бойові дії відбувались і на острові Зміїний, де 2008 року було відкрито філію Музею. В античні часи на острові існував храм, присвячений герою Ахіллу. Починаючи з першої половини XIX століття на острові тривали археологічні дослідження. Велика колекція артефактів зберігається у Одеському археологічному музеї. У філії на острові також Музей експонував артефакти, отримані під час археологічних досліджень острова. За наявними світлинами і супутниковими фото острова Зміїного видно, що будівля Музею пошкоджена.

У липні 2023 р. у результаті ворожих ракетних обстрілів Одеси будівля Одеського археологічного музею постраждала. Внаслідок тривалих обстрілів стан будівлі значно погіршився. На стелі однієї із зал музею утворилися тріщини, конструкція не витримала і частково обвалилась. Через це непридатною для заходів стала наукова кімната музею, де проходили вчені ради, лекції та наукові конференції (рис. 4).

За період повномасштабного вторгнення команда Музею була залучена до участі у різних тренінгах зі збереження культурної спадщини. Серед них були й заходи, спрямовані

Рис. 4. Стеля у науковій кімнаті музею після обстрілів у липні 2023 року

на збереження пам'яток історичного центру Одеси. Співробітники Музею брали участь у спеціалізованих тренінгах з розбудови потенціалу музеїв, організованих ЮНЕСКО для директорів музеїв, менеджерів колекцій та інших музейних фахівців з України².

Восени 2023 року відбулись тренінги з реорганізації фондосховища. Вони були спрямовані на покращення умов збереження колекцій і реагування на різні види загроз під час війни. Протягом першої половини 2024 р. працівники музею взяли участь у великому проєкті «Спадщина. Простір для роботи»³. Презентація результатів роботи за проєктом у вигляді виставки запланована на липень 2024 р.

² Тренінг UNESCO «Управління музейними колекціями та їх збереження під час конфлікту». Представництво МЗС України у Львові. URL: <https://mfa.lviv.ua/treninh-unesco-upravlinnya-muzejnyu-kolektsiyamy-ta-jih-zberezhennya-pid-chas-konfliktu/>; У Львові відбувся тренінг UNESCO з розвитку спроможності музеїв під час надзвичайних ситуацій. Представництво МЗС України у Львові. URL: <https://mfa.lviv.ua/u-lvovi-vidbuvsya-treninh-unesco-z-rozvytku-spromozhnosti-muzejiv-pid-chas-nadzvyčajnyh-sytuatsij/>.

³ 5–6 квітня 2024 р. в «Мистецькому Арсеналі» відбувся семінар-практикум програми ФПСУ «Спадщина. Простір для роботи», спрямованої на навчання, мережування та гранти для операторів культури. Фонд «Партнерство за сильну Україну». URL: <https://www.facebook.com/share/v/g8TfqJ1b4eKArHJG/>.

Рис. 5. Студенти Одеського національного університету імені І.І. Мечникова на практичному занятті у музеї

Рис. 6. Фотофіксація великих артефактів

Рис. 7. Процес фотографування археологічних артефактів перед переміщенням у безпечне місце

Рис. 8. Цифровізація архівних документів

Нині Музей працює над низкою наукових тем. Співробітники беруть участь у різних всеукраїнських і міжнародних конференціях у Румунії, Молдові, Польщі, Німеччині та Чеській Республіці. Простір Музею використовується для навчання студентів зі спеціальності «історія та археологія» Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (рис. 5).

Цифровізація колекцій. Від самого початку повномасштабної війни ГО Museum for Change за підтримки ЮНЕСКО організували фотофіксацію експонатів Одеського археологічного музею. Необхідно було максимально вичерпно зберегти інформацію про колекції музею, у яких є статус національного надбання. Було вирішено зберігати світліни у декількох форматах для того, щоби мати максимальну кількість даних про них. Це може допомогти у разі надзвичайної ситуації.

На початку реалізації проекту з документування та фотофіксації було цифровізовано найважливіші архівні документи Музею та найцінніші артефакти з різних колекцій, для чого запросили професійного фотографа з необхідним спорядженням (рис. 6, 7). Крім того співробітники також документували колекції своїми силами (рис. 8). Це стало можливим завдяки отриманій допомозі у вигляді спорядження із Польщі та Німеччини. Найбільшу увагу команди Музею було сконцентровано на продовженні роботи над електронною базою даних. До цієї діяльності було залучено волонтерів із одеських закладів вищої освіти.

Робота з професійним фотографом за підтримки ЮНЕСКО відбувалася наприкінці 2023 – на початку 2024 рр.⁴ Під час цього проекту було задокументовано артефакти з унікальних пам'яток Одещини, Півдня України, колекцію скульптури стародавнього Кіпру та виконано роботу з фотофіксації нумізматичної колекції. Загалом у межах двох цих проектів було задокументовано понад 20 тисяч артефактів.

Висновки. Повномасштабна війна впливає на стан археологічної спадщини в Україні та Одеській області. Більшість проектів, що відбувалися до війни, нині заморожені, а пам'ятки у зоні бойових дій та на всій території України руйнуються. Одеський археологічний музей докладає граничних зусиль для збереження власних колекцій. Стан будівлі Музею погіршується з кожним обстрілом з боку Російської Федерації. А співробітники музею, незважаючи на небезпеку, продовжують працювати та реалізовувати проекти по збереженню археологічної спадщини.

Важливими заходами є популяризація збереження об'єктів культурної спадщини та фіксація пошкоджень і руйнації пам'яток. Музей як організація із впливом на громаду має докласти максимум зусиль для висвітлення цих аспектів. У подальшій роботі Музею необхідно є реалізувати освітню мету інституції – відкриття тимчасових виставок, організація лекцій та інших заходів, висвітлення минулого й сучасного України. ■

⁴ ГО Museum for Change за підтримки ЮНЕСКО організували фотофіксацію експонатів. Одеський археологічний музей — Odesa Archaeological Museum НАН України. Museum for Change. URL: <https://www.facebook.com/share/p/7seU6UAcP8w1af3V/>.

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ «АРХЕОЛОГІЯ, МУЗЕЄЗНАВСТВО ТА ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО В СИСТЕМІ ОСВІТИ І НАУКИ»: ЯК ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ ФОРМУЮТЬ НОВІ ПІДХОДИ

Олександра Іванова
аспірантка Національного
університету
«Києво-Могилянська академія»,
учасниця Науково-дослідної
лабораторії «Архаїка»,
м. Київ

Міжнародна наукова конференція «Археологія, музеєзнавство та пам'яткознавство в системі освіти і науки», яка відбувається кожні п'ять років, цього разу має подвійний ювілей. Вона була присвячена 80-річчю кафедри археології та музеєзнавства і 190-річчю Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Але, попри святковий привід, в 2024 році виповнилось і 10 років від початку російського вторгнення, яке згодом стало повномасштабною російсько-українською війною на теренах нашої Держави. Саме це і визначило головну проблематику конференції та було основним лейтмотивом кожної з її тематичних секцій.

Конференція тривала два дні, 3 та 4 жовтня 2024 р. у головному корпусі Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Перший день розпочався урочистим відкриттям, на якому виступили новий завідувач кафедри археології та музеєзнавства **Павло Шидловський**, ректор університету **Володимир Бугров**, декан історичного факультету **Тарас Пшеничний**, директор Інституту археології НАН України член-кореспондент НАН України **Віктор Чабай**, голова ВГО «Спілка археологів України» **Євген Синиця** та почесний завідувач кафедри **Ростислав Терпиловський**.

Фахівці з археології, музеєзнавства та охорони культурної спадщини зібрались, аби обговорити виклики, що постали перед цими галузями. Учасники звернули увагу на те, як війна та руйнування культурної спадщини впливають на науку й освіту. Адже ми вже стали свідками того, як російські воєнні дії руйнують музеї разом із їхніми колекціями, як знищують унікальні історичні та археологічні ландшафти. Це впливає не тільки на наукові дослідження, але й на освітній процес.

На конференції також були присутні представники інших українських і закордонних інституцій, зокрема Інституту археології НАН України, Одеського археологічного музею НАН України, Бобринецького та низки інших регіональних музеїв, Національного науково-природничого музею, Громадської організації «Архаїка», яка є постійним партнером кафедри та університетського Археологічного музею в питаннях оцифрування й збереження колекцій. Окрім того, у конференції брали участь і дослідники з університетів Саламанки, Ставангера, Павії, а також майбутні абітурієнти, які зараз пишуть свої перші наукові роботи в Малій академії наук.

Серед ключових питань було обговорено, як зберегти культурну спадщину під час війни та після неї. Адже важливо створити ефективну мережу співпраці між науковими інституціями, музеями, громадськими організаціями. Усі доповідачі робили акцент на інтеграції української науки у міжнародні програми, щоб показати світові наші досягнення і забезпечити максимальну підтримку наших досліджень, колекцій, музеїв.

Однак не тільки об'єкти культурної спадщини зазнали втрат. Війна принесла виклики для самої наукової спільноти. Багато науковців нині захищають країну на фронті, і завдяки їхній мужності ми маємо змогу продовжувати роботу, організовувати і відвідувати такі конференції. Чимало фахівців виїхали за кордон. Проте навіть залишаючись активними в науковій діяльності, вони поступово втрачають контакти з колегами, фондами, колекціями і джерелами, що залишились в Україні. Це впливає на розвиток вітчизняної археології та музеєзнавства, позаяк для дослідницької діяльності важливим є доступ до матеріалів і джерел, що фізично зберігаються в Україні.

Пандемія COVID-19 та війна внесли свої корективи і в освіту. Студенти мали обмежений доступ до польових досліджень і практичних занять, а це є ключовим елементом підготовки майбутніх фахівців. Проте сьогодні лектори повертаються до аудиторій, поновлюються експедиції та практичні заняття. І це підносить роль університетського Археологічного музею як навчального осередка. Ми відновлюємо освіту разом зі студентами, які залишились тут і відчувають на собі втрати, які несе Україна в царині археології та культурної спадщини.

Особливістю конференції стало те, що значний внесок в її організацію зробили саме студенти, аспіранти та випускники кафедри. Студенти виступали модераторами всіх чотирьох секцій, сліdkували за таймінгом і модерували дискусії. Окрім того, понад 15 доповідей були представлені бакалаврами та магістрами, викликали жваві обговорення і навіть суперечки, які точно не залишили аудиторію байдужою.

Також було приділено увагу Археологічному музею Київського національного університету, заснованому у 1987 р., який зберігає близько 30 000 артефактів з усієї України. Музей, завідувачем якого є *Любов Самойленко*, є навчальною лабораторією для студентів. Тут вони не тільки опановують теоретичні знання, а й працюють з реальними артефактами з експедицій. Цей музей залишається одним із ключових центрів підготовки фахівців на кафедрі археології.

Конференція включала чотири секції та Круглий стіл, кожна з яких розглядала певні аспекти археології та музеєзнавства:

► На **Круглому столі** на тему «Викладання археології та музеєзнавства: виклики та рішення» обговорювали виклики освіти під час війни, труднощі польових робіт і пошук нових підходів для підготовки майбутніх археологів і музейних працівників.

► **Секція 1** була присвячена первісній археології України. Учасники говорили про епоху палеоліту, зокрема розкопки в Межиріччі (якими керує завідувач кафедри *Павло Шидловський*, та у яких щороку беруть участь студенти й аспіранти факультету), а також про неоліт, добу бронзи та катакомбну культуру. Згадали й про цифрові методи дослідження кам'яної доби, які відкривають нові горизонти для дослідників.

► **Секція 2** охопила актуальні питання археології, включаючи античний час і дослідження Ольвії. Доповіді про середньовіччя, зооархеологію і тваринні ресурси на археологічних пам'ятках додали дискусії глибини. Жваве обгово-

рення викликала доповідь про наукові археологічні видання в Україні, де йшлося про монополізацію та застарілі підходи до публікацій. Дискусія була настільки активною, що могла б тривати увесь час секції, але учасники мусили рухатися далі.

► **Секція 3** була присвячена музейній справі. Говорили про роботу музеїв України, зокрема Одеського археологічного музею, низку регіональних музеїв, а також про діяльність Археологічного музею КНУ у сфері археології та антропології, його співпрацю з громадською організацією «Архаїка» у сфері оцифрування музейних експонатів.

► **Секція 4** підсумувала все, що обговорювалось протягом двох днів. Учасники говорили про руйнування пам'яток війною та шляхи їхнього збереження. Ця секція була особливою, оскільки більшість доповідей представили студенти. Це були їхні перші виступи на такому рівні, вони мали певні недоліки, але праця та ентузіазм молодих науковців вражали, і для багатьох цей досвід став стартовим майданчиком і натхненням для подальших досліджень.

Загалом конференція була не лише науковим форумом, але й можливістю обговорення складних реалій, з якими зіткнулись археологія, музеєзнавство та пам'яткознавство під час війни, а також місцем приємних спогадів, пов'язаних із кафедрою. Адже навчання тут для усіх присутніх, це не лише про наукові дисципліни, це про людей, які формували та формують кафедру такою, якою ми знаємо її на сьогодні. Кафедру, яку кожен, хто переступив її поріг як випускник, може називати другою домівкою.

Під час конференції студенти також знімали фільм, розпитуючи усіх присутніх про їхні приємні, веселі та теплі спогади, пов'язані з кафедрою. Тож чекаємо на його вихід на інтернет-ресурсах кафедри та Центру палеоетнологічних досліджень, аби ностальгувати разом.

Важливо, що попри всі виклики наукова спільнота продовжує працювати, а нові покоління студентів з ентузіазмом долучаються до цього процесу, не тільки зберігаючи спадщину, а й прокладаючи шлях для її майбутнього розвитку. ■

Виступи ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Володимира Бугрова та почесного завідувача кафедри археології та музеєзнавства Ростислава Терпиловського. Світлина Тимофія Гордієнка, студента 1 курсу кафедри археології та музеєзнавства

Сайт «Центру палеоетнологічних досліджень», де буде опубліковане підсумкове відео з конференції

Слухачі та учасники конференції під час відкриття.
Світлина Андрія Цикоти, вступника кафедри археології та музеєзнавства

Виступи учасників конференції 4 жовтня.
Світлина Т. Гордієнка

Любов Самойленко — завідувачка Археологічного музею КНУ, під час студентських виступів, присвячених роботі в музеї.
Світлина Т. Гордієнка

Віцент заповнена аудиторія під час Секції 1: Первісна археологія України в європейському контексті. Світлина Т. Гордієнка

Активна дискусія в залі, що розпочинається запитаннями від завідувача кафедри Павла Шидловського. *Світлина Т. Гордієнка*

Виступи учасників конференції 4 жовтня. *Світлина Т. Гордієнка*

Студенти-модератори секції 3: Музейна справа в системі освіти і науки. *Світлина Т. Гордієнка*

Тези конференції, *світлина Ніки Гавриш, студентки кафедри археології та музеєзнавства*

Викладачі кафедри Кирило Третяк та Євген Синиця

НАЙВАЖЛИВІШІ ЗАХОДИ КАРІТАСУ ОЛЬШТИНСЬКО-ГДАНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ ВІД ПОЧАТКУ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Карітас України (лат. Caritas – Любов і Милосердя) – благодійна організація Української греко-католицької церкви, яка надає допомогу тим, хто її потребує, незалежно від їх віросповідання, національності або соціального статусу.

Карітас Ольштинсько-Гданської єпархії УГКЦ від самого початку вторгнення Росії в Україну активно долучився до допомоги постраждалим від війни. Одним із перших заходів був виїзд 26 лютого 2022 року волонтерів Карітасу до Перемишля, де негайно було створено Пункт допомоги біженцям, Пункти допомоги на польському та українському сторонах кордону, а також Пункт гуманітарної допомоги.

З початку війни у нашому Карітасі залучено для допомоги понад 100 волонтерів.

ДОПОМОГА НА КОРДОНІ «НАМЕТИ НАДІЇ»

Організація доставки продуктів харчування, теплих речей, ковдр, спальних мішків, медикаментів, термосів та обігрівачів, які були доставлені на кордон з української та польської сторін.

Організація польової кухні з української сторони, яка готувала гарячі страви на кордоні для людей, які, часто з маленькими дітьми, перебували у чергах у важких умовах десятки годин.

Через кордон було перевезено понад 800 осіб, в тому числі жінок з дітьми та людей похилого віку, яким також надали допомогу та опіку з польської сторони.

ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА

Більше 600 тонн харчів було доставлено в такі міста: Харків, Дніпро, Ізюм, Гостомель, Ірпінь, Буча, Херсон.

Дитячим Будинкам і Центрам в Україні, які приймали переселенців з найгарячіших місць України, були передані теплий одяг, ковдри, спальні мішки, одяг, постільна білизна, ковдри, подушки, матраци.

У святочний час було роздано 587 продуктових наборів на суму понад 180 тис. злотих особам в Україні, які найбільш потребували допомоги.

МЕДИЧНА ДОПОМОГА

Прифронтовим госпіталям та лікарням у мм. Рівне, Харків, Дніпро, Краматорськ, Покровськ, Запоріжжя, Одеса доставлено декілька сотень транспортів з ліками та медичними засобами, інфузоматами, ліжками, госпітальними матрацами, холодильниками для зберігання крові.

Передано 250 генераторів для мирного населення та армії.

ДОПОМОГА АРМІЇ

Карітас Єпархії пожертвував для потреб армії серед іншого: автомобілі швидкої допомоги, автобуси, автомобілі, тактичні турнікети, захисний одяг, ліки, аптечки, продукти харчування, сонячні батареї для лікарні, генератори, дрони, жилети.

ДОПОМОГА БІЖЕНЦЯМ

Допомога надавалася за такими напрямками: психологічна, медична та юридична, вивчення польської мови.

Допомога в буденному житті: придбання обідів, пожертвування продуктів харчування, одягу, засобів гігієни, транспорту, організація літніх канікул, інтеграція дітей та молоді, інформаційні зустрічі, допомога дітям з дитячих притулків, організація великоднього сніданку.

Підготовлено перелік житлових приміщень для біженців. 600 е-кодів роздано 506 особам.

ПІДСУМКИ

Сума грошової допомоги, допомоги продуктами та матеріальними наборами склала понад 4 500 000 злотих.

Загалом допомогу отримали понад 10 тисяч осіб.

Наша допомога постійно змінює свій характер і відповідає новим потребам людей, що постраждали від війни. Ми у процесі підготовки проекту, який має на меті реорганізувати будинки, які у своїх приміщеннях в Україні приймають переселенців із найбільш небезпечних місць, а також розробляємо проект для внутрішньо переміщених осіб в Україні, котрі зможуть пройти перекваліфікацію та знайти нові робочі місця.

Разом до перемоги! ■

ВІЗИТ ДЕЛЕГАЦІЇ DESY В КИЇВ

Олена Пастовень
студентка ІІо курсу магістратури
фізичного факультету
КНУ імені Тараса Шевченка,
м. Київ

Ірина Вавилова
доктор фіз.-мат. наук, професор,
член-кор. НАН України,
зав. відділом ГАО НАН України,
м. Київ

Делегація Німецького електронного синхротрону (Deutsche Elektronen-Synchrotron, далі – DESY) 1–2 жовтня 2024 р. відвідала Київ. До складу делегації увійшли професор *Гельмут Дов (Helmut Dösch)*, голова ради директорів DESY; *Крістіан Стегманн (Christian Stegmann)*, DESY директор з астрофізики елементарних частинок; *Марцін Сандхоп (Martin Sandhop)*, координатор і керівник EURIZON, міжнародна співпраця в DESY; *Сергій Фомін*, провідний науковий співробітник DESY та ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут».

DESY є одним із найбільших у світі міжнародних наукових центрів досліджень за допомогою прискорювачів частинок. Розташований у Гамбурзі та Цойтені, фінансується з державних коштів і є частиною Товариства імені Гельмгольца. У DESY працює близько 3000 співробітників з понад 60 країн.

На головному майданчику DESY в Гамбурзі дослідження сконцентровані на таких трьох напрямках:

- ▶ Розробка, будівництво та експлуатація прискорювачів частинок;
- ▶ Дослідження з фотонами: синхротронне випромінювання та випромінювання від лазерів на вільних електронах для задач фізики, хімії, біології, геології та медицини;
- ▶ Дослідження фундаментальних властивостей матерії та сил у контексті фізики елементарних частинок;

На майданчику DESY в Цойтені проводять дослідження за такими напрямками:

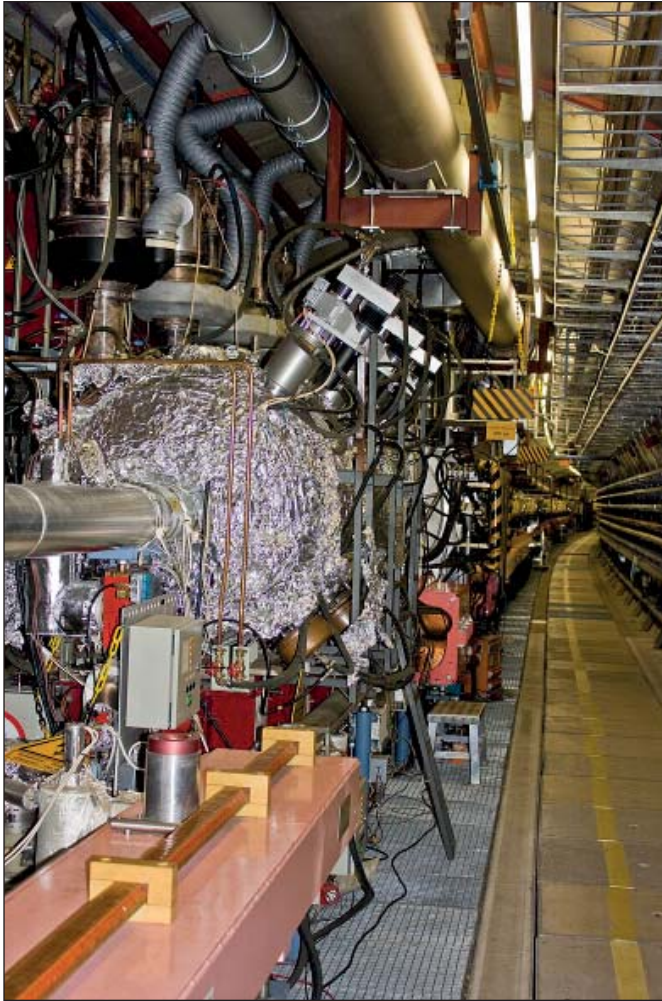
- ▶ Астрофізика елементарних частинок;
- ▶ Застосування методів фізики елементарних частинок у контексті астрофізики з фокусом на гамма-випромінюванні та нейтринній астрономії.

ЗУСТРІЧ ДЕЛЕГАЦІЇ DESY І НАУКОВЦІВ ПРОГРАМИ EURIZON З УКРАЇНСЬКИМИ СТУДЕНТАМИ

У Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича КНУ імені Тараса Шевченка відбулася зустріч з представниками делегації київських команд лауреатів програми EURIZON.

Головною метою зустрічі, як зазначала *Грета Фасіле*, керівниця проєктів DESY за програмами ЄС, було проведення дискусії зі студентами про те, як DESY може й надалі надавати підтримку науковцям і студентам України, як, наприклад, вручення стипендії EURIZON. Важливим під час зустрічі було відзначення стійкості української наукової спільноти та обговорення планів на майбутнє. Цей захід передбачав можливість встановлення зв'язків між делегатами DESY і EURIZON та українськими дослідниками і студентами на форумі, створеному для обміну знаннями, настроїв на майбутні наукові починання та зміцнення дослідницьких мереж.

Ця зустріч мала на меті не лише можливість продемонструвати DESY та EURIZON як чинників підтримки, а й можливість почути голоси дослідників та студентів, їхні надії на майбутнє української науки. Ця платформа слугуватиме дослідникам як простір для обміну думками, пропонуючи їм заохочення та підтримку, необхідну для продовження наукових пошуків у цих складних обставинах.

Вигляд вимірювальної станції в 300-метровому експериментальному залі «Макс фон Лауе» біля джерела синхротронного випромінювання PETRA III на DESY

HERA: Вигляд кільцевого прискорювача DESY. Спереду ліворуч, загорнутий в алюмінієву фольгу — один із мідних резонаторів для прискорення протонів

Крім того, зустріч надала цінну можливість поспілкуватися з невеликою делегацією стипендіатів, які отримали гранти на віддалені дослідження EURIZON і стипендію EMMRI (Міжнародний магістр з управління PI). Обговорювався хід їхніх дослідницьких проектів та досвід EMMRI. Також відбулося знайомство з делегацією DESY та студентами в атмосфері співпраці. Учасники зустрічі поділилися своїм досвідом, отримали можливості для створення тривалих зв'язків. За допомогою цих обмінів можна окреслити шляхи співпраці в майбутньому, підтримати українську наукову спільноту в боротьбі з труднощами та продовжити робити внесок у розвиток досліджень та інновацій.

Учасники зустрічі

Місцеві організатори: *Олена Пастовень*, голова студентського парламенту фізичного факультету КНУ;

Делегація DESY: *Гельмут Дош*, голова ради директорів DESY; *Крістіан Стегманн*, DESY Директор з астрофізики елементарних частинок; *Мартін Сандхон*, координатор і керівник EURIZON міжнародна співпраця в DESY; *Сергій Фомін*, провідний науковий співробітник DESY та ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут».

Делегація київських науковців-стипендіатів програми EURIZON: *Ірина Вавилова*, зав. відділу ГАО НАН України, і виконавці проекту *Дарія Добричева*, *Інна Ізвєкова*, *Олександр Гетманцев*; *Ігор Комаров*, директор Інституту високих технологій КНУ імені Тараса Шевченка; *Ласло Єнковський*, пров. наук. співроб. Інституту теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова НАН України.; *Наталія Каряка*, пров. наук. співроб. КНУ імені Тараса

Шевченка; *Юлія Муха*, ст. наук. співроб. Інституту хімії поверхні ім. О.О. Чуйка НАН України.

Учасники: студенти КНУ імені Тараса Шевченка, Києво-Могилянської академії, Київської Політехніки (переважно студенти останніх курсів), що навчаються за спеціальністю «Фізика та астрономія». Невелика делегація студентів, яка брала участь у Літній школі RAC за підтримки проекту EURIZON.

Під час зустрічі обговорювалися такі питання:

1. Знайомство з дослідницькими проектами DESY та EURIZON:

- презентація дослідницької інфраструктури DESY;
- як DESY може підтримати українських студентів і молодих дослідників;
- історії успіху стипендіатів EURIZON «Remote Research Grant».

2. Виклики для української науки та можлива підтримка ЄС:

- як наука ЄС та наукові інституції можуть підтримати українських вчених і студентів;
- як українські науковці та студенти можуть налагодити та підтримувати відносини з міжнародними дослідницькими установами, навчаючись дистанційно або за обмежених обставин;
- яку роль можуть відіграти такі міжнародні партнери, як DESY, у зміцненні наукової системи України? Які дії підтримки потрібні?
- можливості дистанційного дослідження в DESY. спільна наукова співпраця.

Гельмут Дош, Крістіан Стегманн, Мартін Сандхоп під час зустрічі зі студентами в Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича. 1 жовтня 2024 р., Київ

У дискусії зі студентами читання здебільшого були присвячені літній школі, що проводить DESY, основним напрямкам роботи центру та можливостям стажування.

Делегація київських стипендіатів EURIZON представила свої доповіді: **Ірина Вавилова** «Еволюційні властивості галактик: класифікація за морфологічні особливостями, вплив середовища, багатохвильові властивості ізольованих галактик з активними ядрами»; **Ігор Комаров** «Мембраноактивні фотоперемикаючі пептиди, похідні граміцидину S: нейромодуляція синаптичної передачі, оцінка нейротоксичності та дослідження молекулярного механізму дії»; **Наталія Каряка** «Дослідження потенційно біфункціонального магнітолюмінесцентного комплексу Dy(III) на основі карбаціламідфосфату»; **Ласло Єнковський** «Центральна дифракційна дисоціація протона у Великому Адронному колайдері (LHC)», а за програмою EMMRI **Юлія Муха** «Концепція Чорнобильського наукового хабу як дослідницька Інфраструктура».

ЗУСТРІЧ З НАУКОВЦЯМИ ІНСТИТУТУ ТЕОРЕТИЧНОЇ ФІЗИКИ ІМ. М.М.БОГОЛЮБОВА НАН УКРАЇНИ

2 жовтня 2024 року відбувся робочий візит делегації DESY до Інституту теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова НАН України, де німецькі колеги зустрілися з українськими дослідниками в області фізики високих енергій, астрофізики та космології. Інститут теоретичної фізики на зустрічі представляли Президент НАН України академік НАН України **Анатолій Загородній**; директор Інституту доктор фіз.-мат. наук **Сергій Перепелиця**; заступник директора з наукової роботи доктор фіз.-мат. наук **Володимир Засенко**; вчений секретар установи канд. фіз.-мат. наук **Іван Стародуб**; завідувач відділу фізики високих густин енергії доктор фіз.-мат. наук **Марк Горенштейн**; завідувач відділу астрофізики та елементарних частинок академік НАН України **Валерій Гусинін**; академік НАН України **Юрій Ізотов**; завідувач лабораторії астрофізики і космології доктор фіз.-мат. наук **Юрій Штанов**; завідувач відділу теорії ядра і квантової теорії поля канд. фіз.-мат. наук **Борис Гринюк**; помічник директора з міжнародних питань **Олександр Черняк**; наукові співробітники Інституту – доктор філософії **Мусфер Аджимамбетов** та канд. фіз.-мат. наук **Антон Рудаковський**. До участі також були запрошені представники Інституту ядерних досліджень НАН України – член-кореспондент НАН України **Валерій Пугач** і заступник директора з наукової роботи доктор фіз.-мат. наук **Володимир Давидовський** та представник ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут» доктор фіз.-мат. наук **Сергій Трофіменко**.

На зустрічі обговорили результати теоретичних та експериментальних досліджень, що виконуються у цих наукових установах за напрямками фізики високих енергій, фізики ядра і елементарних частинок, астрофізики і космології, квантової теорії поля та фізики плазми. Представники німецької делегації висловили зацікавлення результатами українських колег, зокрема, здобутками молодих науковців, а також висловили готовність сприяти поглибленому обговоренню областей спільних досліджень та конкретних кроків, спрямованих на співпрацю.

ПРОФЕСОР ГЕЛЬМУТ ДОШ - ПОЧЕСНИЙ ДОКТОР НАН УКРАЇНИ

2 жовтня 2024 р. під головуванням Президента НАН України академіка Анатолія Загороднього відбулося засідання Президії НАН України, в якому взяла участь делегація DESY на чолі з Головою ради директорів DESY, віцепрезидентом Товариства імені Гельмгольца професором **Гельмутом Дошем**. Трохи раніше, 1 травня 2024 року, Президія Національної академії наук України прийняла рішення про присвоєння професору Гельмуту Дошу звання Почесного доктора НАН України за видатний внесок у розвиток фізики високих енергій та астрофізики, активне сприяння міжнародній науковій співпраці та відновленню дослідницької інфраструктури в українських установах, постраждалих від російської агресії.

У своєму зверненні до учасників зустрічі академік **Анатолій Загородній** сказав:

Шановні колеги!

З великим задоволенням хочу повідомити, що сьогодні на нашому засіданні присутня делегація Німецького електронного синхротрону на чолі з Головою ради директорів DESY, віце-президентом Асоціації імені Гельмгольца професором Гельмутом Дошем.

DESY є одним із провідних світових дослідницьких центрів фотонної науки, фізики частинок і астронауки, а також фізики прискорювачів. DESY – це національний дослідницький центр фундаментальної науки, розташований у Гамбурзі, член Асоціації Гельмгольца.

Німецький електронний синхротрон займається прискорювачами частинок, які використовуються для дослідження структури, динаміки та функціонування матерії, і проводить широкий спектр міждисциплінарних наукових досліджень у чотирьох основних галузях: фізика елементарних частинок і фізика високих енергій; наука про фотони; астрофізика елементарних частинок, а також розробка, побудова та експлуатація прискорювачів частинок.

Національна академія наук України активно співпрацює з Німецьким електронним синхротроном.

Делегація DESY під час зустрічі зі співробітниками Інституту теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова НАН України.
2 жовтня 2024 р., Київ

Українські та німецькі вчені реалізують спільний проєкт DESY-KIPT зі створення тестового каналу на майбутньому прискорювачі DESY-III за технологією, запропонованою в ННЦ ХФТІ. Ця технологія реалізує ідею використання зігнутих кристалів для «повільного вилучення» пучка релятивістських електронів високої енергії з прискорювача, що було підтверджено експериментами у CERN. Цей проєкт отримав фінансову підтримку Німецького дослідницького фонду (DFG). Водночас більше половини дослідницького колективу продовжує працювати в Україні, отримуючи грантову підтримку від DFG.

У рамках цього спільного проєкту у червні 2024 року відбувся міжнародний науковий семінар, присвячений пам'яті видатного українського вченого, академіка НАН України професора Миколи Шульги, який був ініціатором цього проєкту.

Ми вдячні керівництву DESY за зусилля з налагодження співпраці не лише між DESY та НАН України, а й значно ширше. Ми вдячні DESY за ініціативу та організацію Трансатлантичної великої наукової конференції, в рамках якої у червні цього року відбувся тематичний круглий стіл «Підтримка системи науки в Україні».

Важливим результатом конференції є те, що її учасники підтвердили готовність надавати українській науковій спільноті необхідну допомогу та підтримку, поглиблювати міжнародну співпрацю в науковій сфері задля безпеки та економічного розвитку України, її інтеграції в Європейський дослідницький простір. Всебічна підтримка науки в Україні – одна з головних рекомендацій конференції.

Хочу також відзначити лідерство DESY в організації Програми EURIZON. Ця Програма включає два спеціальних пакети, спрямованих на підтримку українських науковців, які продовжують працювати в Україні. У рамках програми EURIZON з бюджетом 4,5 млн євро цього року в Україні підтримано 60 наукових проєктів. Крім того, Програма EURIZON також оголосила про благодійну передачу наукового обладнання для відновлення дослідницької інфраструктури України.

Ще однією важливою формою підтримки української науки є фізичні школи DESY-Україна. Друга така школа стартувала у липні цього року. Протягом 6 тижнів 25 українських студентів мали змогу слухати лекції провідних науковців та готувати наукові проєкти.

Усі ці заходи сприяють поглибленню співпраці між Україною і Німеччиною та інтеграції українських науковців до європейської наукової спільноти. Велика подяка керівництву DESY, особисто професору Гельмуту Дошу та його колегам.

Ми дуже задоволені прогресом у нашій двосторонній співпраці.

Шановний професоре Дош!

Маю честь і задоволення повідомити Вам, що 1 травня 2024 року Президія Національної академії наук України прийняла постанову про присвоєння Вам звання Почесного доктора НАН України за видатний внесок у розвиток фізики високих енергій та астрофізики, за активне сприяння міжнародній науковій співпраці та відновленню дослідницької інфраструктури в українських установах, постраждалих від російської агресії. Від імені нашої наукової спільноти я радий щиро вітати

Професор Гельмут Дош, голова ради директорів DESY; і президент НАН України академік НАН України Анатолій Загородній під час вручення Гельмуту Дошу диплома Почесного доктора НАН України. 2 жовтня 2024 р., Київ

Вас з цим почесним званням. Бажаємо Вам подальших успіхів у всіх Ваших справах та починаннях. Ми віримо, що Ваш візит сприятиме подальшому зміцненню співпраці між науковими спільнотами наших країн.

Промова професора Гельмута Доша з нагоди присудження звання Почесного доктора Національною академією наук України

Шановний Президенте Загородній, шановні колеги, дорогі друзі.

З глибокою вдячністю та повагою стою перед вами сьогодні. Для мене велика честь отримати цю почесну відзнаку від Національної академії наук України. Я хочу висловити щиро подяку Академії та українській науковій спільноті за присудження мені цього почесного докторського ступеня.

Сьогодні, приймаючи це визнання, я розмірковую про плідне партнерство, яке склалося між DESY та видатними науковцями в Україні протягом багатьох років. Ми завершили плідну наукову співпрацю, яка не лише сприяла нашому спільному прогресу в дослідженнях, але й утворила міцні зв'язки між нашими науковцями та установами. Ця співпраця була і залишається справжнім прикладом того, чого можна досягти, коли ми об'єднуємося, керуємось спільними прагненнями і знаннями та покращення добробуту людства.

Одним із яскравих прикладів наших спільних зусиль є європейський проєкт EURIZON. Ця співпраця об'єднала різноманітну команду дослідників з усієї Європи, серед яких багато відданих і талановитих українських науковців. Успіх EURIZON – це чітке свідчення того, чого може досягти міжнародна співпраця, і я особливо пишаюся внеском наших українських колег у цей проєкт. Вони принесли не лише експертність і відданість, але й дух стійкості та надії, що справді надихає.

**Делегація DESY- Сергій Фомін, Крістіан Стегманн, Гельмут Дош і Мартін Сандхор
на засіданні Президії НАН України. 2 жовтня 2024 р., Київ**

Сьогодні я також згадую натхненну присутність українських аспірантів, які відвідали DESY у 2023 та 2024 роках протягом кількох тижнів. Їхня відданість, ентузіазм і пристрасть до науки залишили глибокий слід у всіх нас. Для мене було привілеєм спостерігати за їхньою допитливістю та бажанням вчитися. Я сподіваюся, що їхній час у DESY був таким же пізнавальним для них, як і для нас. Ми з нетерпінням чекаємо на продовження цього чудового обміну зі студентами вашої країни.

Сьогодні я також хочу визнати надзвичайну мужність українського народу. Україна зараз переживає надзвичайно важкий період своєї історії. Агресія проти вашої суверенної нації нагадує про крихкість миру та високу ціну свободи. Я здалеку спостерігаю за силою, рішучістю та хоробрістю українського народу в його боротьбі за суверенітет і гідність. Наукова спільнота як в Україні, так і в усьому світі солідарна з вами.

Жорстока та незаконна агресивна війна Росії проти вашої країни триває. DESY рішуче засуджує всі дії, вжиті російською владою. У науковій сфері DESY також відмежовується від наклепів, неправдивої інформації та теорій змов, які поширюються російськими державними науковими установами стосовно збройної агресії Росії.

Наші найглибші співчуття та підтримка українському народу та їхнім родинам. Ми в DESY доклали всіх зусиль, щоб створити можливості для науковців і біженців, включаючи житло на наших об'єктах у Гамбурзі та Цойтені, а також фінансування та навчальні програми для українських дослідників.

Від початку цієї війни в самому серці Європи 24 лютого 2022 року ми в DESY відчули її вплив на наукову спільноту. Незважаючи на нашу давню традицію відкритого діалогу в дусі наукової дипломатії, ця війна змусила нас пере-

глянути наш підхід: ми припинили участь російських та білоруських установ у всіх наших наукових проектах. Ці проекти були переформатовані та продовжені з новими партнерами з усієї Європи, включаючи Україну.

Свобода науки та міжнародна співпраця, яка з нею приходиться, є наріжним каменем будь-якої демократичної системи. Мирне співіснування, засноване на правилах міжнародного права, є необхідною передумовою для цього. Як науковці ми зобов'язані невтомно відстоювати ці принципи.

У цей час викликів робота, яку ми виконуємо як науковці, стає ще більш значущою. Наука не знає кордонів; вона процвітає завдяки вільному обміну ідеями, сміливості ставити запитання і прагненню до істини.

Поточна ситуація нагадує нам про важливість підтримки цих принципів. Наша подальша співпраця – це не просто символ солідарності, а й демонстрація нашої відданості майбутньому, де знання, діалог і мир переважають над конфліктами, агресією та розколами.

Почесну відзнаку, яку я отримую сьогодні, приймаю не лише для себе, а й як визнання видатного партнерства між DESY та нашими українськими колегами. Це визнання численних науковців, які, незважаючи на всі перешкоди, продовжують свій пошук знань і тим самим освітлюють шлях для майбутніх поколінь.

На завершення хочу ще раз висловити свою глибоку подяку Національній академії наук України. Ваше визнання – це маска надії і заклик до дій. Разом ми продовжимо невтомно працювати заради світу, де співпраця, науковий прогрес і взаємна повага долають усі бар'єри.

І до народу України: ваша мужність надихає нас усіх. Ми з вами, сьогодні і завжди.

Дякую! ■

ЧИ СПРИЯЄ НАУЦІ НАДМІРНЕ ПОЖВАВЛЕННЯ НАВКОЛО НАУКОВИХ ПОДІЙ?

Що занадто, то не здорово
Старовинна польська приказка

Вадим Локтєв
доктор фіз.-мат. наук, професор,
академік НАН України,
академік-секретар
Відділення фізики і астрономії
НАН України, м. Київ

До написання цієї невеликої статті мене спонукала досить ординарна обставина, а саме: початок Президією НАН України організаційних заходів з метою прийняття постанови щодо створення в Академії Науково-консультативної ради з проблеми квантових досліджень, у підготовці якої, до речі, наше Відділення приймало активну участь, що є абсолютно природним і закономірним. А дещо раніше Президія – також постановою – створила Раду з проблеми штучного інтелекту.

Не має жодних сумнівів, що обидві проблеми є актуальними і надзвичайно потрібними, і в світі ними наразі займаються десятки лабораторій і тисячі дослідників, що є незаперечним фактом сучасного наукового життя. Останнє є неоднорідним у часі й просторі в тому простому сенсі, що наукові події є непередбачуваними, трапляються, можна впевнено стверджувати, коли завгодно і де завгодно (мається на увазі у будь-якій країні, де здійснюються наукові дослідження). При цьому не можна не додати, що незважаючи на відмічену неоднорідність, більш або менш цікаві результати отримуються неперервно, може, навіть щодня і повсюдно, а відповідна наукова інформація про них розповсюджується через їхню публікацію у наукових журналах або через оприлюднення на Міжнародних фахових конференціях.

Таким чином, нові знання стають відомими науковій спільноті, яка їх аналізує, перевіряє, узагальнює і використовує, після чого вони входять до вжитку, стають матеріалом для написання монографій або підручників. А найбільш цікаві результати знаходять своє відображення у науково-популярній літературі, завдяки якій про успіхи, досягнення, а головне – застосування науки дізнаються широкі кола пересічних громадян, що так чи інакше можуть оцінити її та її корисність і не заперечувати підтримці подальших наукових пошуків через сплату податків. І хоча інколи певні результати стають досить відомими, все одно ними цікавляться або фахівці, або знаттєлюбні громадяни, відносна кількість яких, насправді, не дуже велика навіть у науково розвинених країнах. Єдине, що доречно зауважити стосовно неоднорідності, це те, що імовірність появи наукового результату, який стане достатньо відомим, вища у тих країнах, де наука знаходиться під пильною увагою, де вчені є поважними і шанованими персонами, яким і суспільство, і влада довіряють і яких цінують.

Водночас, якщо подивитись на наукове життя трошки ретроспективно, то легко помітити, що час від часу світ несподівано і сильно збурюється саме якимось науковим результатом, який набуває, не буде перебільшенням заявити, шаленого розголосу, далеко виходячи за межі фахових і просто питливих суспільних груп. Не буду згадувати подібні буми, викликані загальною теорією відносності Айнштейна чи створенням квантової механіки і наступним передбаченням античастинок, про можливість присутності яких навіть й гадки не було, що ми пережили приблизно 100 років тому¹, а назву ті, які сталися на очах старшого і середнього поколінь нині працюючих вчених: до таких віднесу 1) спостереження *високотемпературної надпровідності* і відкриття високотемпературних надпровідників (ВТНП), про що говорили лише фантасти, бо фізики, і серед них серйозні, припускали, що надпровідність при високих температурах чимось (правда чим, залишалася невідомим) принципово заборонена як явище; 2) синтез молекули *фуллерена*, симетрія якої, що відмічалася у класичному підручнику «Квантова механіка» *Лева Ландау* і *Євгена Ліфшиця*, не може бути дозволена самою природою; 3) отримання *Андре Геймом* і *Костянтином Новосьоловим* зразків *графену* – двовимірних одношарових (а отже, одноатомних) за товщиною клаптиків речовини, існування чого взагалі

¹ Із зрозумілих причин я згадую події, що стосуються фізики

заборонялося строгою теорією, тобто вважалося також неможливим, а тепер вивчення низькорозмірних систем перетворилося на один з магістральних напрямів сучасної фізики. Натомість, те, що вважалося неможливим, було відкрито, виміряно, підтверджено іншими експериментами і швидко оцінено врученням авторам Нобелівських премій.

Ми досі пам'ятаємо, як ці події обговорювалися не тільки у наукових виданнях, а й на шпальтах не наукових щоденних газет і журналів, про них говорили по ТБ, на спеціальних публічних лекціях, можна було почути з розмов простих громадян навіть у громадському транспорті. Особливо великий бум викликало явище ВТНП, яке збудило багато сподівань на кшталт того, що ми вступили в нову еру виробництва і передачі електричних сигналів, в якій людство матиме можливість жити у фантастичних умовах майже безопорної (іншою мовою, гранично енергоощадної) електроенергетики. Нічим не прикритий ентузіазм і віра були такими, що в СРСР був створений Науково-технічний комітет, який персонально очолив Голова Ради Міністрів (!), прийнята відповідна Державна програма, гроші на яку для якомога скорішого досягнення мети миттєво знайшлися і потекли в наукові установи рікою. Не помилюсь, якщо скажу, що палке бажання займатися проблемою ВТНП виявили тисячі фізиків, які до того питаннями надпровідності не займалися і мало що в ній розуміли. Суспільство було втягнуто у поточні дослідження настільки, що біля дверей деяких лабораторій чергували журналісти, щоб найсвіжіші результати без рецензування і перевірки оприлюднювалися у ЗМІ.

Таке продовжувалося десь три-чотири роки, впродовж яких вийшло приблизно стільки публікацій з проблем ВТНП, скільки за попередні приблизно пів століття з фізики надпровідності взагалі. І що ж ми отримали у залишку? Якщо чесно, то практично нічого, якщо говорити про велику енергетику чи взагалі про щось по-справжньому варте уваги. Тим не менш, сама проблема породила багато питань, але на головне з них відповідь вже була – ВТНП можлива! Тому дотепер нею в світі активно займаються, але ажіотаж, ні на що по суті не вплинувши, давно пішов геть, і нормальні поточні, тобто рутинні, дослідження продовжуються, позаяк багато фізичних і матеріалознавчих питань відповіді ще не мають і хвилюють своєю непізнаваністю.

Звісно, було чимало різного роду сподівань, викликаних і відкриттями фулеренів та графенів, але далеко не всі прогнози справдилися, а дослідження через деякий час, як і у випадку ВТНП, перейшли у розряд звичайних наукових пошуків, без надмірної та й взагалі без якоїсь цілеспрямованої уваги з боку суспільства і навіть спеціалістів з інших напрямів фізичних або хімічних досліджень.

Тепер наукова «атмосфера» теж, як на мене, знаходиться в стані підігріву, або явно підвищеної уваги до певних суто наукових проблем. Мені невідомо, чи відчувають або чи помітили новий бум мої колеги, але він, безумовно, має місце: який журнал або газету не візьмеш, побачиш заголовки про чергові революційні результати у науці, назва якої майже усім відома зі школи, – квантова механіка, але тепер під дуже вміло підібраними гаслами *квантових матеріалів* і *квантових технологій*. Коли вони відповідають дійсності,

то сміливо можна і, мабуть, треба говорити про другу квантову революцію. І якщо під час першої її хвилі квантові явища лише вивчалися з метою їхнього пізнання і поступового звикання до них, то друга хвиля, на відміну від неї, претендує на досягнення в більш широкому аспекті, включаючи інформаційні технології, що мають змінити не наші уявлення про світ або про нас самих, а сам світ разом з нами. То там, то сям повідомляється про успіхи квантових стартапів, про колосальне фінансування так званих квантових обчислень, які за твердженнями нададуть можливості розкрити таємниці багатьох фізичних, хімічних, біологічних, а також соціально-економічних процесів, ляжуть в основу створення квантового інтернету або сенсорів з нечуваною чутливістю, в сотні разів помножити швидкість і обчислювальні спроможності найбільших діючих наразі суперкомп'ютерів.

Я не можу похвалитись, що досконало знаю квантову механіку, але її вивчав, успішно здавав іспити і деякі квантові явища, зокрема оптичні, розраховував в своїх власних дослідженнях, результати яких приймалися для опублікування в журналах, що віднесені до групи Q1. Але навіть з таким «квантовим бекграундом» вимушений був поцікавитись, трошки розібратися з наразі популярними квантовими обчисленнями, які набрали впевненої, а також вельми потужної ходи, і дійшов висновку, майже весь викликаний ними галас це фактично піраміда, що працює за принципом Понці.

Дійсно, уряди багатьох країн навипередки, хто більше, виділяють на відповідні дослідження великі кошти, що, як мені здається, не ґрунтується на жодних надійно прорахованих, раціональних міркуваннях чи розумному уявленні, чого від них (цих обчислень) треба в решті решт очікувати. Приймаються знову-таки держпрограми, гроші на які ніхто не рахує, тому маса досліджень, які начебто здійснюють науково-дослідні фірми, більшість з яких можна вважати сумнівними і які обіцяють за кілька років створити квантовий комп'ютер, залишаються на плаву за рахунок неперервно зростаючого притоку фінансування.

При отриманні грошей при цьому багато замовників посилаються на приклади США і Китаю, які справді є лідерами за сумами, що поглинає індустрія квантових обчислень, хоча у мене складається враження, якого не можу позбутись, що Китай вкладає свої мільярди² тому, що такі ж гроші вкладають США, і навпаки. Деякі песимісти, розуміючи, що подібне довго продовжуватись не може, порівнюють ситуацію з міхуром, який рано чи пізно рване, і гроші безповоротно пропадуть, хоча могли б без ажіотажу і зайвих надмірних очікувань підтримати дослідження у суміжних напрямках для розв'язання інших нагальних проблем. Водночас, я залишаюсь свідомим прибічником думки, що незважаючи на це, квантові дослідження, які треба відносити до мультідисциплінарних, що так і є, мають продовжуватися, оскільки в них багато цікавих наукових загадок³, розгадка яких вимагає глибокої проробки і певного часу, хоча відповіді не можуть бути лише такими, щоб результати швидко почали використовуватися. Просто погано, коли запити на фінансування супроводжуються обіцянками, які підхоплюють ЗМІ, чим піднімають ступінь суспільних очікувань, що фак-

² Я не помилюсь, саме мільярди – Китай з \$15 млрд у 2021 році впевнено посідає перше місце, далі США з \$13 млрд, і це державні кошти, а є ще приватні; так, фірма IBM у 2019 році вклала \$3 млрд.

³ Саме через це, гадаю, президія НАН України дійшла висновку щодо створення в Академії Науково-координаційної ради з квантових досліджень, про підготовку якої, що можна вважати не тільки науково-організаційною акцією, а й певною мірою науково-політичною – не гоже Академії не реагувати на світові пріоритети розвитку і виклики.

точно примушують грантодавців спонсорувати модні, а не потрібні і вільні від зовнішніх обставин творчі пошуки для отримання знань.

Не буде перебільшенням сказати, що і великі високо-технологічні компанії, теж дивлячись одна на одну, часто приписують своїй продукції властивості, що, буцімто, набуваються за рахунок «кванту», не тому, що він справді проявляє себе, а щоб продемонструвати, що вони оновили своє виробництво і впровадили у нього новітні квантові технології. Як правило, подібне рекламування необхідне для підвищення інтересу публіки до продукції, що природно. При цьому не меншу роль грає й бажання власників, які зазвичай, не мають відповідної освіти, ніколи не чули про, скажімо, рівняння Шредингера, але навчилися складати казки про фантастичні властивості квантових матеріалів і могутність квантових технологій, знайти інвесторів, яким теж по суті мало що зрозуміло у цих технологіях, а от бажань не відставати від передових світових тенденцій і найновіших шляхів розвитку не міряно. Та й чому б не займатися речами, які практично гарантовано забезпечать існування фірми на певний період?

На жаль, вчені теж починають гратися у цю гру і, щоб мати гарні публікації, а на їхній основі вигравати гранти, і, звісно, отримувати «квантові гроші», зловживають певними хитрощами. Досліджує фізик, наприклад, топологічні діелектрики і вивчає, як формування в них безмасових квазічастинок залежить від хабардівської взаємодії, а з'ясувавши це питання, пише, як годиться, статтю. Якщо він її назве «Вплив хабардівської взаємодії на появу діраківських носіїв у топологічних кристалах», то, скоріше за все, її місце у скромних журналах груп Q3 або Q4. А от коли назва при тому ж змісті звучатиме типу «Квантове моделювання впливу хабардівської взаємодії на появу діраківських носіїв у топологічних кристалах», то це вже стає гарною підставою, аби стаття з'явилася у журналах Q1 або Q2, більш престижних і авторитетних на предмет майбутніх грантів, а також імовірного висвітлення результатів у новинах як багатообіцяючу інвестицію у прискорення наближення щасливого майбутнього.

В цілому, квантове співтовариство виявляється багатим на нездорову поведінку, оскільки легкі гроші часто-густо породжуються ажіотажем, джерела якого – нереалістичні, а інколи помилкові обіцянки і такі ж сподівання. Не виключено, що інколи й замовники грошей про це знають або здогадуються, але їхня переважна більшість діє, на жаль, в такій ситуації за принципом – «ціль виправдовує засоби». Хіба не є такими гасла: «квантові обчислення змінять життя», «квантові обчислення захищатимуть персональні дані і гроші клієнтів нашого банку», «квантові обчислення підкажуть, як змінити клімат» або «квантові обчислення допоможуть подолати глобальне потепління» тощо. Може, комусь вони здадуться прийнятними, але я не вірю жодному, а тим більше не підтримаю би тих, хто погодився б давати під них кошти. Вони не спираються на серйозні дослідження, оскільки кількість наразі відомих квантових алгоритмів, які переважають класичні, – одиниці, і ніхто поки що не продемонстрував, що малокубітний квантовий комп'ютер може обчислити щось таке, що недоступно стандартному леп-топу.

Проте не заперечуватиму, що серед кантових результатів є недосяжні раніше перлини, але їх дуже-дуже мало. До останніх можна віднести квантову телепортацію фотонів⁴, яку здійснив австрійський фізик, іноземний член нашої Академії **Антон Цайлінгер** (Anton Zeilinger), за що був удостоєний Нобелівської премії 2022 року. Або демонстрація корпорацією Honeywell (США), що збільшення кількості кубітів з метою прискорення обчислень, але без одночасного зменшення імовірності помилок є безглуздом, тому побудова квантового комп'ютера додатково ускладнюється. Професіоналам це, в принципі, відомо, а от пересічному користувачу і тим більше далеким від науки громадянам ні. А щоб кількість людей, які добре розбираються у технологіях майбутнього, до яких, безумовно, слід віднести квантові та зв'язані з ними інформаційні технології, треба заздалегідь подбати і про навчальні програми для вишів, і про підручники, і про здорову популяризацію квантового світу.

Припускаю, що будь-який неупереджений мій колега, який прочитає ці сердиті рядки, може справедливо зауважити, що навіщо мені піклуватися про гроші, які йдуть від неосвічених багатіїв на різні квантові забавки, навіть якщо ці гроші підуть нанівещь і зрештою квантовий міхур лусне. Але, гадаю, не все так однозначно і попри отримання висококласних результатів, два з яких згадані вище, в цілому, боюсь, наука і науковці можуть постраждати. Що маю на увазі? Руйнівні для них наслідки, як то:

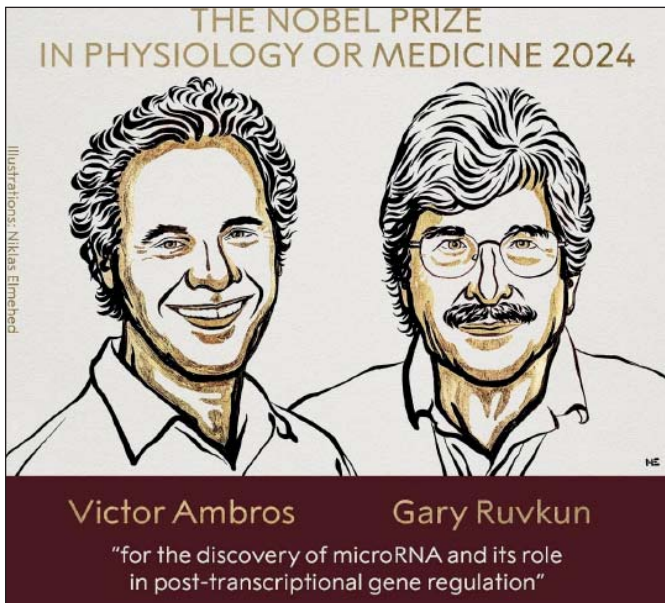
1) відтік мозку, проте не з країни, що ми надзвичайно сильно відчуваємо, а відтік обдарованих студентів, грамотних постдоків, кваліфікованих фахівців з їхніх, цінних для суспільства, важливих напрямів у наразі процвітаючу за фінансуванням область різноманітних квантових досліджень, слідом за чим суттєво впаде рівень інших наук і їхніх областей, практично безпідставно покинутих наявними (у нас і так кількісно небагатими) кадрами;

2) широке залучення інтересу до наукових, насамперед квантових, досліджень з боку політиків, депутатів різних мастей, нечистих на руку бізнесменів тощо, які намагатимуться керувати ними, виходячи з власних, нічого не маючих спільного з наукою, цілей.

Все це разом узятє є джерелом небезпеки, коли неправдиві обіцянки, що давали некваліфіковані люди під прикриттям квантових обчислень, квантових матеріалів і квантових технологій і, не виключено, іноді за допомогою ймовірного використання шахрайських засобів, що у кінцевому підсумку призвело до краху, оскільки не дало очікуваних результатів, спричинять пряме і справедливе запитання тих же інвесторів, або платників податків: «А де наші гроші?». Це, в свою чергу, може завдати удару по репутації науки і вчених, причому він стосуватиметься науки і вчених в цілому – у світі. Тому, на моє переконання, вчені мають протистояти різного роду бумам у наукових справах і не підтримувати цікавість навіть до правдивих результатів, якщо вона нездорова. Треба вести роз'яснювальну роботу, що, мовляв, ще не все зрозуміло і необхідні додаткові експерименти, аби спостережений факт став надбанням широких верств населення. Отже, епіграф до статті мною обраний правильно і відображає мудрий погляд, якого треба дотримуватись і в науці, і у повсякденному житті. ■

³ Перенесення квантового стану частинки на скінчену відстань завдяки його переплутуванню з таким же станом віддаленої від неї іншої частинки. При цьому обидві частинки утворюють спільний стан, який і зветься *переплутаним*. При збільшення числа N частинок кількість переплутаних станів швидко зростає як $N!$. Таке можливе лише у квантовій механіці і неможливе у класичній, де переплутування не існує.

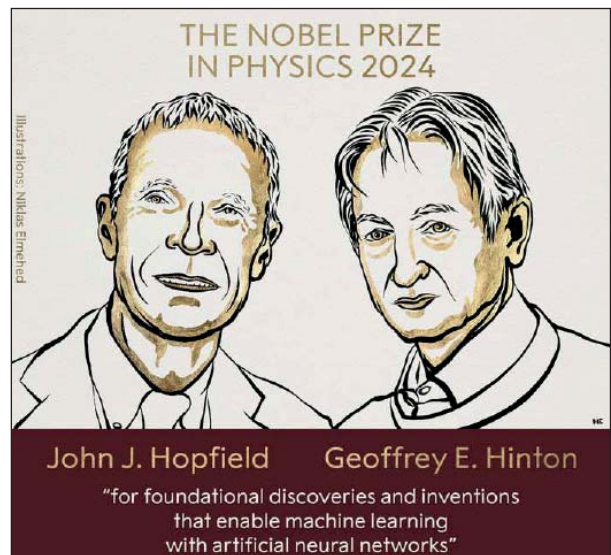
НОБЕЛІВСЬКІ ЛАУРЕАТИ 2024 РОКУ В ГАЛУЗІ МЕДИЦИНИ Й ФІЗІОЛОГІЇ, ФІЗИКИ, ХІМІЇ

Нобелівськими лауреатами з медицини й фізіології стали **Віктор Амброс** (США) та **Гері Равкан** (США) за відкриття мікроРНК і її ролі в посттранскрипційній регуляції генів. Інформацію, що зберігається в хромосомах, можна порівняти з інструкцією для всіх клітин. Кожна клітина містить однакові хромосоми, а тому містить однаковий набір генів і інструкцій. Проте різні типи клітин, такі, як м'язові та нервові, мають дуже різні характеристики. Виникає запитання про те, як саме виникають ці відмінності. Відповідь полягає в генній регуляції, яка дозволяє кожній клітині вибирати тільки відповідні інструкції. Це гарантує, що в кожному типі клітин активний лише правильний набір генів. Вчені виявили мікроРНК, новий клас маленьких молекул РНК, які відіграють вирішальну роль у регуляції генів і є важливим для багатоклітинних організмів, включаючи людину. Зараз відомо, що геном людини кодує понад тисячу мікроРНК. ■

Нобелівськими лауреатами з фізики стали **Джон Гопфілд** (США) та **Джефрі Еверест Гінтон** (США) за відкриття та винаходи, що дозволяють машинне навчання за допомогою штучних нейронних мереж.

Технологія штучного інтелекту була нав'язана структурою мозку. У штучній нейронній мережі нейрони головного мозку представлені вузлами, які мають різні значення. Ці вузли впливають один на одного через зв'язки, які можна зробити сильнішими або послабленими в процесі навчання мережі. Джон Гопфілд створив асоціативну пам'ять, яка може зберігати та реконструювати зображення та інші типи шаблонів даних. Джефрі Гінтон винайшов метод, який може автономно знаходити властивості даних і виконувати такі завдання, як ідентифікація конкретних елементів на зображеннях. ■

Нобелівськими лауреатами з хімії стали **Девід Бейкер** (США) за обчислювальний дизайн білка та **Деміс Гассабіс** і **Джон Джампер** (Велика Британія) за передбачення структури білка. Білки зазвичай складаються з 20 різних амінокислот, які можна описати як будівельні блоки життя. У 2003 р. Девіду Бейкеру вдалося використати ці блоки для розробки нового білка, який не був схожий ні на один інший білок. З того часу створено білкові сполуки, які можна використовувати як фармацевтичні препарати, вакцини, наноматеріали та крихітні сенсори. У 2020 р. Деміс Гассабіс і Джон Джампер представили модель штучного інтелекту *AlphaFold2*, що передбачає структуру практично всіх 200 мільйонів білків, які ідентифікували дослідники. Це дає можливість зокрема створювати нові білки, краще зрозуміти стійкість до антибіотиків, як і отримати зображення ферментів для розкладу пластику. ■

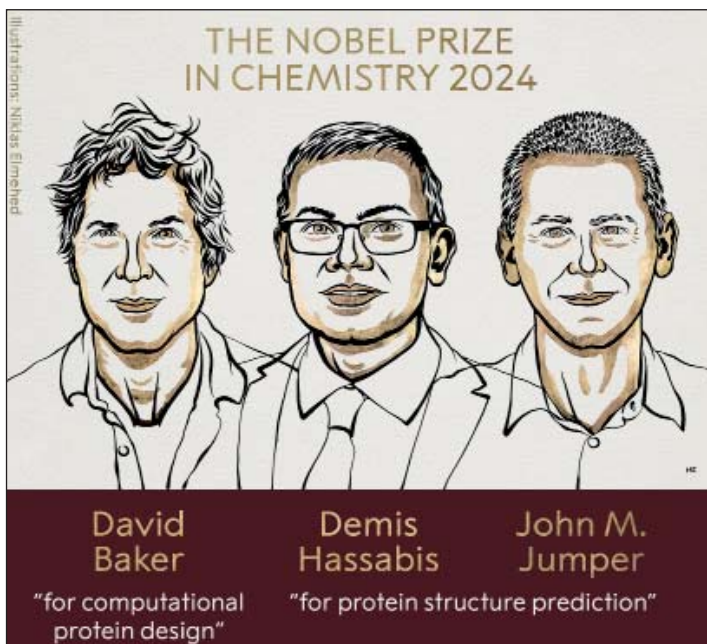

Фото з вебсайту nobelprize.org/no

З ІСТОРІЇ ВІДКРИТТЯ РУХУ ПОЛЮСІВ ЗЕМЛІ

До 125-річчя з часу створення Міжнародної служби широти

Ярослав Яцків
доктор фіз.-мат. наук,
академік НАН України,
директор Головної
астрономічної обсерваторії
НАН України,
м. Київ

Передмова

Перші уявлення про кулястість Землі, її форму та розміри з'явилися ще у стародавні часи завдяки оригінальним спостереженням **Піфагора** (VI ст. до н. е.), **Аристотеля** (IV ст. до н. е.) та **Ератосфена** (III ст. до н. е.), якому належить заслуга першого визначення довжини кола Землі – приблизно 44 000 км, що відповідає радіусу приблизно 7000 км (досить близько до сучасного значення). А перші найточніші на той час визначення довжини кола Землі були здійснені у 1821–1831 рр. під керівництвом **В. Струве** методом вимірювань дуги меридіана від Дунаю до Північного Льодовитого океану завдовжки 2800 км із застосуванням методу триангуляції, запропонованого голландським математиком **В. Снелліусом** ще у XVII ст. Такі градусні вимірювання дуги меридіана дозволили визначити не тільки розміри, але й форму Землі. У 1924 р. було прийнято параметри Міжнародного земного еліпсоїда:

$$a = 6\,378\,388 \text{ м,}$$

$$b = 6\,356\,912 \text{ м,}$$

$$\alpha = 1/297,$$

де a та b – півосі еліпсоїда, α – стиснення еліпсоїда.

А чи обертається Земля?

Якщо кулястість Землі та її приблизні розміри були відомі вже понад тисячу років, то про обертання своєї планети її мешканці дізналися тільки приблизно чотири століття тому. У 1543 р. **М. Коперник** у своїй знаменитій книзі «Про обертання небесних сфер» написав про відносність рухів, що спостерігаються: «Найбільш дивним було б те, що за 24 години обертається вся громада світу, а не її частина, якою є Земля». Так з'явилася ідея геліоцентричної системи світу. Але ж будь-яка ідея потребує доказів.

На початку XVII ст. **Г. Галілей**, вперше використовуючи телескоп, відкриває фази Венери та супутники Юпітера. Отже, очевидно, що Земля обертається навколо Сонця. А чи обертається вона навколо своєї осі? Потрібні докази. На один з таких звернув увагу ще **І. Ньютон**, а саме: якщо Земля обертається навколо своєї осі, то має бути відхилення на схід від вертикалі тіл, що вільно падають. Такі досліди провели **Р. Гук** у Великій Британії (безуспішні) та **Ф. Бенценберг** у Німеччині (позитивні результати, але сумнівної точності).

Вирішальними були досліди **Л. Фуко** у 1851 р. у будинку Паризького Пантеону із використанням маятника завдовжки 67 м, на якому висіла куля масою 27 кг. Як і передбачалося, площина коливань маятника поверталася у відповідності з обертанням Землі. Відтоді досліди з маятником Фуко демонструвалися у різних містах та навіть у лабораторних умовах. Обертання Землі навколо своєї осі доведено!

Як змінюється положення осі обертання Землі у просторі та у тілі Землі?

Ще у II ст. до н. е. Гіппарх за даними спостережень за зоряним небом встановив, що точки весняного та осіннього рівнодення не є нерухомими, а поступово пересуваються назустріч руху Сонця (приблизно 1 градус за століття). Так було відкрито явище прецесії – руху осі світу у просторі з періодом близько 26 тис. років. Пізніше у 1728 р. Дж. Брэдлей встановив, що крім такого вікового руху полюсу світу вісь

Міжнародна служба широти у Вікісховищі

обертання Землі має ще періодичні коливання – нутацію з періодом 18,6 року. І прецесія, і нутація є наслідками дії сил тяжіння Сонця та Місяця на еліпсоїдальну фігуру Землі. Ці рухи властиві Землі у цілому, так би мовити із закрипленою у її тілі віссю обертання.

А чи зберігає своє положення ця вісь у тілі Землі? Ще у 1765 р. **Л. Ейлер**, досліджуючи обертання твердого тіла, показав, що коли моменти інерції цього тіла не рівні між собою, то вісь обертання буде переміщатися у його тілі. Для моделі абсолютно твердої Землі таке переміщення відбуватиметься з періодом 305 діб. Це передбачення Л. Ейлера стимулювало численні спроби визначення змін широти, зумовлених рухом полюса Землі. Такі спроби були виконані на передових на той час обсерваторіях світу – у Пулкові, Гринвічі, Вашингтоні та Берліні.

Оскільки визначення широти проводилися на меридіанних інструментах з невеликою точністю, то їхні результати виявилися неоднозначними. Знадобилося провести вирішальний експеримент – виконати одночасні спостереження широти в Європі та на Гавайських островах. Позаяк різниця довгот цих станцій спостережень дорівнює приблизно 180°, то зміни їхніх широт мають бути протилежних знаків. Так і сталося – реальність руху полюсів Землі було доведено. Але подальші дослідження не підтверджували, що в цих змінах широт є період в 305 діб. У 1892 р. **С.К. Чандлер**, порівнюючи зміни широт багатьох обсерваторій, визначив, що період їхніх змін дорівнює 1,2 року. Згодом **С. Ньюком** пояснив таку зміну величини періоду (названого періодом Чандлера) відхиленням реальної Землі від моделі абсолютно твердого тіла. Амплітуда коливань широти з періодом Чандлера досить мала і досягає 0,2 с дуги, що відповідає всього 6 м на поверхні Землі.

Рух полюсів Землі – надзвичайно важлива проблема для астрономії, геодезії та геофізики

Чому? В астрономії без визначення параметрів руху полюсів Землі неможлива точна реалізація Небесної системи відліку, як і в геодезії – Земної системи відліку. Для геофізики – це можливі тести моделей внутрішньої будови

Землі. Все це зумовило відповідні дії міжнародних наукових організацій.

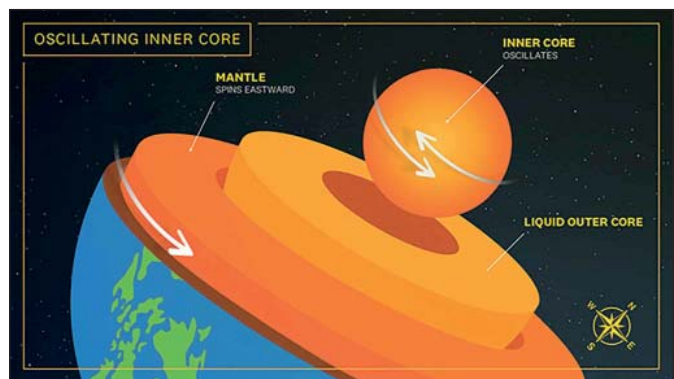
У 1883 р. Міжнародний геодезичний конгрес (МГК) у Римі ухвалив рішення створити Міжнародну організацію для вивчення обертання Землі. З того часу почалася велика підготовча робота з вибору місць станцій спостережень, типу інструментів та методів спостережень, яка тривала понад десятиліття. У 1887 р. той же МГК знову розглянув це питання та виділив значне фінансування для створення станцій спостережень широти на паралелі 39°08'. Це були станції Гейтсбург та Юкая (США), Мідзусава (Японія) та Карло-форте (Італія). Згодом до них долучилися Чарджуй (Росія) та Цинциннаті (США). Було вирішено провадити широтні спостереження методом Талькотта на зеніт-телескопах діаметром від 68 до 108 мм. Так у 1899 р. (125 років тому) почала функціонувати Міжнародна служба широти (МСШ), Центральне бюро якої розмістилося у Потсдамі, куди регулярно пересилалися дані спостережень для обробки та визначення координат полюса за формулою

$$\Delta\varphi = x \cos\lambda + y \sin\lambda,$$

де x , y – координати полюса, λ – довгота станції спостереження.

У такому стані (з певними змінами складу станцій, місця локалізації Центрального бюро та методів обробки результатів) МСШ проіснувала до 1962 р. Докладніше про це можна довідатися з видань, наведених у списку літератури.

З часом з'являлися нові вимоги до визначення параметрів обертання Землі, що зумовило провести відповідні зміни в організації роботи МСШ та створення на її основі нових міжнародних служб. Але це вже тема для іншої статті. ■

Візуальна модель неоднорідного обертання структурних компонентів Землі: внутрішнього ядра, зовнішнього рідинного ядра, мантії. Credits: John Vidale, Wei Wang, Edward Sotelo,

Література

1. Корсунь А.О. З історії створення Міжнародної служби обертання Землі. Ініціативи українських астрономів. Вісник НАН України. 2017. 7. С. 97–102.
2. Михайлов А.А. Земля и ее вращение. М.: Наука. 1984. 80 с.
3. Орлов А. Я. Служба широты. М.: Изд. АН СССР. 1958. 125 с. (російською та французькою мовами).
4. Capitane N., Dehant V., Yatskiv Ya., et al. Commission 19: Rotation of the Earth. H. Rickman (ed.), Reps Astron. 2003. XXVA, P. 49–68

СВІТ ЛЕМКІВСЬКОГО ПОЕТА БОГДАНА-ІГОРЯ АНТОНИЧА

до 115-річчя від дня народження

«...митець повинен служити передусім хвалі своєї Батьківщини»

Б.-І. Антонич

Олеся Пономаренко

канд. філол. наук,
стар. наук. співр. Національного
музею. Тараса Шевченка,
м. Київ

5 жовтня 1909 (115 років тому) в селі Новиця Горлицького повіту на Лемківщині народився талановитий український поет, філолог, мистецтвознавець, член Асоціації незалежних українських митців **Богдан-Ігор Антонич**. Деякі його вірші, починаючи з третьої збірки – «Три перстені» – стали в наші часи піснями. Щоправда, українська письменниця **Ірина Вільде**, котра навчалася з Антоничем у польській гімназії в Сяноку (для українців 2 години на тиждень відводили викладання їхньої рідної мови) казала йому відверто: «З Вас більший маляр, як музик». Справді, хлопець чудово малював, а ще – майстерно грав на скрипці, навіть сам komponував музичні твори, а одну його річ грала ціла гімназія. У ранній збірці поезій «Привітання життя» Антонич справді захоплювався асонансами й алітераціями, іноді, як зауважив **Дмитро Павличко**, понад міру. Далі став візіонером українського міфосвіту від давнини до сучасності. Антоничівські образи прадавньої української культури, національний погляд на світ природи і на сучасне місто надихнули митців ХХ–ХХІ ст.ст. – поетів **Василя Голобородька**, **Валерія Іллю** та, мабуть, і 85-річного художника **Олексія Потапенка**, родом з Вовчанська на Харківщині, котрий мешкає у Чернігові і в 2020-х звернувся у своєму живописі до багатьох мотивів, які знаємо з українських народних ліричних пісень та з поезій Б.-І. Антонича.

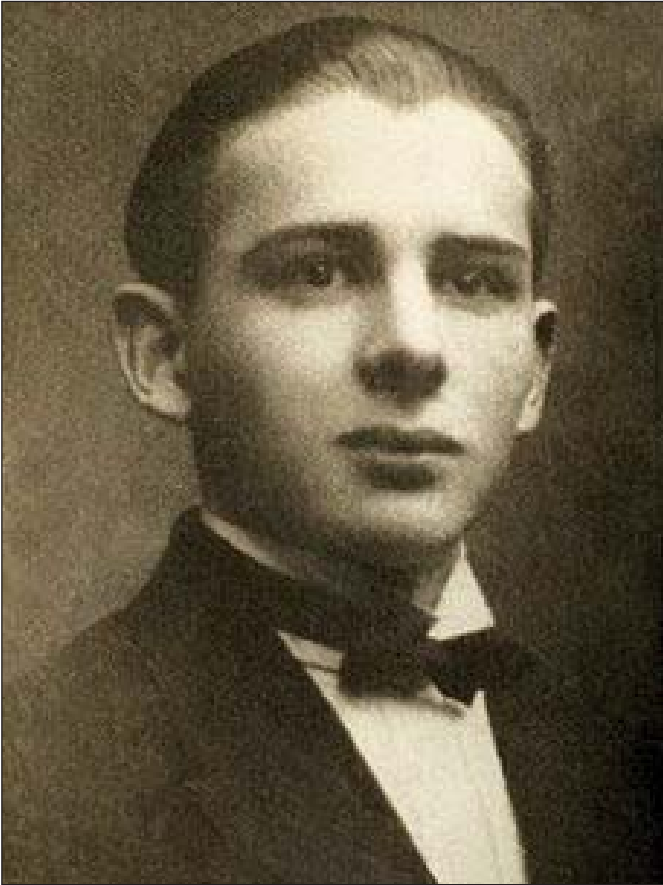
Серед кращих дослідників Антонича – **Микола Ільницький** (заохочував дослідження творчості Антонича і його батьківщини – Лемківщини), **Микола Жулинський** (у ст. «Малий хрущ на шевченківських вишнях» звернув увагу на мотив реінкарнацій та всотування культурного досвіду поколінь), **Орест Зілинський** («Дім за зорею»), **Богдан Рубчак** (ст. «Поетичне бачення землі: три слов'янські варіанти»), **Дмитро Павличко** («Пісня про незнищенність поезії»), **Микола Нервлі** («Перстені молодості»), **Александр Флакер** («Від воза життя до великої подорожі»), **Іван Драч**, **Юрій Ковалів** (як герменевтик першим зауважив, що в Антонича маємо національний погляд на світ в аспекті реконструкції цілісного міфосвіту українського народу, доповненої індивідуальною поетичною міфотворістю), **Юрій Андрухович**, **Магдалена Ласло-Куцюк**, з новітніших – поет **Ігор Калинець** (2020). І ще 1989 р. вийшов пречудовий збірник статей про Антонича «Весни розспіваної князь»: Слово про Антонича.

Стосовно моєї методології. Міфологію, міф розуміємо не як викривлену реальність, не як злу трагічну сюрреалістичну потворність людини, а як Антоничеву поетичну реконструкцію українського народного світогляду, в якому переплелися язичницькі вірування, обряди з християнською вірою.

Антонич як син священника і як нащадок лемківських священників велике значення відвів образній поетизації обрядів – і християнських, і язичницьких – як знавець слов'янської, української і праіндоевропейської міфології. Часом розвиток дії в його поезіях (ця епічність, сюжетність є не лише в поемах, а й у ліриці Антонича) є ніби втіленими в образах діями язичницьких і християнських обрядів, індивідуально вибудованими сюжетами з символами народної культури. Найбільше сказане стосується збірок «Три перстені», «Зелена Євангелія» і «Ротації», що замикають поетичну есхатологію Антонича.

Важливо, що Лемківщина – це найзахідніша гілка українців між Словаччиною та Польщею, етнічна спільнота, яка найкраще зуміла зберегти прадавній рідний український фольклор, звичаї. На превеликий жаль, її північна частина розпорошена після смерті Антонича внаслідок операції Вісла 1947 – розселення по території Польщі.

Завдяки Антоничевій поезії ми можемо збагнути в мистецтві єдність національного світовідчуття українців Заходу і Сходу, зрозуміти, що не варто викорінювати рідні язичницькі звичаї і боротися за суто християнську культуру, як і не варто відкидати український тисячолітній шлях християнства. Цієї етики навчає нас поет, якому було відведено долею всього 27 років життя.

Український поет Богдан-Ігор Антонич
(05.10.1909 – 06.06.1937)

Антонич був глибоким ерудитом, і при цьому скромною, тактовною людиною. З дитинства мав чудову зорову пам'ять (орієнтуючись на рекламні зображення, у 5 років знайшов у Відні дорогу з центру міста додому). У польській гімназії в Сяноку, коли учень-поляк не знав відповідь на запитання, учитель говорив: «*Може, привести маленького Антонича, щоб він вам підказував?!*». І Антонич справді міг дати відповідь. До всього, був наполегливий і в навчанні, і в житті («з села такого вийшов я – життя звеличник, верховинець»), вірний національним ідеалам (написав «Слово до розстріляних», в якому вшановував українських поетів Розстріляного відродження, розстріляних у 1930-х, присвятив поезії героям Крут і січовим стрільцям) та власним переконанням. Розумів національний стиль у мистецтві не як закостенілий, не як щось «невідсвіжуване» а як такий, що зазнає розвитку. Показова цитата: «*Проти розуму вірю, що місяць, який світить над моїм рідним селом у Горлицькому повіті, є інший від місяця з-над Парижу, Риму, Москви та Варшави. Вірю в землю Батьківку та в її Поезію*». Був проти того, щоб критики замість збагнути оригінальну поетику того чи іншого митця, розпихали його «по шухлядах різних ізмів». Любив слухати пісні та фольклорні оповідки селянки **Ганни Войцехової**. Коли поетова мати казала, що Ганні добре було б одружитися з Богданком, дівчина відповідала: «*Він мені казав, що має наречену, Олечка називається*». Зі спогадів **Ольги Олійник** про коханого написана стаття «Надгробок на могилі щастя». Її заходами посмертно видані збірки «Зелена Євангелія» і «Ротації». Їй поет присвятив кілька віршів: «Моя кохана вчиться деклінації», «Весільна» («сонце заплетене у кучері левконій») та ін.

Був справді загадковим. Коли читачі писали в періоду, що не розуміють поезій Антонича, приходив до редакції львівської газети з роз'ясненнями: «*Мушу прийти до «Назустрічі» і забрати слово*». Бачив у читачі співтворця власних поезій. Роз'яснивши зміст, потім додавав: «*А втім, це прочитання не зобов'язує читача*». Поряд із дебютантами-шістдесятниками залишався не менш загадковим і сучасним.

Антонич був настільки вірний своєму національному і поетичному покликанню, настільки цінував своє творче життя, що відмовлявся від посад неукраїнської влади і жив бідно: «*Коли піду на посаду, то я вже нічого не напишу*».

Багато своїх віршів Б.-І. Антонич називав піснями. Наприклад, «Пісня про незнищенність матерії»:

**Забрівши у хащі, закутаний у вітер,
накритий небом і обмотаний піснями
лежу, мов мудрий ліс, під папороті квітом
і стигну, і холоду, й твердну в білий камінь.
Рослинних рік підноситься зелена повінь,
годин, комет і листя безперервний лопіт.
Залле мене потоп, розчавить білим сонцем,
і тіло стане вуглем, з пісні буде попіл.
Прокотяться, як лява, тисячні століття,
де ми жили, ростимуть без наймення пальми,
І вугіль з наших тіл цвістиме чорним квіттям,
зadzвонять в моє серце джагани в копальні.**

«Книга лева», 1936

Три його елегії зі збірки «Три перстні» – про перстень пісні, про перстень молодості, про перстень ночі містять ключовий образ персня як колообігу буття і як символ заручин землі та неба. Перстень виражає таємну владу у сфері духу, джерелами якої є пісня, молодість, ніч.. Поет чудово грав на скрипці і сам komponував музичні твори ще під час навчання в гімназії в Сяноку. Часто записував власні сновидіння у поетичній формі, такі речі згодом не потребували виправлень. «*Крилата скрипка на стіні, і дім мальований, мов скриня. У скрипці творчі сплять вогні, роса музична срібна й синя...*». Ніч давніша, магичніша, з неї народився день, про ці мотиви поезії Антонича пише **Марина Новикова**; з темряви космічного зоряного океану припливло прадерево, яке принесло прарідню українців (світила); про цю поетику наших прадавніх народних колядок і щедрівок написав **Ксенофонт Сосенко**.

Варто звернути увагу на колористику Б.-І. Антонича у зв'язку з мотивами українського космосу, містерії народження і тривання буття.

**Народився Бог на саях
в лемківському містечку Дуклі.
Прийшли лемки у крисанях[3]
і принесли місяць круглий.
Ніч у сніговій завії
крутиться довкола стріх.
На долонях у Марії
місяць — золотий горіх.**

Щоб було асоціативніше, порівняймо з візіями картин **Олексія Потапенка**. ■

КАРТИНКИ З ВИСТАВКИ «МОЯ ПЛАНЕТА» (28 СЕРПНЯ – 22 ВЕРЕСНЯ 2024 р.)
У НАЦІОНАЛЬНОМУ МУЗЕЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

О. Потапенко. «Ковчег». 2018 р.

О. Потапенко. «Веретено». 2016 р.
З циклу «Українські сузір'я»

О. Потапенко. «Віл». 2021 р.
Символи України

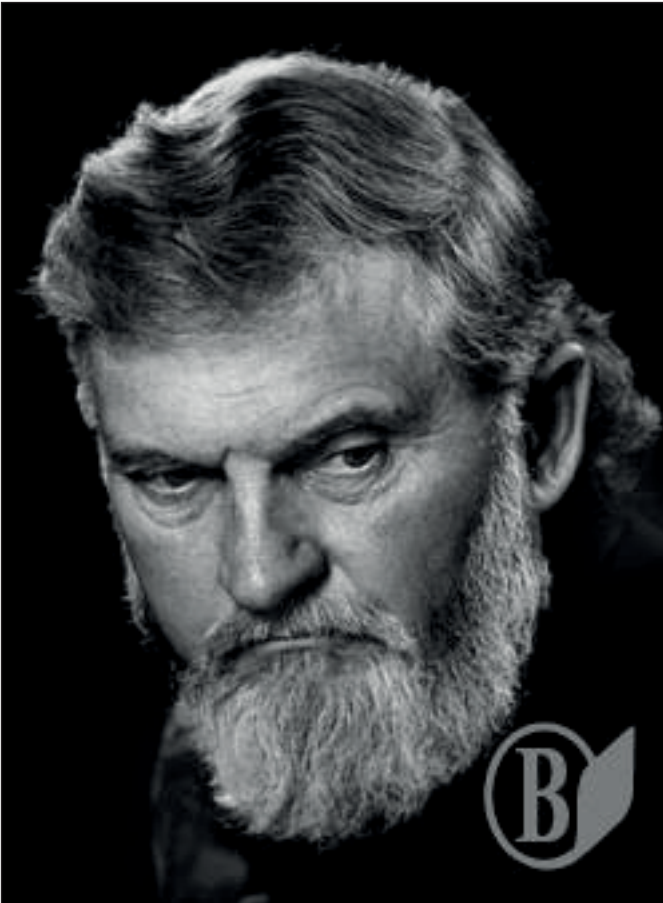

О. Потапенко. «Водіння кози». 2014 р.

О. Потапенко. «В новорічну ніч». 2016 р.
З циклу «Українські свята»

СУГОЛОССЯ МОТИВІВ ПОЕТА БОГДАНА-ІГОРА АНТОНІЧА ТА ХУДОЖНИКА ОЛЕКСІЯ ПОТАПЕНКА

Український художник Олександр Потопенко.
Нар. 1939 р.

Вірші «Різдво», «Коляда» Ігоря Антонича можна зіставити за мотивами і колористикою з картинами Олександра Потопенка з циклу «Українські сузір'я».

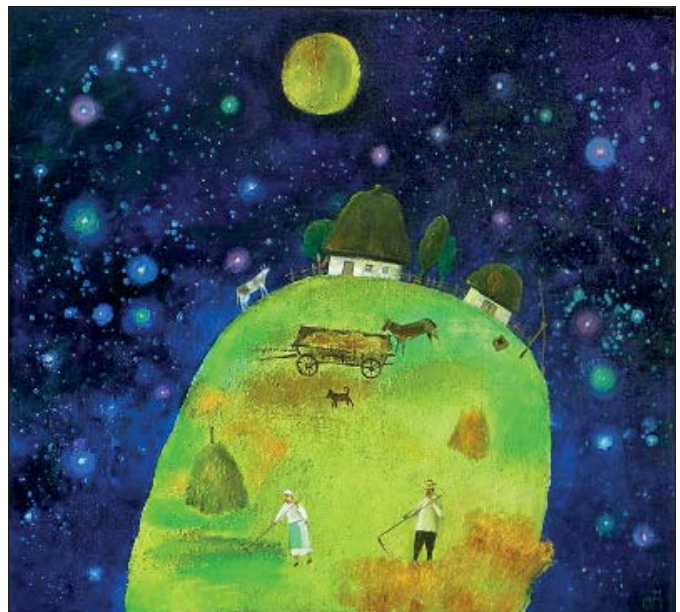
РІЗДВО (зі збірки «Три перстені»)

Народився Бог на саях
в лемківському містечку Дуклі.
Прийшли лемки у крисанях
і принесли місяць круглий.
Ніч у сніговій завії
крутиться довкола стріх.
На долоні у Марії
місяць — золотий горіх.

КОЛЯДА (зі збірки «Три перстені»)

Тешуть теслі з срібла сани,
стелиться сніжиста путь.
На тих саях в синь незнану
Дитя Боже повезуть.
Тешуть теслі з срібла сани,
сняться веснянії сні.
На тих саях Ясна Пані,
очі наче у сарни.
Ходить сонце у крисані,
спить слов'янське Дитя.
Їдуть сани, плаче Пані,
снігом стелиться життя.

І в лемківського поета 1930, і в художника з Харківщини у 2020-х роках проступає мотив місяця-човна в зоряному космічному морі. І ще цікавіше було б дати кілька фото картин зі Львівського художнього музею, які бачив Антонич, коли жив у Львові. Дослідники дивуються неймовірному нагромадженню ранніх геологічних епох у поезії Антонича, коралам, поліпам, морським зіркам, «це ніч в прадавньому пожарі дна морського», а подібні зорові образи і кольори є на картинах у Львові.

О. Потопенко
Моя країна 2021 р.

Відіграє велику роль мотив метаморфоз, кругообігу перетворень у поетичному міфосвіті Б.-І. Антонича. Скриня, сповнена скарбів, дівчина – наречена – це квітуча рідна земля. Схожі мотиви картин О. Потапенка.

Країна благовіщення

Завія зЕлені, пожеже зЕлені,
і квіття курява, і солов'їні схлипи.
Столи весільні — ох — столи не встелені,
і бджіл тьма-темрява, і молитовні липи.

В ромашок спів слимак дороги ввився круто,
і ранку кіш, що в ньому птаха — сонця помах.
Задума — не задума, смуток і не смуток,
це на країні цій трагічна папілома.

Мов два дракони, сонце й місяць, зорі-галич,
і білі села, й білий жар, і білість куряв.
Шевченко йде – вогонь, людина, буря —
і дивиться в столітню далеч:
в вогні пробуджена
князівна.

Хай на очах землі печать — тьми чорна штольня!
І день не день, і ніч не ніч, і спів не віщий нам.
О земле, земле батьківська, клятьбо бездолна,
моя країно благовіщення!

10 березня 1936

О. Потапенко. «Земля відпочиває». 2012 р.
З циклу «Моя земля»

О. Потапенко. «Земля родить». 2022 р.
З циклу «Моя земля»

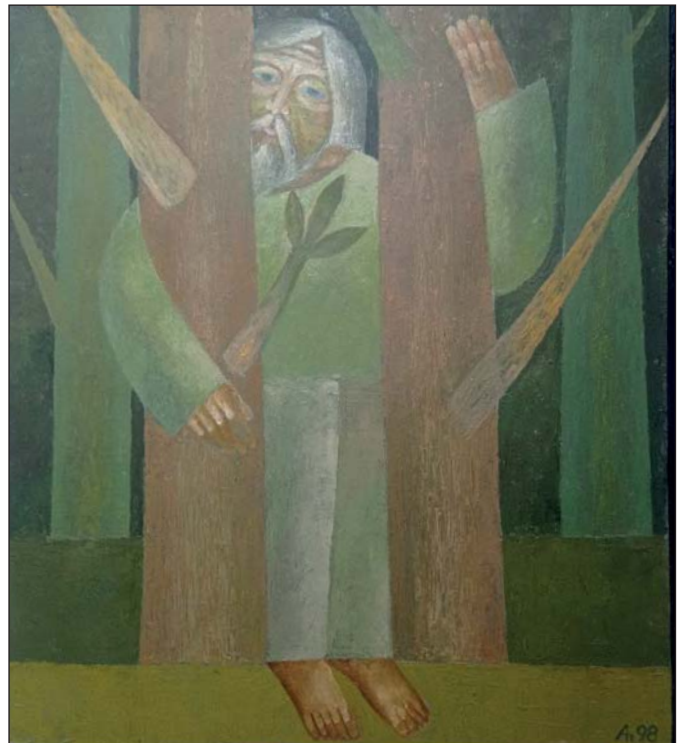

О. Потапенко. «Земля цвіте». 2023 р.
З циклу «Моя земля»

Згадується поет 20-рр. 20 ст. **Володимир Свідзінський**: «Невже це була земля, моя звичайна земля?!». Але за відсутність од Сталіну й Леніну поетові закритися шлях до друку, на відміну від Тичини, котрий на шкоду своєму генію 1918-1920-х у 30-х трагічно пристосувався.

Пантеїстичні мотиви Антонича яскраво розквітли у збірці «Зелена Євангелія», а зародилися у «Привітанні життя», посилюлись у «Трьох перстнях».

За дослідженням Павличка, на поезіях Тичини й Рильського Антонич так оволодів українською літературною мовою, що ніби з лемка перетворився на справдешнього наддніпрянца. «Не Зевс, не пан, не Голуб-Дух, лиш сонячні кларнети». Образ лісового Пана є в Потапенка.

О. Потапенко. «Пан». 1998. р

Рідна земля... Контекст можна продовжити... Поети-шістдесятники, збірка «Земне тяжіння» **Василя Симоненка**, опублікована посмертно у 1964, а в 1965 ім'я автора подане на здобуття звання лауреата Шевченківської премії..

Антонич: «Стіл ясенювий, на столі слов'янський дзбан, у дзбані сонце. Ти поклоняйся лиш землі, землі стобарвній, наче сон цей». Так український поет у репресивні часи висловив ідею рідної землі як основної надихаючої сили.

О. Потапенко. «В корчмі». 2018 р.

Антонич дав у поезії світовідчуття: не ляк, а здивування перед життям, екстатичний захват, сп'яніння життям. Вірші «Чарки», «Корчма» виражають язичницький екстаз. «Червінці дзвонять на столі. І місяць – найхмільніший келих». І картини Потапенка з мотивами бенкету, весілля, ремесла розкривають образи персонажів-деміургів, причетних до створення і тривання містерії національного буття у космічних вимірах..

Сонце, місяць, зорі ростуть на дереві життя в саду Антонича: «Господар саду – юний лірик повільно йду під ночі спів. Несу в долоні обважнілій квіви, повний спілих місяців». Це та небесна прарідня з народних колядок і весільних пісень. Лемківські ладканки цікаві з цього огляду. Тому не бінарна опозиція земля – небо, по-середньовічному різко протиставлені духовне – і матеріальне, земне, гріховне – і небесне, а тричастинна вертикальна модель цілісної світобудови, де живе, одухотворене у природі й культурі втілюється в реальному багатомірному світі.

Також це часова вертикаль: коріння, минуле, світ пращурів, стовбур – сучасність, крона – майбутнє. Лемки на дерева вивішували великодні писанки (яйце як модель світу, лушпайка символізує земну кору, вона вкрита візерунками оберегового значення). Образ ранку, який повно розквітає до полудня в Антонича: «В товстому дзбані варить рожі, аж піна бризкає звідтіль». Рожа у писанкарстві – символ сонця, трикверта, тетраскел, свастика – рух сонця по небу. «Накреслю взір його неземний, святий арійський знак таємний. Накреслю свастику на хаті і буду вже спокійний спати». Свастика перед тим, як її запозичили італійські фашисти 1920-х, була давньоіндійським знаком сонця, носія вищої істини, учителя, руху сонця по небу. Восьмикутна зірка і 8-пелюсткова квітка – частіше символ зорі, Ісуса, але часом солярний символ.

Часом у поезії Антонича наречений в коси вплітаються світила: цей мотив з обереговим значенням зустрічається в українських обрядових піснях.

О. Потапенко. «Розплітання коси». 2019 р.

Деякі приклади метаморфоз і містики Антонича. Цикл перша глава книги Буття: «коли співав ще камінь, мали крила змії, і Єва одягалась в черемхове листя... Коли із яблуни зірвала Єва місяць, у раї збунтувались буйногриві леви. Адамові сини по світу розійшлися, здвигаючи міста і тереми для Єви». Тут не лише прозріння добра і зла, в сюрреалістичному просторовому зрушенні – часове зрушення: світанок і причастя, причетність людини до тайнства буття. «Ніч у сніговій завії крутиться довкола стріх. У долоні у Марії місяць – золотий горіх». Горіх, це зерно буття, зриває Діва Марія в саду життя, започатковує Боголюдину, милосердного Христа.

Коли дослідники закидають, що з поезії Антонича зникла людина, що усі ці ремісники – це радше соціальні маски, то забувають: поет шукав не «єго», а власну культурну ідентичність. Його «пригадування» пракультури і праформи, мотив метаморфози в рослину чи предмет міфологічних витоків світу на «початку часів» («лежу, мов мудрий лис під папороті цвітом і стигну, і холону, й твердну в білий камінь»), його образи українських ремісників-деміургів, які творять світ, це доводять (поет «мов строф гончар, що ліпить дзбани з розспіваної глини слів», диво-ремісники починають творити світ навесні, але продовжують свою працю й далі: «відносить стельмах сонце ковалеві: «Обруч найбагряніший викуй, майстре мій! Щоб сонце сяяло ясній від гриви лева весні трояндній, осені оайстреній». «Тешуть теслі з срібла сани, стелиться сніжиста путь. На тих санях в синь незнану / Дитя Боже повезуть»). І картина Потапенка «Гончар».

...Так
перетремтіло, продрижало,
зажевріло, і віддунало,
і спалахнуло, і зів'яло,
в болючу пісню перейшло.
Мов строф гончар, що ліпить дзбани
з розспіваної глини слів,
промінюючи плач і сміх
в ліричне ремесло й купецтво,
невтишним серцем зрозумів,
що речі дві найкращі з всіх:
ясне кохання
й похмуре мистецтво.

Творчі світи поета з Західної України і художника зі Східної генетично споріднені, бо закорінені в українській культурі. О. Потапенко родом з Вовчанська, мешкає в Чернігові і нещодавно відсвяткував 85 - річчя. «Міфологізм Антонича - це не лише стиль. Це український образ світу, який виходить до своїх праіндоєвропейської першокоренів».

Потапенко міг і не знати поезію Антонича Перегуки мотивів просто вражають. І долі чимось схожі: російські окупанти зруйнували рідний Вовчанськ Потапенка... ■

ВОЛОДИМИР НАУМЕНКО – МІНІСТР ОСВІТИ В УРЯДІ СКОРОПАДСЬКОГО

Василь Шендеровський
доктор фіз.-мат. наук,
професор, пров. наук. співр.
відділу теоретичної фізики
Інституту фізики
НАН України,
м. Київ

Олена Полевецька
інженерка відділу
теоретичної фізики
Інституту
фізики НАН України,
м. Київ

Наша розповідь про **Володимира Науменка** – педагога, літературознавця, етнографа, культурного діяча кінця XIX – початку XX ст.ст., на згадку про якого за радянського часу було накладено суворе табу, та й за роки незалежної України його ім'я ще належним чином не пошановано.

Із передмови до статті **В. Біленка**, яка надрукована в газеті «Сільські вісті» за 3 січня 2003 р., довідуємося, що Володимир Науменку царська влада «присвоювала солідні державницькі ранги, нагороджувала високими орденами Святого Володимира, Святої Анни, Святого Станіслава, срібними медалями Олександра III і Олександра Невського. Його обирали гласним Золотоніського земства за царату і почесним мировим суддею у тому ж земстві за часів Української Народної Республіки. Його було запрошено заступником голови Центральної Ради і міністром освіти в уряді, створеному гетьманом **Скоропадським**...».

Серед його учнів – **Максим Рильський, Костянтин Паустовський**. Він в одній плеяді з **Миколою Лисенком** і **Михайлом Старицьким, Оленою Пчілкою** і **Лесею Українкою**. Поза сумнівом, Володимир Науменко – велична постать на українському культурному небосхилі. Тим більше прикро, що Україна на довгий час, здається, забула про нього. Тож мусимо нагадати.

Народився Володимир Науменко 19 липня 1852 року в родині вчителя у м. Новгороді-Сіверському. Батько **Павло Науменко** віддав сина на навчання до Другої київської гімназії. Саме тоді директором гімназії був **Михайло Чалий**, який увійшов в історію української культури як видатний біограф **Тараса Шевченка**. Далі було навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету Святого Володимира. У студентські роки Володимир Науменко заприятелював з видатним вченим-енциклопедистом, першим ректором Київського університету **Михайлом Максимовичем**, слухав лекції відомого літературознавця та історика **Михайла Драгоманова**. Фактично з юних літ навколо Володимира існувала багата духовна аура, яка стала отим головним чинником формування особистості молодого Науменка на освітянській ниві.

Після закінчення навчання в університеті Володимир Науменко повертається до Другої київської гімназії вже як учитель підготовчого класу. Було йому 21 рік. Паралельно він працює викладачем російської мови і словесності в Міністерській, а потім – у Фундуклеївській жіночій гімназії, вчителює у приватній гімназії **Павла Галагана**, у Київському Володимирському кадетському корпусі.

25 травня 1905 року Володимир Науменко отримує дозвіл на відкриття приватної гімназії, яка згодом стала одним із престижних учбових закладів у Києві.

Цікаво зазначити, що гімназії були загальноосвітніми школами, в яких викладалися класичні мови. Вони давали право вступати до університетів. На початку XX століття число гімназій значно зросло, відкривалися гімназії від міністерства освіти і приватні, дівочі гімназії. За часів царату в Україні гімназії були тільки російськомовними. Лише, як виняток, при офіційному російському статусі зберігали український дух гімназії **В.П. Науменка** в Києві й **Л.П. Ковальчука** в Одесі. Ось лише кілька споминів про гімназію Науменка та її керівника: «Можна сміливо сказати, що в Києві не було більш відомого в найширших колах у найбільш благородному розумінні популярного педагога і громадського діяча, ніж Науменко», «це була людина з чистою та по-батьківськи чутливою душею...».

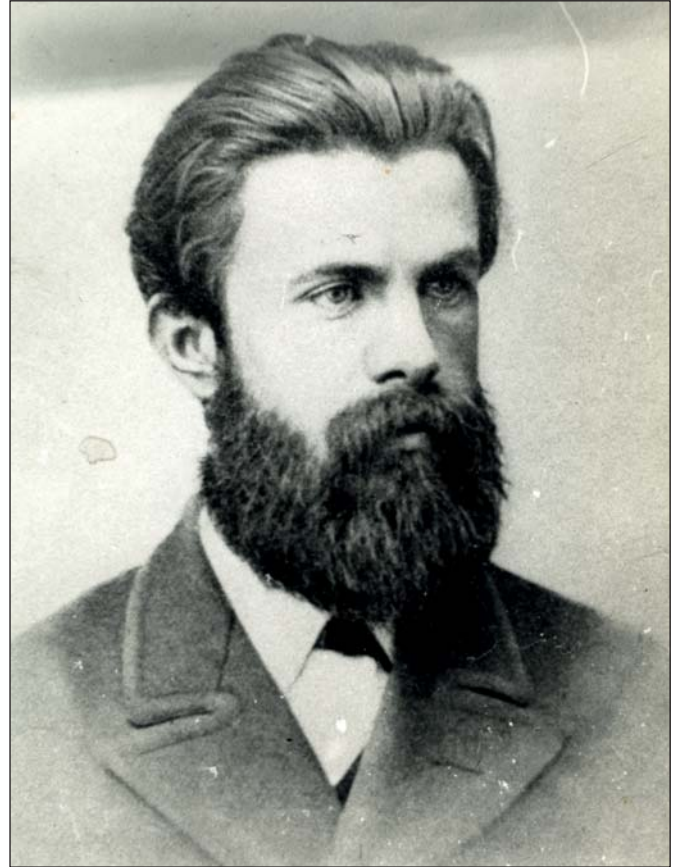

**Український педагог, філолог, громадський діяч
Володимир Науменко (19.07.1852–7.07.1919)**

Але Володимир Науменко прагне більшого, він хоче допомогти якомога більшій когорті вчителів стати свідомими володарями дитячих душ. Він організує Київське обласне педагогічне товариство, а вже наступного 1917 року стає директором Педагогічного музею в Києві, якому готувалася роль науково-просвітницького центру українського вчительства.

Ось як оцінювали діяльність педагога Науменка на цій ниві його вихованці: *«Ви показали нам, що працівникові освіти народної не можна робити добро народові інакше, як тільки знаючи душу народну, його мову, як тільки самому прийнявши в себе ту душу, ставши часткою того ж народу. Ви багато зробили за цей короткий час для справи націоналізації нас самих, і тим з більшим успіхом могли б працювати для діла виховання і розвитку занедбані національності нашого українського народу».*

Як справжній українець Володимир Науменко заявляв, що *«школа повинна бути національною».* Отож 1889 року, за умов заборони української мови, він видає російську книгу «Огляд фонетичних особливостей малоруської мови». А вже через деякий час пише нову працю в журналі «Киевская старина» – «Книжна мова у малоросів і русинів». Працює в редакції журналу «Основа» (його колись видавав **Пантелеймон Куліш**), ініціює через журнал збір матеріалів до словника. Ще 1902 року він залучив до роботи **Бориса Грінченка**, який переїхав тоді з Чернігова до Києва і взяв на себе роботу укладача і редактора. Це була співпраця велетнів духу, подарована Україні провидінням неба, бо явила світові справжнє диво – «Словарь української мови», засвідчивши її самостійність і багатство.

**Історик, фольклорист, публіцист, громадський діяч
Михайло Драгоманов (18.09.1841–2.07.1895)**

**1-а сторінка 1-го тому «Словаря української мови»
Б. Грінченка, 1907 р.**

Робота над «Словарем української мови» привернула увагу й української інтелігенції, і всього світу. Тож 1905 року Російська Імператорська академія наук відзначила словник другою премією Миколи Костомарова. За період від 1902 до 1909 року вийшли всі чотири томи «Словаря української мови», де було зафіксовано і пояснено з перекладом російською мовою близько 68 тисяч слів. Цей словник було укладено з матеріалу, збирання якого почав П. Куліш 1861 року і продовжувала «Київська громада». Матеріал словника охоплює етнографічні записи і літера-

**Український історик, громадський і політичний діяч
Михайло Грушевський (29.09.1866 – 26.11.1934)**

турні твори 1798–1870 років, майже весь документований, так що на середину ХХ століття словник Грінченка залишався найповнішим словником такого типу для української мови і одним із найкращих в українській лексикографії.

Одним із найвидатніших творінь Володимира Науменка був журнал «Киевская старина», на сторінках якого він опублікував понад 130 статей з історії, мовознавства, літературознавства й українознавства. Упродовж 25-и років Володимир Науменко редагував журнал, який був «єдиним пристанищем для українських письменників і учених, єдиним огнищем, що гріло своїм багаттям Україну».

Маємо повне право вважати Володимира Науменка чи не основоположником архівної і бібліотечної справи в Україні. Ще юнаком він зрозумів, що надбання минувшини – то є великі національні цінності. І він зберігає для нащадків величезний архів Михайла Максимовича, збирає епістолярію видатних діячів культури того часу, рятує у прямому розумінні слова Шевченкіану, збирає велику особисту бібліотеку – унікальні книги, такі, як «Патерик Печерський», твори *Інокентія Гізеля*, давньогрецьких та давньоримських філософів.

На жаль, багато чого з цього надбання зникло у вихорі часу. На думку Володимира Біленка, найбагатшим власником творів і документів Науменка, найімовірніше, є Служба безпеки України.

Не можна не згадати, що чи не найважливішою для себе працею впродовж чотирьох десятиліть Володимир Науменко вважав опіку і оберігання «святині українського народу» – Шевченкової могили.

**Гетьман України, український державний і громадський діяч Павло Скоропадський
(15.05.1873–26.04.1945)**

Могила Тараса Шевченка у Каневі

Ще 1902 року старогромадівець *Ксенофонт Гамалія* передав йому право на перевидання всієї спадщини Кобзаря, продав йому найціннішу власність – територію Тарасової могили.

Зі спогадів письменника і журналіста *Олекси Варави* довідуємося: «...заходами Науменка було спроваджено з садівництва пана Симиценка із Звенигородщини багато саджанців тополь, ясенів, яблунь, груш та іншого садового і декоративного дерева». Біля могили Шевченка було висаджено майже 9 тисяч дерев. 1905 року вперше було побудовано дерев'яні сходи до могили Кобзаря. Будучи гласним Золотоніської земської управи, Володимир Науменко

ініціює відкриття підписки на збір коштів для спорудження пам'ятника на Шевченковій горі, замовляє **Іллі Рєніну** через **Дмитра Яворницького** портрет для Тарасової світлиці, впродовж 20-ти років листується з **Василем Гнілосировим**, який був довголітнім директором повітової школи та хранителем Тарасової могили в Каневі. Про ці та інші заходи вченого-подвижника Володимира Науменка довідуємося з книги «Святиня» дослідниці долі Тарасової могили **Зінаїди Тарахан-Берези**.

Видатний український науковець, енциклопедист, фольклорист, історик Михайло Максимович (15.09.1804–22.11.1873)

Володимир Науменко ще з молодих літ став членом «Старої громади». У віці 23-х років йому довірили бути в ній скарбником, а в 1900-х роках фактично бути її керівником. Науменко був серед ініціаторів створення Київського літературно-артистичного товариства, він один із фундаторів заснування Українського наукового товариства, мета якого, за словами **Михайла Грушевського**, – розвиток науки українською мовою. Товариство, як відомо, стало прологом до створення у 1918 році Української академії наук.

У 1914–1917 роках Володимир Науменко очолює Українське наукове товариство, у 1916 році – Київське обласне педагогічне товариство. У березні 1917 року його запрошують на посаду заступника голови Української Центральної Ради **Михайла Грушевського**, згодом – до складу уряду, сформованого гетьманом Павлом Скоропадським на посаду міністра освіти.

Після падіння самодержавства в Росії, в умовах творення української державності Володимир Науменко береться за вирішення найсуттєвіших проблем української мови. 1917 року виходить його книга «Загальні принципи

українського правопису», наступного року видає російською мовою «Керівництво для вивчення української мови в російських школах», натхненно працює над підготовкою «Граматика української мови».

Друга київська гімназія

Будинок, у якому містилася гімназія Володимира Науменка

«Хіба що новий міністр освіти був особливо видатною людиною, – зазначав гетьман Скоропадський. – Людина дуже культурна, відомий педагог поміркованих поглядів і любив Україну. Тільки шовінізм наших українців змусив не розпізнати Науменка належним чином і нехтувати такою людиною, діяльності якої так потребувала Україна, бо ж педагогів узагалі і в Росії хороших не було. А Науменко справді видатна людина у своїй спеціальності. Він з великою енергією взявся за деякі реформи, які оздоровлювали нашу навчальну діяльність. Крім того, він хотів створити зразкову українську гімназію. Я завжди дуже любив його доповіді, оскільки бачив у ньому світлу ідейну особистість, що так рідко зустрічаються у наш час».

Історик **Орест Субтельний** також високо поцінував діяльність уряду гетьманату і зокрема міністерства освіти у книжці «Історія України» (Київ, «Либідь», 1993): «Особливо вражають досягнення уряду у створенні системи освітніх закладів. На рівні початкової школи було випущено кілька мільйонів примірників україномовних підручників, а в більшості шкіл введено українську мову. Було

засновано близько 150 нових україномовних гімназій, у жовтні в Києві та Кам'янці-Подільському відкрився два нових українських університети. Було також засновано національний архів та бібліотеку в понад 1 мільйон томів. Вершиною цієї діяльності стало створення в листопаді 1918 року Української академії наук. Так за кілька місяців Гетьманщина мала на своєму рахунку такі здобутки в царині культури, про які мріяли багато поколінь інтелігенції».

Ось що значило для гетьмана Скоропадського мати таких однодумців в уряді, як **Василенко, Стебницький, Науменко, Дорошенко, Лизогуб**. Справжні патріоти української державності!

Дуже вагомим є науковий доробок Володимира Науменка. Ось лише деякі його роботи з історії, етнографії та української мови: «Слово о полку Игореве как памятник дружинной поэзии», «Хронографы южнорусских редакций», «Происхождение думы о С. Киске», «Обзор фонетических особенностей малорусской речи», «Нові матеріали для історії української літератури XIX сторіччя»...

За різних політичних режимів працював Володимир Науменко. Дожив і до радянської влади. Отож вчений, якому вже йшов сьомий десяток літ, вирішив зосередитися на науковій праці у новоствореній Академії наук. За дорученням голови Історико-філологічного відділу Академії **Дмитра Багалія** та неодмінного секретаря **Агатангела Кримського** 25 червня 1919 року Володимир Науменко виїздить на Канівщину з метою зберегти дорогий науковий архів від загибелі.

Але 7 липня 1919 року Володимира Науменка «як бывшего министра гетманского» арештує сумнозвісна «чрезвычайка». Ніщо не допомогло. Не врятували вченого від кривавого шаленства ні прохання президента Української академії наук **Володимира Вернадського**, ні листи незмінного секретаря Академії **Агатангела Кримського**. Колегія ВУНК (Всеукраїнської надзвичайної комісії) у складі **Лациса, Яковлева, Вітлицького** та **Іванова** вже на другий день після арешту 8 липня винесла вирок: «*Расстрелять. Приговор привести в исполнение в 24 часа*». Поховали В. Науменка у спільній могилі на Лук'янівському цвинтарі Києва (могила не збереглася).

Ось так без суду і слідства московські зайди знищували безмежною своєю владою вірних синів України.

Ім'я видатного вченого, патріота, гуманіста Володимира Науменка було надовго вилучено з пам'яті – немає жодного слова про нього ні в УРЕ, ні в інших довідниках. Та що там говорити, коли самого Вернадського і сьогодні деякі наші академіки не називають Великим українцем. Боже, дай їм розуму. Невже історія нас нічого не вчить?..

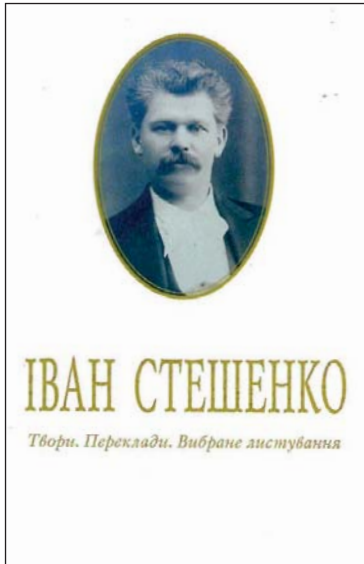
У Володимира Науменка немає могили. Де спочивають його тлінні останки, ніхто не знає. Але ім'я людини великої духовної сили таланту, людини надзвичайної, великого знавця історії, літератури, особливо української, прекрасного педагога і лектора, великого патріота, подвижника, славного сина України ми зобов'язані повернути українському народові.

Вченого посмертно реабілітували 13 грудня 1991 року ■

Педагогічний музей, м. Київ

ПОЛТАВЩИНА: ВІДОМІ ПОСТАТІ ІВАН СТЕШЕНКО. ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ, ПОЕТ

З нагоди 150-річчя від дня народження *Івана Стешенка* (1873–1918) – визначного організатора української національної школи, першого міністра освіти незалежної України в Уряді Центральної Ради побачила світ книга «*Іван Стешенко. Твори. Переклади. Вибране листування*». Упорядник та автор біографічного нарису про І. Стешенка – *Г.В. Тимаренко*, післямова *Г.А. Александрової*. Полтава, 2013. 628с.

Іван Стешенко – перший міністр освіти УНР.

Закінчив Полтавську класичну гімназію, пізніше – історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира.

Вільно володів французькою, німецькою, іспанською, італійською, багатьма слов'янськими мовами, перекладав Овідія, Байрона, Беранже, Шіллера, Пушкіна.

У 1897 року був заарештований за участь у студентських акціях протесту.

У 1917 році Стешенко разом з однодумцями започаткував «Товариство шкільної освіти» і став його керівником. Після створення Центральної Ради він очолив редакційну комісію Ради, а 26 червня 1917 року його призначили Генеральним Секретарем освіти. Він ввійшов до Першого Генерального Секретаріату Української Центральної Ради (першого українського уряду). На цій посаді Стешенко боровся за українізацію освіти в Україні. Одним із його проєктів, якому так і не судилося бути втіленим через брак вчителів та постійні воєнні дії, була організація селянських гімназій. Був фундатором Українського Народного Університету (УНУ) та Академії Мистецтв.

На базі матеріалу з Вікіпедії

Іван Стешенко
(сидить крайній ліворуч)
серед членів Першого Генерального
Секретаріату
Української Центральної Ради.
Фото: uk.wikipedia.org

Григорій Володимирович Тимаренко – автор книги «Іван Стешенко», подарував мені свою унікальну книгу про першого міністра освіти в УНР, у якій «в найбільш повному обсязі повертається із забуття творчий доробок Івана Стешенка – поета, прозаїка, перекладача, критика, першого міністра освіти України в уряді Центральної Ради».

Я щиро вдячний пану Григорію за можливість ознайомитися з біографічним нарисом про життя Івана Стешенка та з його творчим доробком.

Вважаю і сьогодні актуальними слова Івана Стешенка у відповідь генеральному секретарю великоруських справ в уряді УНР *Дмитрові Одиницю*: «Казенні гімназії на Україні досі вважаються московськими тільки через те, що там учили московською мовою. Учителів-москалів ми не виганяємо, але нехай же вони навчаться української мови, коли бажують працювати на Україні (оплески в залі). Вищі школи на Україні створені коштами українського народу і через те також повинні бути українськими (оплески). В крайньому разі по вищих школах можна читати лекції кількома мовами, як це робиться в Швейцарії» . ■

Ярослав Яцків
доктор фіз.-мат. наук,
академік НАН України

ІВАН ДИЧКО. ГЕОФІЗИК, ПОЕТ

Нещодавно в черговий раз я відвідала Полтаву, яка займає особливе місце в серцях і умах багатьох людей в Україні та поза її межами. Наприкінці 50-х років минулого століття я приєдналася до спільноти Полтавської гравіметричної обсерваторії АН УРСР (ПГО) – знаного у світі наукового центру – як аспірантка **Є.П. Федорова**. (фото наукового корпусу ПГО)

Був вересень. Сонце, теплина, стародавній маєток художника **Григорія Мясоедова** (він і похований там), величезний сад, й уся земля устелена яблуками. Я такого дива ніколи не бачила, бо тоді вперше опинилася в Україні, й була вражена. Ось з того часу я й живу з любов'ю до цього чудового краю української землі, бо є місце, куди я завжди хочу приїхати, щоб зустрітися з давніми друзями – **Світланою та Павлом Корбамі, Аллою Славинською, Валентиною Синчкскул, Йосифом Джу-нем, Ольгою та Іваном Дичками**, згадати зустрічі з **Аллою Корсунь та Анною Яцків**.

Як щира шанувальниця журналу «Світогляд» прошу редакцію опублікувати нарис про Івана Дичка – колишнього наукового співробітника ПГО. Нарис наданий братом Івана **Григорієм Дичко**. Іван Дичко – непересічна особистість, талановитий оповідач різних історій та зна-

вець Полтави. А головне, Іван нещодавно відзначив своє 90-річчя. Він добре себе почуває, живе із задоволенням, складає вірші, пише мемуари, читає «Світогляд», мешкає у будинку ПГО зі своєю дружиною Ольгою (їхнє весілля ми гуляли 66 років тому).

P.S. До речі, про роль Полтавської гравіметричної обсерваторії в історії Головної астрономічної обсерваторії (ГАО). У грудні 1959 р. науковий співробітник ПГО Є.П. Федоров був призначений директором ГАО, й Новий 1960 рік він зустрічав в ГАО. Цікаво: Євгену Павловичу тоді було 50-й він був найстарішим співробітником ГАО. Уявляєте, якою молодою була Обсерваторія! Євген Павлович запросив із ПГО до ГАО кількох науковців – аспірантів та співробітників. Таким чином тоді опинилися в ГАО **А.А. Корсунь, І.І. Глаголева, А.А. Рубашевський**. Трохи пізніше до аспірантури Є.П. Федорова (знову з ПГО!) вступили **Я.С. Яцків та Й.В. Джу-нь**. ■

З побажанням всього найкращого невтомним працівникам «Світогляду».
Слава Україні!
Інда Глаголева
м. Київ

ЮВІЛЕЙ

Івану Олексійовичу Дичку виповнилось 90 років. Рідні, друзі і знайомі щиро вітають його з ювілеєм.

Морально-психологічні риси характеру, основи світобачення закладаються в людині, починаючи з дитячого віку. Звернемося до дитинства Івана Олексійовича.

Народився Ваня і виріс в мальовничому селі В'язівок поблизу Лубен. Дитинство прийшлося на важкі часи: спочатку при окупації України німцями, а надалі в голодні післявоєнні роки. Ріс в багатодітній сім'ї, ще з двома братами **Миколою і Григорієм**, та двома сестрами **Анастасією і Євдокією**. Часто були голодні, або напівголодні. Рятувала корова. Треба було її пасти, заготовляти сіно на зиму, копати грядки на городі заготовляти дрова. З дровами були великі проблеми. Заборонялось (як і зараз) брати в лісі навіть сухі дерева, що лежать на землі. Дозволялось заготовляти очерет і рогіз, вербу і верболіз на болоті. Коли загорялась в печі вербова дровина, то з іншого кінця з шипінням видувались бульби. Хлопці вирішили хоч раз привезти матері нормальних сухих дров. Взяли санки, поїхали в дубовий ліс і наламали сухих гілок.

На їх наскочив лісник, вилаяв і примусив вивантажити гілля. Ввечері батькові довелося брати пляшку самогону і йти до лісника просити, щоб він не дав розголосу цьому випадку. Післявоєнну розруху ліквідували за рахунок селян. На селі було введено справжнє кріпосне право. Паспортів людям не видавали, поїхати з села можна було в двох випадках: завербувавшись на шахти Донбасу чи на лісопвал, або вступивши у вуз. Звичайно, ще брали в армію на 2–3 роки. Був введений мінімум трудоднів, котрий мала відпрацювати кожна людина. За роботу в колгоспі практично нічого не платили, не було ніякої пенсії. На селян наклали податки, грошові і натуральні. Грошові було можливо виплатити, тільки виростивши і продавши бичка чи теличку. Якщо мав корову, то повинен був платити натуральний податок – декілька сотень літрів молока. Дійшло до того, що стали обкладати податком навіть окремі дерева в саду. Довелося батькові частину саду вирубати.

У містах ситуація була краща. Платили зарплату, діяло пенсійне забезпечення. Міщани довго згадували, які дешеві овочі були після війни. Звичайно дешеві, бо забирали їх із сіл безплатно.

Родинне фото. Ювіляр Дичко Іван Олексійович з дружиною Ольгою Григорівною та правнуком Ілією. Праворуч донька – Оксана Данько та онука Ліза. Ліворуч зять – Євген Данько та онука Таня

Тільки коли при владі був **Брежнев**, у колгоспі почали щось платити. Батько одержав першу зарплату в розмірі 8 карбованців. Батько, **Олексій Луквич** був сільським інтелігентом, закінчив чотирикласну церковно-приходську школу в рідному селі, до війни працював секретарем сільради, після війни деякий час головою колгоспу, бухгалтером, рахівником. Був суворий у вихованні, але дітей любив. Докладав максимум зусиль, щоб дати освіту дітям. Коли син Іван вступив до педінституту, батько продав клуню. Коли вступив до інституту син Григорій, продав дві великі осики, що росли на садибі. Гордився своїми дітьми і говорив: *«У мене один син учений, другий – інженер, третій – славний хлібороб. Бо хіба є для людства щось святіше і потрібніше, ніж хліб насущний? Дочки мої – сумлінні трудівниці, що не цурались будь-якої роботи, навіть тяжкої»*.

Мати, **Ганна Іллівна**, не змогла отримати й початкової освіти. Пішла в школу, але тут від іспанки в 1919 році померла її мати, довелось йти працювати, щоб утримувати сім'ю. Працювала в колгоспі, виховувала дітей. В найтяжкі і голодні післявоєнні роки кожний ранок перед нею стояло питання: чим сьогодні годувати дітей. Пряла і ткала полотно, з якого шили білизну для дітей і постіль Тепер звернемось до життєвого шляху нашого ювіляра.

Після закінчення середньої школи №2 в Лубнах вступив до Полтавського педагогічного інституту. Після його

закінчення працював в Полтавській гравіметричній обсерваторії, 2 роки був аспірантом, готував кандидатську дисертацію на ступінь кандидата фізико-математичних наук. Тема дисертації «Дослідження приливних варіацій сили тяжіння в Полтаві». Успішно захистив дисертацію в Москві, в Державному астрономічному інституті імені Штернберга. Йому навіть порекомендували допрацювати дисертацію, перетворивши її на докторську.

В обсерваторії працював старшим науковцем, ученим секретарем обсерваторії. За сумісництвом викладав в педінституті астрономію, спецкурс «Планети Сонячної системи», потім фізику у військовому інституті зв'язку.

Коли в Полтаві відкрилась філія Міжрегіональної академії управління персоналом, перейшов туди. Викладав в інституті економіки і права таку науку, як економетрія. Вона про те, яка ймовірність, що ті чи інші бізнесмени своїми діями матимуть позитивний результат для їх бізнесу.

Іван Олексійович впродовж життя вів інтенсивну наукову і науково-популярну діяльність. У його доробку біля 100 публікацій, в тому числі 16 – за кордоном. Це наукові, науково-популярні та публіцистичні публікації. Він член Європейського астрономічного і Міжнародного планетарного товариств, а також Української астрономічної асоціації. У журналі для юнацтва «Країна знань» опубліковано більше 10 його науково-популярних статей.

Іван Олексійович – людина різностороння. Він володіє прекрасними поетичними здібностями. Роками публікував у пресі рецензії на вірші поетів-початківців У львівському видавництві «Кирилиця» вийшли його вірші «Із героїчного епосу українського народу» та «Гомін тисячоліть. Україна як колиска світової цивілізації». Вірші глибоко патріотичні і пронизані любов'ю до матері – України. Зарекомендував себе і як талановитий перекладач. Перекладав з російської класичної поезії, особливо вдалим українською мовою ці вірші звучать не гірше, ніж російською. За переклад казок Пушкіна був відзначений на конкурсі, що проходив в Одесі.

Разом з дружиною **Ольгою Григорівною** виховав двох прекрасних дітей – сина **Ярослава** і дочку **Оксану**. Син закінчив медичний інститут і працював стоматологом. На превеликий жаль, рано помер, це була велика трагедія для сім'ї. Оксана по слідах батька пішла в педагогіку. Знана в Полтаві, як засновниця «Школи Оксани Данько», в якій вона використовує найпередовіші у світі методи навчання.

Іван Олексійович вірить в Бога, що створив навколишній світ і нас, вірить в наявність в Світобудові енергетичних світів, котрі називає «*польовою матерією*» або «*світами Вищої реальності*». І це відповідає дійсності – енергетичні світи в порівнянні з матеріальними вищі за розвитком і за енергетикою. Більшість учених заперечує наявність енергетичних світів і це завело науку в глухий кут – неможливість раціонально пояснити «загадкові» явища навколишнього світу.

На Землі існують дві системи виховання душ – Позитивна Система на чолі з Богом і Негативна на чолі з Дияволом. Перша виховує душі в добрі, любові і співчутті до ближнього, інша – в злобі і ненависті. Іван Олексійович глибоко порядна людина, яка при тому все життя освоювала нову інформацію, що необхідно для прогресування душі. І тому, безперечно, відноситься до Позитивної Системи Бога.

Побажаємо Івану Олексійовичу доброго здоров'я, оптимізму і відзначити разом з нами наступний славний ювілей.. ■

Григорій Дичко

Полтавська гравіметрична обсерваторія, кінець 1920-х років. Засновник обсерваторії академік ВУАН Олександр Орлов у центрі, спирається рукою на трибуну

Наведемо фактично автобіографічний вірш Івана Олексійовича.

**Не за синіми глибокими морями,
Не за дальніми високими горами,
А на нашій славній любій Україні,
Де живуть потомки козаків донині.**

**Там жили собі із мамою і татком
П'ятеро маленьких хлопців і дівчаток.
Там в тяжкі часи в країні тій убогій
Появились ми на світ, мов те зілля край дороги.**

**Важко ми росли, наполовину повмирили,
Ні поїсти, ні одітися по людському не знали.
Пам'ятаю я штани із латаної домотканої ряднини,
І коржі гіркі із просяних висівок, з м'якини.**

**А про те, що білизна на ліжку мала бути
Я дізнався лише в гуртожитку в інституті.
Наша мати – хай на тому світі їй легенько відгукнеться,
Завдяки їй, трудівниці, може й досі легше нам живеться.**

**Все було над нами, мов та білочка клопоче,
На виснажливій роботі дома і в колгоспі, зрання і до ночі.
А наш батько був і строгий, і водночас добрий з нами,
Він любив дітей і гордий був синами.**

**Він трудився, добра пам'ять хай про нього буде,
І не дивлячись на злидні, вивчив нас і вивів в люди.**

**І пішли ми в люди, в кожного своя дорога,
І легкого шляху не було ні в кого.**

**Як і всі радянські люди на химеру працювали,
А що краще можна людям жити – ми того не знали,
Те від нас скривали. ■**

Іван Дичко

ПОДОРОЖ НА ЗАХІДНУ КІРОВОГРАДЩИНУ. ТЕРНІВКА І ЯТРАНЬ

Костянтин Буркут
канд. філол. наук,
вчений секретар
Відділення літератури,
мови та мистецтвознавства
НАН України,
м. Київ

Шлях до Тернівки міг би бути виснажливим (майже 20 км від Новоархангельська для пішохода – неабищо), якби не добрий місцевий житель, який підкинув мене на своїх «Жигулях». Дорогою хлопець розповів про сільське сьогодення і дав поради, як дістатися до тих місць, заради яких я сюди їхав. Спасибі йому за все!

Від пам'ятника загиблим у німецько-радянській війні бійцям починається довга центральна тернівська вулиця, що веде до млина. В наших селах мені подобається та неквапливість, відсутність зайвої метушні та гамірливості, чого бракує містам. Поруч із чепурними, побіленими, а подекуди й вибагливо розписаними хатами в Тернівці трапляються й покинуті будинки, що сумно дивляться на перехожого порожніми очницями вікон. Від роздумів про відмінність доль їхніх господарів мене відвернула масивна, побудована з бутового каменю, споруда попереду в долині – Бенчиків млин – саме з нього я й планував почати огляд місцевих цікавинок. Він був спроектований німецькими інженерами і зведений впродовж десяти років на рубежі XIX–XX ст., перебував у приватній власності до початку 20-х рр. минулого століття, потім, уже за радянських часів, його націоналізували. Нині ця солідного віку будівля знову стала приватною власністю. Млин нещодавно накрили дахом, його облаштовують під готельно-ресторанний комплекс. Поруч із ним велике лавандове поле, що останнім часом стало доволі популярною туристичною місциною. Люди приїздять сюди релаксувати і фотографуватися. Вхід на нього недешевий, проте попит породжує пропозицію.

Бенчиків млин

Літній день у заказнику Когутівка

Відпрацювавши елементом тутешнього пейзажу і тлом для численних світлин мандрівників (передусім, звісно, мандрівниць!), лаванда йде на переробку – з її суцвіть видобувають олію, яка широко використовується в парфумерії. Отож рослина приносить подвійний дохід, бізнес квітне тут в прямому сенсі, завдяки чому і місцеві мешканці можуть заробити свіжу копійку.

Річку Синюху, на якій стоїть млин, варто перейти через греблю за ним і помилуватися з пагорбів розкішним краєвидом. На цьому оглядова програма для більшості туристів закінчується. Я ж вирішив пройтися понад лісом у сусіднє село Ятрань, в якому збереглася унікальна для Кіровоградщини стара дерев'яна церква.

– *Вона ще стоїть?* – запитав мене поважного віку чоловік. Він був явно здивований моєму щонайменше екзотичному і авантюрному, на його погляд, бажанню подолати кілька кілометрів пішки, аби побачити напівзруйновану (це в кращому разі!) святиню. Втім я твердо вирішив торувати дорогу в Ятрань, щоб бодай подумки дати відповідь моєму випадковому співбесіднику, дізнавшись, чи існує ще цей храм. Путь до Ятрані лежить повз Когутівку – ландшафтний заказник державного значення.

Місця красиві! Не пошкодував, що довелося відхилитися від маршруту і пройти через ліс до рибальського містка. Тут відчуваєш умиротворення та ніби наповнюєшся живильною силою...

А сили знадобляться, бо шлях до Ятрані лежить через однойменну річку, яку треба перейти вброд. Про це місцеві мені казали одноставно, наголошуючи, що іншої дороги просто не існує. Насправді вона є, але набагато довша, саме її пропонує Гугл карта: через Розсохуватець і Покотилове – довжиною у 18 км. Моя обізнаність в логістиці неабияк розвеселила селян, які, хіба з почуття делікатності, не стали кепкувати наді мною в моїй присутності. Ну що ж, піду вброд, це зрештою у шість разів ближче. Глибина виявилася невеликою, але дошкуляли гострі камінці. Нарешті вибрався на сушу! Через Ятрань дістався в Ятрань! До речі, село раніше іменувалося Когутівкою (як нинішній заказник) і лише наприкінці 1967-го здобуло більш милозвучну, як здавалося тим, хто його перейменовував, назву. Мабуть, не обійшлося тоді без згадки знаменитої народної пісні «Там, де Ятрань круто в'ється...» Відгідронімна назва, як сказали б ономасти.

Від річки до церкви недалеко. Чоловіки, які відновлювали її ганок, що не так давно (червень 2024) завалився, люб'язно дозволили оглянути скромні інтер'єри старовинного храму: давній іконостас і розписи втрачені. Пречистенська церква постала наприкінці XVIII ст. на місці греко-католицької святині. У 1864 році її суттєво реконструювали. За радянських часів у ній були склад і заготівельний пункт, селяни зносили сюди макулатуру. На початку XXI ст. церква перебувала в жалюгідному стані.. На щастя, їй не дали зруйнуватися, перекрили дах, заклили вікна, тепер от ладнають новий ганок. Служать у храмі «на празники», як сказали мені майстри, батюшка приїздить сюди з котрогось із сусідніх сіл. А ще тут відспівують місцевих хлопців, які загинули у нинішній війні...

Прощаючись, чоловіки просили поширювати інформацію про їхній храм. Виконую обіцянку, щиро сподіваючись, що святині поталанить проіснувати ще довго-довго, приємно дивуючи туристів і наповнюючи радісною гордістю серця прочан. ■

Пречистенська церква в с. Ятрань

ДЕРЕВ'ЯНІ ХРАМИ УКРАЇНИ: ШЕДЕВРИ НАРОДНИХ ЗОДЧИХ

Олена Шапіро
мистецтвознавиця,
м. Київ

Не можна залишатися байдужим до гармонійної краси, властивої храмам Західної України. У довершених пропорціях столітніх шедеврів з дуба або смереки відчувається щира віра і велика майстерність народних майстрів, які власноручно будували величні споруди за допомогою найпростіших інструментів – сокири, свердла, струга.

Українська сакральна архітектура наслідувала історичний шлях суспільства: за часів масового більшовицького атеїзму дерев'яні храми безжалісно знищувалися, а іконостаси кидали у вогонь. Після 1990-х років нарешті відбулися зміни на краще, але сьогодні відродити всі втрачені шедеври вже неможливо, тому актуальним стає питання збереження хоча б залишків нашої спадщини.

Найстаріші сакральні будівлі в Закарпатській Україні мають досить поважний вік – близько 600 років. Це два храми Святого Миколая – в селі Середнє Водяне, датований 1428-м роком, та в селі Колодне, датований 1470-им роком. Автентичні дерев'яні храми охороняються законом України як пам'ятки архітектури національного значення, деякі з них професійно відреставровані та облаштовані під музеї. В існуючих музеях просто неба можна побачити старі церкви, перевезені з різних регіонів країни: це Національний музей народної архітектури та побуту Пирогово під Києвом, Закарпатський музей народної архітектури та побуту в Ужгороді та музей народної архітектури та побуту «Шевченківський гай» у Львові.

Будівництво храму завжди розпочиналося за рішенням всієї громади села: віряни обирали, на честь якого Святого або християнського свята буде освячений цей храм, і на зібрані кошти запрошували артіль зодчих.

Фундаменту під будівлю не робили, використовували каміння або окоренки дерев як стени, завчасно дбайливо заготовляли міцну деревину – дуб або смереку (карпатську ялинку). Колоди обтесували з чотирьох сторін і таким чином робили бруси, що мали однакову ширину, яка вимірювалася за допомогою сокири, в якій довжина топорища дорівнювала 46 см.

Традиційно будівля церкви має три основні частини: бабинць, або притвор (приміщення поруч із входом), нава (середина церкви, де перебувають віруючі) та вівтар (приміщення у східній частині, де священство звершує богослужіння).

Навколо будівлі робили галерею із карнизом, що захищала її від дощів та снігу.

Вікна робили квадратними, круглими або у формі хрестів, а двері прикрашали різьбленням. Дах укривали гонтом, а в деяких храмах його використовували одночасно і для покриття стін споруди. Куполи створювали грушоподібної форми, на шпилі робили маківку, вище – півмісяць ріжками догори і увінчували майстерно виконаним ажурним хрестом.

Дзвіницю ставили окремо, на невеликій відстані від храму, а інколи вбудовували безпосередньо в саму споруду – подібно до вежі, над приміщенням бабинця (притвору). Як пишуть дослідники, найпопулярнішим типом західноукраїнських дерев'яних храмів є тризрубна будівля, але траплялися двозрубні і чотиризрубні. Створення п'ятизрубного храму хрещатої форми відбувалося через додавання до нави з півночі та з півдня ще двох зрубів (приміщень). Досвідчені майстри інколи будували і дев'ятизрубні храми, наприклад Троїцький собор в Новомосковську, збудований народним зодчим **Якимом Погребняком** без жодного залізного цвяха (1772–1779 рр.).

Храм Св. Духа в Рогатині, 1481 рік (фото з Вікіпедії)

Внутрішній простір церкви відповідає суті богослужіння, отже має три частини: вівтар, наву і бабинець. У вівтарі священники вершать літургію з таїнством Євхаристії – принесення безкровної жертви, Агнца Божого за гріхи людства. У наві моляться вірні християни, а у бабинці (притворі) моляться оголошені – тобто ті, хто готується до таїнства хрещення. Приміщення вівтаря традиційно вище від нави на кілька сходинок та відгороджене іконостасом. За царськими вратами розташований освячений із закладенням частинок святих мощей престол, на якому здійснюється Євхаристія. Розміщення образів на іконостасі має певну систему, що стала канонічною. На намісному ряді, праворуч та ліворуч від царських врат, зазвичай знаходяться ікони Христа Пантократора і Богородиці з немовлям Христом, за ними – ікони Архангела Гавриїла (праворуч) та Архангела Михаїла (ліворуч), потім ікона Святого (або християнського свята), на честь якого освячений храм. Над царськими вратами – ікона «Спас Нерукотворний», ще вище – зображення «Таємної вечері», нагорі «Деїсус» (образи Христа та Богородиці з Іоанном Хрестителем, які моляться до Спасителя). Увінчує іконостас великий дерев'яний хрест із Розп'яттям.

У багатьох храмах, які збереглися до сьогодні, можна побачити стінопис, створений талановитими народними майстрами сотні років тому (згадаймо розписи у храмах Святого Юра в Дрогобичі, Святого Духа в Потеличі, Успіння Богородиці в Новоселиці. Для творчості народних богомазів властивим є відхилення від правильних

пропорцій та спрощене моделювання фігур, схематична умовність у зображенні рухів. Досить часто обличчя Христа, Богородиці та Святих мають типові українські риси, вони одягнуті в простий одяг. Палітра зазвичай обмежувалася кількома основними кольорами, обриси фігур та обличчя підкреслювалися контурною лінією.

Варто зазначити, що твори народних майстрів мають безперечні переваги по відношенню до строго канонічних взірців, написаних професійними художниками. Широко сердна доброзичливість, відверто наївна зворушливість цих образів вражає глядачів, налаштовує на мирний настрій, допомагає знайти спокій у Душі під час молитви до Бога.

Власне і сама будівля церкви не залишить людину байдужою, адже храм збудований з деревини, яка ніби дихає, начебто «жива»: зранку збирає росу на дошках гонту, намокає під час нестримних карпатських злив, а протягом довгого літнього дня насичується сонцем і пахне смерековою смолою. Навколо церкви квітнуть пахучі трави, а зовсім поруч височать таємничі карпатські гори. Справжній християнин завжди щиро любить сільський храм і з готовністю відгукнеться на збір коштів для його збереження.

Духовна цінність, історична значущість та архітектурно-мистецька унікальність дерев'яних храмів вимагають особливого ставлення до них. Специфіка будівельного матеріалу – деревина, яка є дуже вразливою до зовнішніх природних чинників: снігу, дощу, воло-

гого клімату, діяльності комахів-шкідників та інших руйнівних факторів. Фахівці досліджують стан церков і створюють документи про аварійний стан об'єктів, які потребують негайної допомоги, розраховують кошторис для здійснення ремонтних робіт.

Неосвіченість селян часто стає причиною руйнування храму: через нерозуміння цінності столітнього шедевра місцеві роблять спроби поновити його сучасним євроремонтом: обшивають стіни пластиковою «вагонкою», покривають «бляхою», ставлять китайські штамповані двері, замінюють старий дерев'яний гонт на штучний пластиковий, замінюють дерев'яні бані на «блискучі» з золотого або синього булату. Проводять електрику без застосування протипожежних норм, влаштовують на даху сонячні батареї, забудовують територію навколо храму господарськими спорудами.

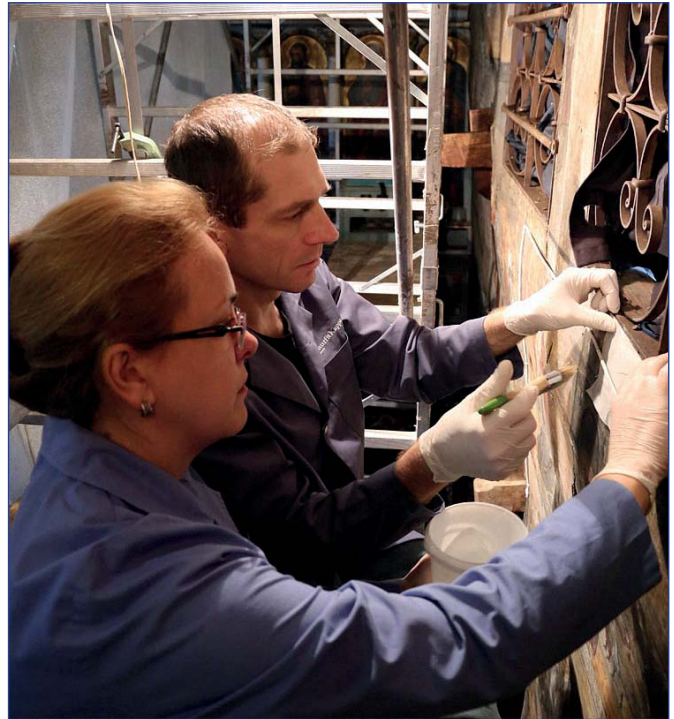
Все це спотворює вигляд українських дерев'яних церков. Варто враховувати і той факт, що держава фінансує реставрацію переважно тих об'єктів, які не втратили свого автентичного стану. Журналісти пишуть, що професійна реставрація однієї дерев'яної церкви коштує в середньому близько пів мільйона гривень: у багатьох селах громада роками збирає кошти для збереження столітньої церкви, шукає благодійників-меценатів заради того, щоби розпочати необхідні роботи.

**Підведення клею при реставрації.
Фото з архіву Оксани Садової,
реставратора вищої категорії. Відділ реставрації
ДП Інститут Укрзахідпроектреставрація**

Як приклад роботи професіоналів згадаймо роботу в храмі Святого Юра в Дрогобичі, що була здійснена Інститутом «Укрзахідпроектреставрація». Головна спеціалістка відділу реставрації, художниця-реставраторка вищої категорії **Оксана Садова** розповіла, що головним завданням фахівців було дослідження стану збереження малярства: стінопис було обстежено в ультрафіолетових та інфрачервоних променях на предмет мікологічного ураження, потім виконано хімічні аналізи складу ґрунту і фарбового шару.

У результаті аналізу виявлено, що деревина храму сильно вражена жуком-деревогризом, верхня частина наві сильно намокає, стінопис пошкодився через відлущування лусочок ґрунту з фарбою від основи, а згодом – їх осипання. У цілому стан ґрунту і фарбового шару визнано

Реставратори О. Садова і І. Дідух під час роботи в храмі Святого Юра

гостро аварійним. Це неповний перелік проблем, з якими зіткнулися професіонали, але після тривалої кропіткої роботи стінопис у храмі Святого Юра в Дрогобичі був виведений із критичного стану та врятований.

Українські науковці намагаються робити певні заходи для охорони пам'яток сакрального зодчества. Завдячуючи зусиллям відомого дослідника дерев'яних храмів кандидата історичних наук **Василя Слободяна** та його колег у 2013 році карпатські дерев'яні храми були занесені до Списку об'єктів ЮНЕСКО.

Серед 16-и храмів, що в давнину були збудовані українськими зодчими в карпатському регіоні, 8 храмів зараз знаходяться на території України, а ще 8 – розташовані на території сучасної Польщі. До списку внесено: церкву Вознесіння Господнього в Ясині, Різдва Пресвятої Богородиці в Ніжньому Вербіжі, Архангела Михаїла в Ужку, Святого Духа в Рогатині, Святого Юра в Дрогобичі, Святої Трійці в Жовкві, Собору Пресвятої Богородиці в Маткові, Святого Духа в Потеличі, Архангела Михаїла в Брунарах, Святої Параскеви в Квятоні, Покрови Пресвятої Богородиці в Овчарах, Святого Якова в Поворазнику, Архангела Михаїла в Туринському, Різдва Богородиці в Хотинці, Архангела Михаїла в Смільнику, Святої Параскеви в Радружі.

Війна безжалісно руйнує українські святині, призначені духовно зміцнювати і захищати нас. За даними проекту «Релігія в огні» внаслідок широкомасштабного російського вторгнення за період від 24.02.2021 до 24.08.2024 було зруйновано більше 350-и православних храмів. Кількість понівечених святинь, що залишають біль у наших душах і вимагають захисту та відновлення, значно більша. Варто пам'ятати про вразливість дерев'яних храмів, зведених із легкозаймистого матеріалу. Відновити постраждалі автентичні споруди буде вкрай складно. Однією з головних умов процесу відродження святинь є мирний стан країни.

Серед багатьох постраждалих від війни українських святинь згадаємо дерев'яний храм Вознесіння Господнього

Церква Св. Миколая Чудотворця у Волновасі
Донецької області (фото з інтернету)

Церква Вознесіння Господнього 1879
(фото з Вікіпедії)

Руїни церкви Вознесіння Господнього (фото з Вікіпедії)

го, зведений у 1879 р. в селі Лук'янівка Броварського району Київської області. Село опинилося в зоні бойових дій, і вже в останні дні окупації, коли село звільняли Збройні сили України, російський танк чотирма пострілами вщент зруйнував храм – сьогодні там залишився лише кам'яний фундамент.

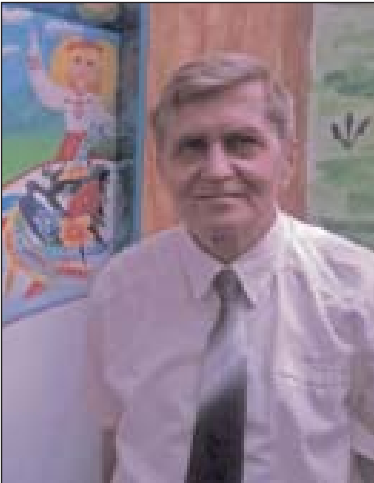
Храм Св. Миколая Чудотворця у місті Волноваха Донецької області був заснований 1882 року як невелика дерев'яна церква. Пізніше, у 1892–1901 рр., був перебудований на кам'яну споруду та отримав статус архітектурної пам'ятки національного значення. Під час боїв 2014–2020 рр. храм зазнав значних пошкоджень, але богослужіння не припинялися, храм став символом духовного опору українців. Після закінчення активних бойових

дій храм Св. Миколая Чудотворця був реконструйований та реставрований. Його знову відкрили у 2021 році, на території було збудовано дзвіницю, гуманітарний центр та облаштовано сквер пам'яті загиблих українських воїнів 51-ї ОМБр. Але вже у березні 2022 р. національна святиня знову зазнала нищівного удару окупантів.

Сьогодні дуже важко порахувати та усвідомити всі наші духовні та матеріальні втрати від війни. На жаль, на окупованих територіях практично неможливо робити якісь дійові заходи для відбудови святинь. Але зрозуміло, що саме сакральні споруди є найбільш цінним скарбом всіх українців. Тому маємо докладати всі сили для збереження нашої спадщини, бо **«якщо Бог за нас, хто проти нас?»** ■

ТВОРЧИЙ І ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ПЕТРА СОБКА

До 85-річчя художника

Микола Дьомін
мистець, педагог,
член Національної спілки
художників України,
м. Київ

Волинський художник *Петро Собко* у своїй творчості відтворив дивовижно романтичний і суворий світ первозданної природи, що рясніє гармонійними оазами і контрастами. До такого світосприйняття дійсності налаштовує глядача доробок мистця, що увібрав у себе широкий діапазон творчої думки, тематичної наповненості й колористичної напруги. Свого часу автор побував на багатьох пленерах однієї шостої земної суші планети й відобразив у своїх творах краєвиди заходу і сходу, півдня і крайньої півночі. Під час творчих відряджень від Художнього фонду УРСР у 70–80-х роках минулого століття до Балтійського моря, на Далекий Схід і Камчатку та після поїздок в часи Незалежності на Апеннінський півострів та острів Капрі художник переконався, що краєвиди України – такі ж прекрасні й неповторні, як і пейзажі екзотичних країн.

Внутрішні переживання мистця, його ідеологічні переконання ніби нашаровувались на його художню творчість. І не дивно, що значний доробок автора акумулює екстремальні асоціації душі українця й екстраполює їх у художні твори, де екстрими та катаклізми природи суголосні суспільним потрясінням нашої доби. Своєю напругою його твори суголосні з рерхівськими, вони наче передрікали майбутні суспільні катаклізми в Україні.

Петро Собко народився 4 травня 1936 року в селі Михальє Володимир-Волинського (нині Іваничівського) району на Волині. Після восьмирічної школи (1948–1949) брав приватні уроки в місцевих художників у Володимирі-Волинському й отримав ази початкової мистецької освіти. 1952 року Петро навчався ліпленню у скульптора *Миколи Тарана*. У місті юнак зазнався демократичною інтелігенцією, зокрема з істориком *В.Л. Ковальським*. Захоплення історією рідного краю, зближення з демократичною інтелігенцією мали позитивний вплив на художника. Але водночас Собко відчув на собі прискіпливу увагу органів держбезпеки й потрапив під їхній негласний нагляд – в країні тоді панувала сталінська тиранія.

1955 року в бригаді майстрів – малярів і однодумців – Собко виконував роботи з відновлення церков на Волині. Цього ж року вступив до Львівського училища прикладного і декоративного мистецтва ім. Івана Труша на відділ скульптури. Через травмування в автопригоді взяв академічну відпустку і працевлаштувався на шахту в м. Нововолинськ. Закінчив тут 10-й клас вечірньої школи. Наступного року, записавшись на вступні іспити в Одеське художнє училище, повернув у Кишинівське на відділ живопису, де був зарахований на другий курс. 1961 року, захистивши на відмінно дипломну роботу «Переправа через Дністер», Петро Собко вступив на факультет живопису Київського державного художнього інституту.

На початку 60-х років минулого століття в Україні активізувалося політичне і культурне життя, що увійшло в історію під назвою «хрущовська відлига». 1962 року в Києві у Жовтневому палаці розпочав роботу Клуб творчої молоді «Сучасник» – спершу під егідою комітету комсомолу. Від художнього інституту в оргкомітет клубу були делеговані Петро Собко і *Микола Малишко*. Проте клуб звільнився від ідеологічної опіки і переріс у неформальний національно-патріотичний рух. Серед діячів і слухачів клубу були *Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Михайлина Коцюбинська, Микола Вінграновський, Петро Засенко, Алла Горська, Віктор Зарецький, Веніамін Кушнір, Віталій Губенко* та ін. У клубі творчої молоді влаштувалися різноманітні творчі вечори, лекції, виставки творів молодих художників. Особливу увагу Петра Собка привертала лекція з теорії образотворчого мистецтва відомого художника-педагога, теоретика мистецтва *Миколи Миколайовича Писанка*, на яких творча молодь і студентство пізнавали нові шляхи образотворення.

Петро Собко і Микола Дьомін у художника в майстерні Волинської організації НСХУ, м. Луцьк

1967 року Петро Собко успішно закінчив художній інститут, захистивши дипломну роботу «Доярки» у майстерні професора **Віктора Пузиркова**. Трудову діяльність молодий художник розпочав на Донбасі, у м. Жданові (Маріуполь). Там він працював у художніх майстернях Донецького художнього фонду УРСР і спілкувався з відомими шістдесятниками Аллою Горською та Віктором Зарецьким, коли вони виконували мозаїки для міста.

Від 1969 року Петро Собко замешкав на Волині, у Луцьку. Тут він працював у Волинських художньо-виробничих майстернях Художнього фонду УРСР, виконував творчі замовлення, змальовував портрети знаних людей Волині, створював пейзажі, натюрморти. Брав участь у республіканських, обласних і міських художніх виставках. У цей час Петро Собко створив такі живописні роботи, як «Волинський пейзаж з річкою Стир» (1969), «Портрет матері Тетяни Антонівни», «Портрет учителя малювання Андрія Тимчака», «Шахта Нововолинська» (усі – 1970 року), «Портрет батька Степана Дмитровича», «Натюрморт з рибиною» (обидва – 1972), «Мисливські угіддя. Волинь» (1977) та ін.

Звичайний день на Камчатці

Ключівські вулкани восени

Волинське Полісся

Ріка Камчатка

Селище Івашка

1978 року Петро Собко вирушає у творче відрядження в Прибалтику. Тут були написані твори «Порт Клайпеди», «Поромна переправа в Клайпеді», «Старий Каунас», «Клайпедський яхт-клуб», «Вітрильник «Товариш» (усі – 1978) та ін. Живопис у цих роботах експресивний, соковитий, побудований на колірних і тонових контрастах.

Першу піврічну мандрівку (1979 року) на Далекий Схід і Камчатку Петро Степанович здійснив з волинським художником *Дмитром Латишевим*. Вражений величною природою Камчатки, Собко вирушає туди вдруге, але вже сам – аж на шість років. Тут художник написав низку портретів мужніх людей: робітників, мисливців, лоцманів, рибалок. Неодноразово плавав з ними на риболовецькому сейнері на Карагинський острів, Командорські острови, де відвідав могилу *Вітуса Беринга* – Арій-камінь. Щоб зафіксувати на полотні дивовижні краєвиди екзотичної природи, художник піднімався на камчатські хребти і сопки, спускався в ущелини, розпадки і долини річок Камчатки, ризикував життям при зустрічі з ведмедем, тому й брав рушницю й патронташ разом з етюдником і рюкзаком. Сторожко відпочивав біля вогнища, коли один бік обпікало жаром, а інший замерзав, чи в засипаному снігом наметі з хвої очікував закінчення несподіваного бурану.

Неймовірно, незбагненно... Схоже на якоесь ірреальне марево, на дивовижний химерний сон... І все заради мистецтва – відтворення мінливої неповторної миті первозданної краси, що стає вічністю на полотні художника! Під час перебування на Камчатці Петро Собко офіційно вважався художником у творчому відрядженні і кілька разів змінював своє місце розташування. Це селища Івашка, Карага, міста Ключі, Усть-Камчатськ та ін. Міські чи селищні ради завжди йшли назустріч художнику, розміщували його в гуртожитках чи готелях. Від основної бази розташування, бувало, відходив більш як на 20 кілометрів. Під кінець своєї мандрівки у краю Беринга Собко придбав човна «Казанку», а на зиму ще й лижі...

Другий шестирічний десант Петра Собка на Камчатку – важкий і романтичний – був надзвичайно плідним. За цей період він створив серію робіт, об'єднаних назвою «Симфонія Камчатки». Ця серія налічує понад сто творів, у які мистець вклав душу й блискучу майстерність живописця-колориста. Серед робіт серії: «Звичайний день на Камчатці» (1983), «Вулкан Зарічний», «Ключевські вулкани восени» (обидва – 1984), «Вулкан Швелуч влітку і восени», «Усть-камчатський мис узимку», «Камчатський хребет», «Острів Беринга», «Ворота Петропавлівсь-

Захід сонця на березі Тихого океану

Весна

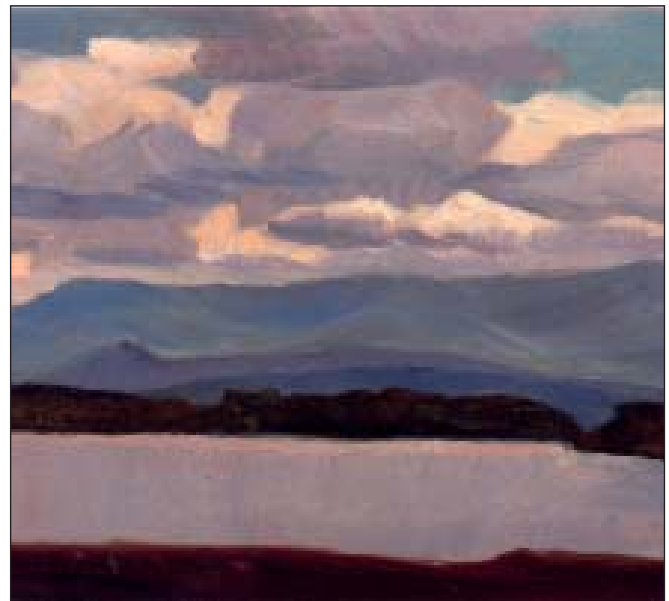
ка-Камчатська», «Острів Карагинський, річка Біла», «Мис Африка», «Гора Чаклунка», «Карагинський розпадок» (усі – 1985) та багато інших.

Твори цієї серії можна охарактеризувати як єдиний мажорний акорд майстра пензля, як данину тим пам'ятним рокам його камчатської епопеї, яка, безумовно, увійде в історію українського мистецтва. Колористичний лад серії сповнений повітря і світла. У картинах відчувається, як потужні атмосферні фронти струмують, обтікаючи діючі вулкани та сопки. В усій цій вічній світовій драмі й гармонії виникнення та руйнування матеріальних процесів простежується глибинна основа буття.

Збагатившись творчим доробком і незабутніми враженнями, 1986 року Петро Собко повернувся на Волинь, у Луцьк. У залах Волинської організації СХУ він влаштував звітну персональну виставку зробленого за ці роки. Експозиція подивувала глядачів своєю новизною; навколо творів точилися дискусії. Доробок художника порівнювали то з творчістю *Миколи Реріха*, то з північними краєвидами *Рокуелла Кента*, але байдужих на було. Проте всупереч цьому успіху, почалось гоніння і замовчування автора. Цьому посприяла і давня прискіплива увага органів держбезпеки до особи Петра Собка, і те, що не всім

Каунас

Острів Карагинський, річка Біла

був до вподоби великий творчий потенціал художника та поява на мистецькому небосхилі Волині такого майстра пензля. Але мистець не нарікав, він шкодує лише за тим, що упродовж цих двадцяти років від його далекосхідної епопеї потрібно було займатися не творчістю, а іншою роботою, зокрема і знайомою йому скульптурою та роботою в камені.

За час вимушеної внутрішньої еміграції Петро Собко створив низку чудових портретів, натюрмортів та пейзажів Волині, що становлять основний творчий доробок художника. Це такі роботи, як «Натюрморт з фруктами» (1994), «Полісся» (1995), «Чорне море біля Сергіївки» (1996), «Дорога в лісі. Волинь» (2005), «Озеро Пісочне», «Чорне море», «Натюрморт» (усі – 2006), «Балта», «Пагорби Балти», «Чорне море під Одесою» (усі – 2007) та ін. Демократичні зрушення в суспільстві дали змогу Петрові Собку знову зазвучати на Волині й всеукраїнському контексті на повний голос.

Від 2006 року почалася творча реабілітація художника. У художньому музеї Луцька відбулася його персональна виставка «Колористична симфонія Камчатки. Край Беринга у творчості волинського художника Петра Собка. Малярство 1980–1986 рр.», присвячена 70-му ювілею май-

Захід сонця в прогоці Літке

В майстерні у Петра Собка:
волонтер Олександр Кваша, живописець Петро Собко, мистець Микола Дьомін

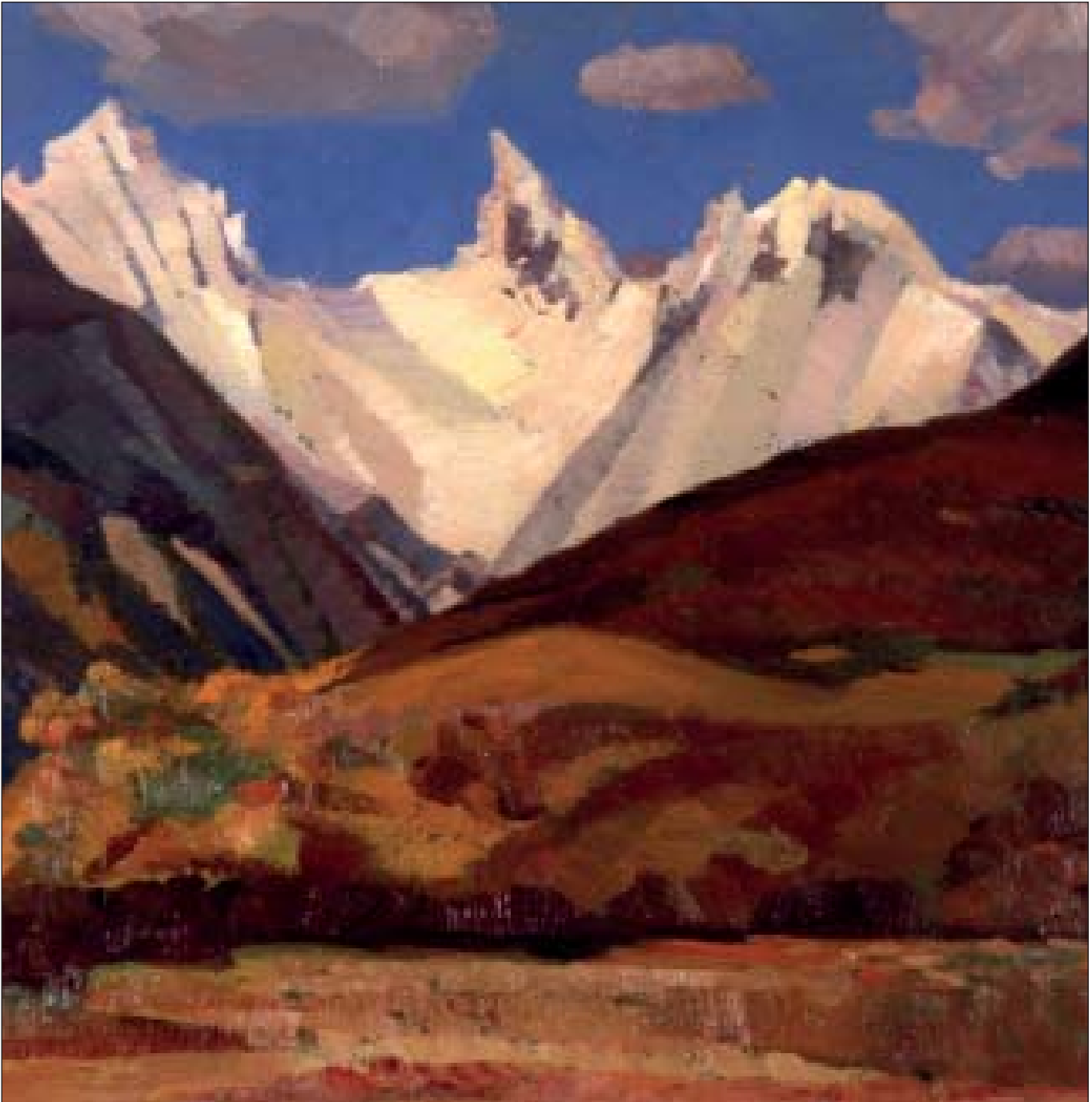
В Музеї сучасного мистецтва Корсаків у Луцьку:
волонтер, громадський діяч О. Кваша, живописець П. Собко, мистець М. Дьомін

Натюрморт зі щуками

На тлі в'їзної вежі Луцького замка: волонтер Олександр Кваша,
живописець Петро Собко, мистець Микола Дьомін

Камчатський хребет, гора Чортів палець

стра пензля. У кінці 2007 року відбулася презентація творчості Петра Собка в Луцькій арт-галереї НСХУ, де було представлено найбільш повний доробок мистця: етюди, пейзажі, портрети, композиції різних років. Ювілейна виставка майстра пензля мала широкий відгук у місцевій та всеукраїнській пресі. Творчість художника висвітлювалась у журналах «Образотворче мистецтво», «Вітчизна», «Київ», «Визвольний шлях», газетах «Літературна Україна», «Культура і життя», «Віче» та ін. Волинське телебачення створило короткометражний фільм, у якому презентовано життя і творчість художника Петра Собка.

Нині у художника багато творчих планів. Весняної пори 2009 року мистець побував на пленері в Італії. Написав кілька пейзажів Везувія (один з них був представлений на всеукраїнській виставці), побував на острові Капрі, у Помпеї. У Римі слухав Великодне звернення Папи

Римського до вірян URBI ET ORBI, мав хвилюючі зустрічі з українцями на площі Гарібальді. За цей період Петро Собко побував на багатьох творчих пленерах і в Україні. Він писав краєвиди Причорномор'я, Бессарабії, Придністров'я, Буковини, Поділля, Карпат, Полісся, Криму. Тепер до творчості Петра Собка посилена увага як мистецької громадськості, так і колекціонерів, зокрема й зарубіжних.

Твори мистця зберігаються у Волинському краєзнавчому музеї, Художньому музеї Луцька, Картинній галереї Ковеля, Картинній галереї м. Балти на Одещині, в приватних колекціях України, Росії, Польщі, Італії.

Творчість художника, його подвижницька стежа у національній художній культурі долучає нас до вічних обертів краси і правди мистецтва. ■

Затока Нижньокамчатська (тут будував свої кораблі Вігус Берінг)

Література

1. Петро Мельник. У височинь мистецтва, в далечинь краси (Про творчість Петра Собка). Українець. 2006. С. 32–34.
2. Микола Дьомін. Колористичний лад малярства Петра Собка. Образотворче мистецтво. 2008. С. 132–133.
3. Микола Дьомін. Українські краєвиди і камчатські сопки у творчості волинського художника Петра Собка. Вітчизна. 2008. С. 171–176.
4. Тамара Левицька. Екстремальні малярські пленери волинського художника Петра Собка. Визвольний шлях. Квітень-червень 2008. С. 131–136.
5. Петро Собко. Пам'ятнику бути! Олена Пчілка. Віче-інформ. № 11. 19-25 березня 2009. С.1.
6. Петро Собко. Камчатка. Каталог. Волинська організація НСХУ. 2008. С. 28.
7. Валентина Сидько. Волинський художник святив паску в Помпеї. А українською ковбасою і шинкою смакував прямо на площі Гарибальді. Віче-інформ. 11–17. 06. 2009. № 23. С. 16.
8. Степанченко О. На Волині пройшов плерер знаних художників. О. Степанченко. Відомості. 2010. 2–8 груд. С.13.
9. Зінько Д. 4 травня 75 років від дня народження П.С. Собка (1936) – українського художника. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2011 рік. Волин. краєзнав. музей; Волин. ДОУНБ ім. Олени Пчілки. Луцьк, 2015. С. 123–127.
10. Микола Дьомін. Вулканічна колірні стихія (Про творчість Петра Собка). Київ. 2011. С. 187–192.
11. Ганна Стульська. Він живе подорожуючи. Мандрівний художник Петро Собко. Туризм: враження від Камчатки, Прибалтики, Італії, України та інших куточків світу. Культура і життя.. 28.10.2011. № 43. С. 1.
12. Микола Дьомін. Симфонія краєвидів Петра Собка. Літературна Україна. 21 червня 2012. № 25 (5454). С. 16.
13. Тамара Левицька. Образотворче мистецтво. Романтична малярська палітра Петра Собка. Культура і життя. № 33 (4501). 17 серпня. – 2012. С. 9.
14. Микола Дьомін. Екстремальний плерер у центрі Європи. Віче-інформ. 4–10. 09. 2014. № 36. С. 16.
15. Микола Дьомін. Загублений світ волинської савани. Віче-інформ. 18–24. 09. 2014. № 38. С. 16.
16. Микола Дьомін. Бессарабські метаморфози. Віче-інформ. 13–19. 08. 2015. № 32. С. 7.
17. Тамара Левицька. 4 травня 80 років від дня народження П.С. Собка (1936) – українського художника. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2016 рік . Волин. краєзнав. музей. Луцьк, 2015. С. 123–127.
18. Микола Дьомін. Храми Петра Собка. Каталог. Волинська організація НСХУ. – 2021. С. 20.

КРИХКА СПАДЩИНА Й АРХІТЕКТУРНІ СТУДІЇ

Нещодавно дніпровське видавництво «Герда» випустило науково-популярний альбом-каталог «Крихка спадщина. Архітектурний модернізм Українського Півдня та Сходу: кінець 1950 – 1980-ті» (Дніпро: Герда, 2023. 304 с.). Упорядником і редактором цього двомовного (тексти розміщено паралельно українською та англійською мовами) видання став **Павло Кравчук**, залучивши до співпраці багатьох фахівців: архітекторів, інженерів, істориків, археологів, краєзнавців. Книгу видано за сприяння Українського культурного фонду, за підтримки якого організовано і вебресурс із відповідними матеріалами: «Портал архітектурного модернізму прифронтових та тимчасово окупованих регіонів України, музейних та приватних зібрань» (<https://fragileheritage.org.ua>).

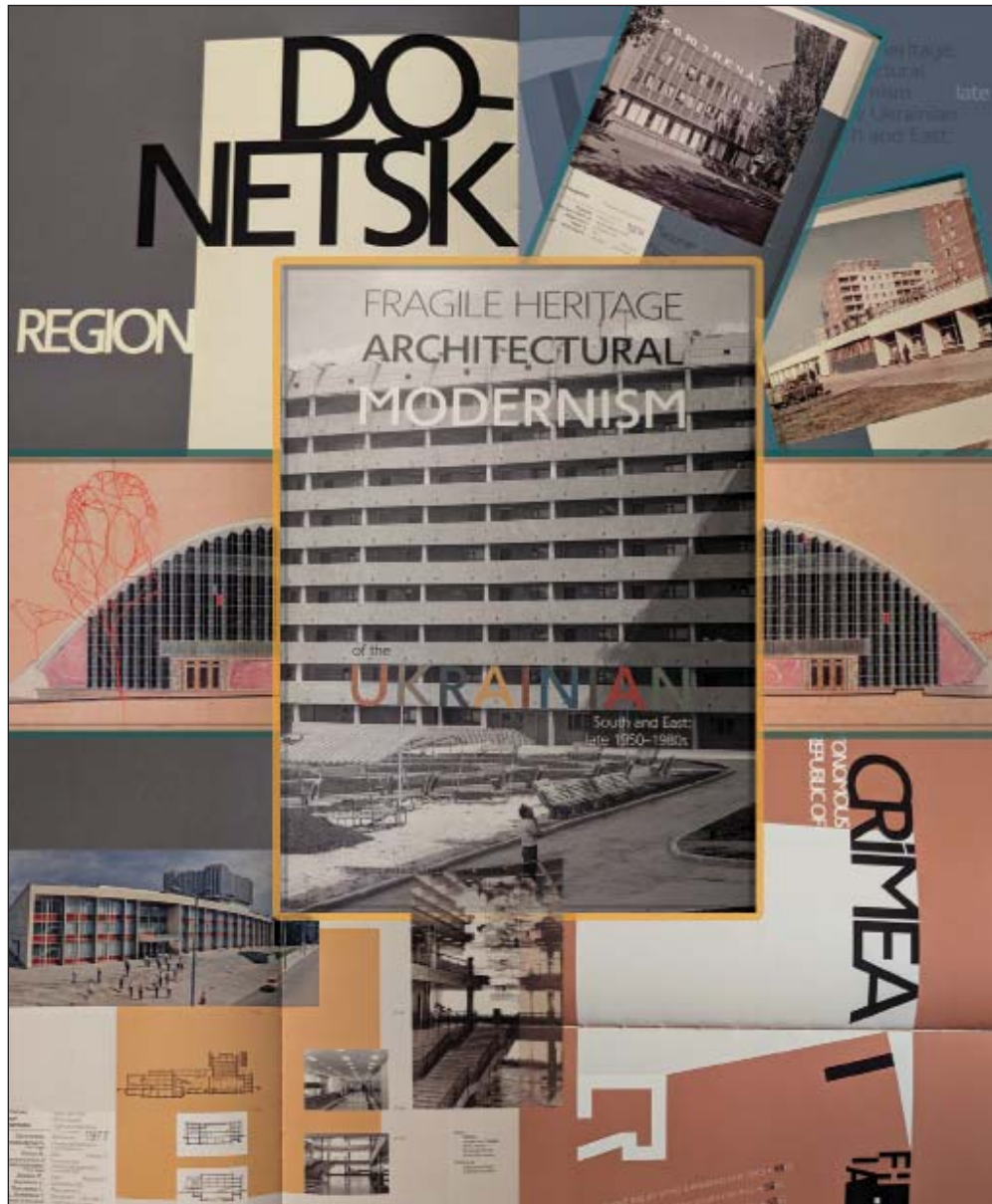
Видання містить дуже багато світлин із державних архівів Херсонської, Миколаївської, Одеської, Запорізької областей, із фондів Музею архітектури Запоріжжя, Національного заповідника «Хортиця», Науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування, Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву України, Центрального державного архіву вищих органів влади України, Центрального державного науково-технічного архіву України, Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В.Г. Заболотного, Запорізької обласної організації Національної спілки архітекторів України.

Завдяки такому широкому залученню матеріалів, зазвичай недоступних пересічному читачеві, кожен має змогу ознайомитись зі світлинами багатьох будівель, що яскраво ілюструють самобутнє явище українського радянського архітектурного модернізму. Значна частина описаних пам'яток перебуває на тимчасово окупованих російськими військами територіях, і всі вони, безперечно, щохвилини ризикують бути пошкодженими або й знищеними через дії російських військ. Постійні обстріли перетворюють будь-яку будівлю на справді крихку, загроженою спадщину. Тому така фіксація у вигляді книжкового видання є надзвичайно важливою. Прикро тільки, що немає видання у відкритому доступі.

Описи споруд згруповані територіально, присвячені Автономній Республіці Крим, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Харківській і Херсонській областям. На одній або кількох сторінках вміщено світлини зовнішнього вигляду об'єктів – будівель чи районів міської забудови, найцікавіших інтер'єрів споруд, а також макети і креслення, короткі описи й посилання на джерела. До того ж названі проектні установи, імена архітекторів і інженерів, часто зазначені основні конструктивні новації кожної споруди або нестандартні рішення. Усе це допомагає не тільки побачити, а й зрозуміти особливості перебігу процесу розвитку архітектури протягом понад 30 років.

Відкриває книгу вступна стаття Павла Кравчука і **Наталії Світлої**, де вони наголошують, що намагались зробити акцент насамперед на значенні радянського модернізму у формуванні міського простору, урбаністичних тенденцій і, зрештою, соціально-середовищному перетворенні й дизайні сучасних міст. Автори зазначили, що розмістили у «виданні матеріали щодо об'єктів, зруйнованих, але перспективних із точки зору державного обліку та подальших ремонтно-реставраційних робіт: об'єктів у Миколаєві, аеровокзал у Чорнобаївці, Будинок культури у Гуляйполі, центральний автовокзал у Дніпрі тощо» (с. 8). Модерністська спадщина, на думку авторів, «містить незадіяний потенціал позитивної інтеграції досвіду, скажімо, мешканців Львова і Донецька, Києва і Луганська... рух у даному напрямі дає змогу здолати зайві упередження та розкрити нові, не завжди очевидні можливості для локальних спільнот, громад на звільненій території» (с. 11).

Надзвичайно цікавими і деякою мірою провокативними є тези другої статті книги «Вступ до українського соціалістичного модернізму»: 1) радянські архітектори не вважали себе модерністами; 2) «сучасна архітектура» була ідеологією радянського урбанізму; 3) західний досвід став базовим для розвитку сучасної архітектури в СРСР; 4) український модернізм принципово був поза проблематикою національної своєрідності; 5) модерністська комплексна забудова спричинила появу концептуальних

міст; 6) вітчизняний модернізм – це повсякдення культури мовчазної більшості; 7) модерністський oikos – джерело усвідомлення політичної суб'єктності мас; 8) радянський модернізм сприяв деідеологізації простору міст. Усі ці тези переконливо обґрунтовані, а наведені далі ілюстрації та описи створюють для цього обґрунтування єдине концептуальне тло.

У «загальноєвропейський простір архітектури ХХ ст.» вводять представлені у книзі модерністські об'єкти українських міст та завершальний текст видання «Спадщина соціалістичного модернізму в Східній Європі та НДР, 1945–1990», написаний **Томасом Флірлем**, німецьким політиком і істориком архітектури. Він стверджує, що «архітектурна форма дуже рідко прямо пов'язана з конкретними політичними обставинами і здебільшого виникає у вирі тенденцій, спрямованих загальною політичною структурою. Соціалістичний модернізм у цьому відношенні був спробою подолати сталінізм» (с. 277). Томас Флірль вважає, що неупереджена оцінка модерністської спадщини, зокрема періоду «наново відкритого модернізму, 1955/57–1991 рр.» (с. 274), відкриває для повоєнної відбудови України дуже продуктивний «шлях, що передбачає осягнення радянської індустріалізації, соціальної модернізації країни та великої відбудови після Другої світової вій-

ни як складного процесу, що має безпосереднє відношення до сучасного стану України як незалежної держави» (с. 276). До того ж автор зауважує, що збереження автентичності навіть заідеологізованих будівель «сприяє їх участі у соціальних змінах через занурення громадян в історію. Перетворюючись на свідків минулого, вони усвідомлюють його остаточне завершення» (с. 285).

Отже, на мою думку, ця книга вирішує одночасно низку важливих питань: фіксує нашу культурну спадщину, що нині через війну перебуває у небезпеці; висвітлює її як цілісне явище, приналежне до світового контексту, зокрема до формування «другого архітектурного модернізму» у Східній Європі після Другої світової війни, а також наводить численні приклади вирішення урбаністичних завдань часів повоєнної відбудови і необхідності забезпечення житлом й інфраструктурою населення міст.

Сподіваюсь, що все це знадобиться нам уже в найближчому майбутті. ■

Анна Радченко

канд. геол. наук, директор
ВД «Академперіодика» НАН України,
м. Київ

ГАО — 80!

ВІД ІДЕЇ СТВОРЕННЯ ДО МІЖНАРОДНОГО ВИЗНАННЯ

ДОРОГА

Багато на світі є різних доріг —
Єдина з них в серці моєму:
Дорога до тебе, немов перший сніг,
Замріяно-чиста в усьому.

Ти щедрий дарунок приносиш мені,
Щоб я міг сягнути вершини.
Дорога до тебе — немов навесні
Я чую твій клич журавлиний.

Я. Яцків

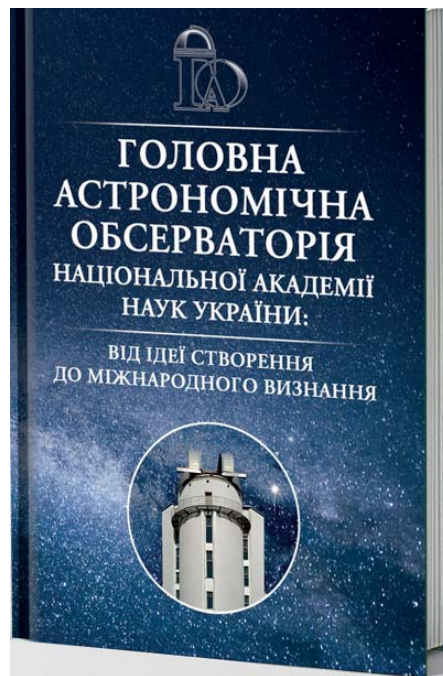
До ювілею ГАО НАН України вийшла книга «Головна астрономічна обсерваторія Національної академії наук України: від ідеї створення до міжнародного визнання» за редакцією академіка НАН України Я.С. Яцківа (Київ: Наукова думка, 2024. 528 с.). Це третє видання такої ювілейної книги, доповнене та доопрацьоване.

Книгу присвячено історії створення та розвитку Головної астрономічної обсерваторії НАН України. На підставі архівних матеріалів описано титанічні зусилля та наполегливість академіка **О.Я. Орлова** щодо побудови академічної обсерваторії за планом першого президента Академії наук України **В.І. Вернадського**. Відображено складний, тернистий шлях Обсерваторії від зародження до міжнародного визнання, висвітлено її здобутки, відкриття, досягнення, створення української астрономічної академічної школи. Книга буде цікавою для науковців, викладачів, аспірантів, студентів фізичних факультетів вишів, а також для всіх, хто цікавиться історією астрономії та внеском українських учених до міжнародного розвитку астрономії.

У передмові до видання **Я.С. Яцків** зазначає:

«Ця книга розповідає про самовіддане життя і працю кількох поколінь: про мрійників початку ХХ століття, які вірили у велич науки та її еволюційний, водночас неповнений революційними відкриттями, поступ упродовж майбутніх десятиріч; про людей, які в тяжкі післявоєнні роки доклали неабияких зусиль для побудови та розвитку академічної астрономічної обсерваторії, щоб мрію її засновників утілити в життя; про наступні покоління голосіївських астрономів та їхні наукові здобутки на шляху до визнання; про тих, чий талант і праця сприяли авторитетові ГАО НАН України як провідної астрономічної установи України і світу.

У третьому виданні книги особливу увагу приділено висвітленню стану та нових викликів ГАО НАН України в

жорнах кривавої повномасштабної війни, затіяної північним сусідом проти нашої держави.

Така вже випала доля теперішньому поколінню працівників Обсерваторії – вистояти й відновити славу авторитетної наукової установи України. Читач довідається, як для обсерваторців проминули непрості 2019–2023 роки: у щоденній праці — і творчій, і рутинній, у небачених раніше турботах, спричинених пандемією та жахами небувалої війни, відчує ритм життя ГАО НАН України, коли молоді шукали своє місце серед розмаїття напрямів сучасної астрономії, а старші передавали їм свій досвід, і всі науковці працювали, як мистці, художники, черпаючи у творчій і невпинній праці підтримку в той важкий час.

Мов метеор на небосхилі, промайнуть десятиліття, і ця книга, можливо, стане цінним архівним документом. Сподіваюся, що прийдешні покоління, читаючи її, відчують дух епохи зародження, становлення й розквіту астрономічної обсерваторії в мальовничому куточку Голосіївського лісу».

До книги увійшли матеріали попередніх двох видань, підготовлених **А.О. Корсунь**, та нові, укладачами і співавторами яких є **І.П. Крячко**, **Л.М. Свачій** та завідувачі наукових підрозділів. Уміщена в книзі інформація базується на річних звітах, на протоколах засідань Ученої ради та дирекції Обсерваторії, а також на протоколах Зборів її наукових працівників. Узятю до уваги і спогади співробітників ГАО НАН України, мемуари її директора **Я.С. Яцківа** та інформацію, що висвітлює ті чи ті події із життя Обсерваторії на її офіційному сайті. Звичайно, далеко не всі факти знайшли тут належне відображення, цілком імовірно, що не все згадане в книзі витримає випробування часом на значущість. Це вже оцінюватимуть майбутні дослідники історії Голосіївської обсерваторії.

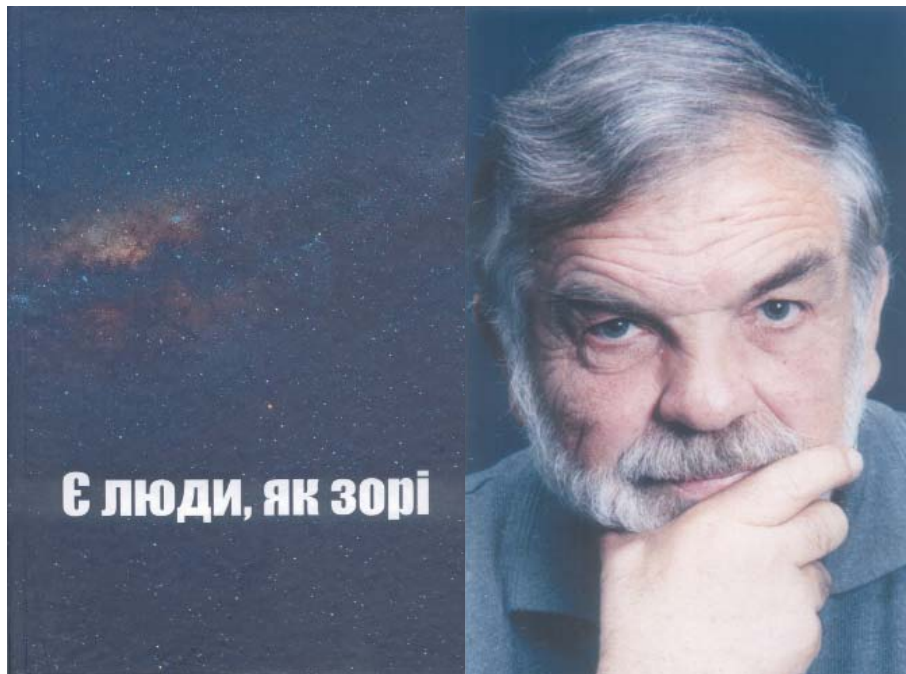
Про сьогоднішня можна сказати словами **Василя Стуса**: «...Україна не знає веселих світань». У нашій державі час наче ущільнився, в мирну роботу українців чи не щодня вриваються зловісні сигнали повітряної тривоги. Закривавлений день намагається прихилитися до ночі, щоб одпочити, але нерідко ніч ще тривожніша, ще кривавіша... Та все ж життя триває.

Віriamo, що голосіївці-обсерваторці ще не раз продовжать цей літопис своєї наукової оази у вільному місті-герої Києві! ■

Лідія Свачій, канд. фіз.-мат. наук,
ст. наук. співроб. ГАО НАН України, м. Київ

ВОЛОДИМИР ПЛАТОНОВ

«Є ЛЮДИ, ЯК ЗОРІ»

*Якщо ти знайшов своє життєве призначення
і якщо потрібен людям – це і є щастя.*

В. Платонов

«Є люди, як зорі» – книга спогадів про **Володимира Платонова**, українського журналіста, письменника, історіографа ракетобудування і космонавтики, сценариста, фотографа, художника, багаторічного члена редколегії журналу «Світогляд». **Людмила Пашук**, дружина Володимира Петровича Платонова, журналістка, членкиня Національної спілки журналістів України у передмові до видання написала: «У цієї книги немає одного автора, щоб винести його ім'я на обкладинку. Авторів тут більше двадцяти. І всі вони писали про одного чоловіка, якого поважають і цінують, який в житті кожного зіграв більшу чи меншу роль. Когось навчив чогось цікавого в професійній сфері, комусь допоміг в якийсь складний момент життя, когось обігрів душевним теплом, підтримав, дав слухну породу, когось просто здивував нестандартним мисленням, відчуттям незалежності і свободи, працелюбністю і працездатністю, багатогранністю талантів і здібностей, якими його щедро наділила природа. Та головне, мабуть, і в тому, що він був моральним авторитетом для багатьох, порядним і благородним. Біля нього і сам ставав кращим. Це все – про Володимира Платонова.

Тому на світ і з'явилася ця книга. Про нього є що розповісти, і хотілось це зробити. І в кожному спогаді присутні нові факти з життя Володимира, нові деталі, змальовані нові риси характеру. Так з'явився образ нестандартної людини, яка в будь-який час, при будь-якому державному устрої цікава і привертає до себе увагу.

Цю книгу писала не дружина, і ідея її створення належить, на жаль, не мені. Я ще не встигла і оговтатись від горя, яке звалилось так несподівано, як ідею книги підказав колега – Заслужений журналіст України, письменник **Олександр Пільонов**. За це йому щира подяка, бо він, мабуть і не підозрює, що кинув мені рятувальний круг. Ця книга в тяжкий час визначила нову ціль життя: з Платоновим без Платонова.

Нема слів, щоб передати, як мене підтримували ваші спогади і світлини в ті перші тижні після втрати. Дуже вдячна співробітнику газети «Конструктор» **Любі Фат'яновій**, яка розповіла ветеранам КБ «Південне» про задум зробити книгу і замовляла статті-спогади про Володимира. Дуже вдячна **Анатолію Стеценко** за слухні поради, статті і світлини, щиро дякую **Анатолію Карманову**, який

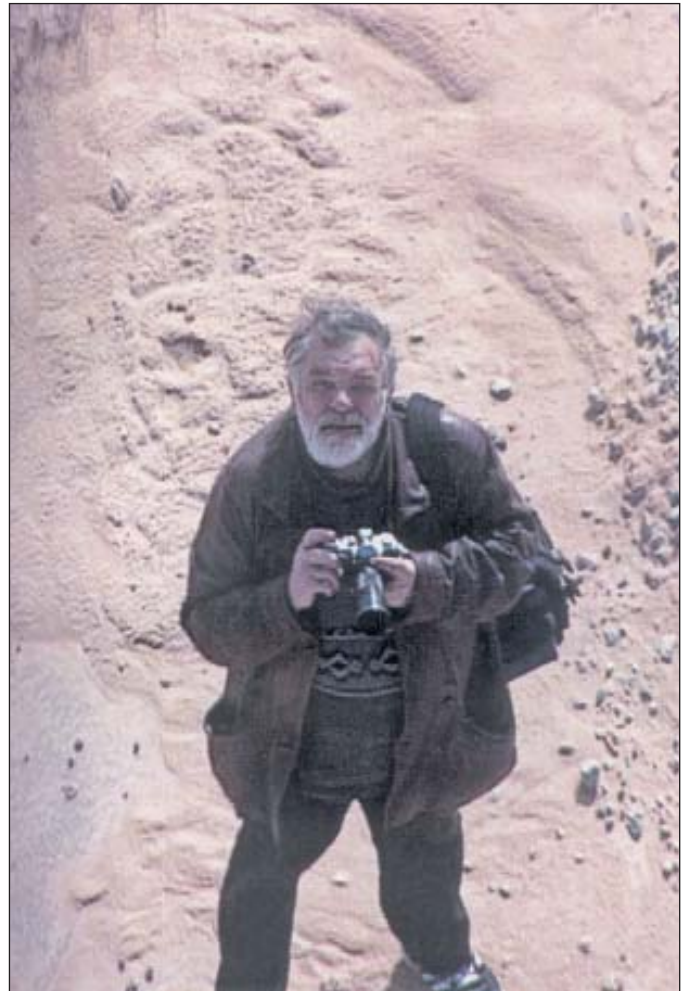

З провідним конструктором КБ «Південне» В Коновим

взяв на себе редагування спогадів про Платонова, і **Олені Новіковій**, яка була ніби зв'язкою між співробітниками 9-го каналу і мною, допомогла світлинами.

З багатьма авторами книги я не знайома особисто, знаю тільки їхні імена і прізвища, чула про них від Володимира, і мені приємно, що через роки і десятиліття вони згадують про Платонова так тепло і світло.

Хочу з подякою назвати всіх, хто є авторами книги: інженер, журналіст і письменник **Олександр Левенко**, заступник Генерального директора КБ «Південне» по науковій роботі **Олександр Кашианов**, журналіст і дитячий письменник **Юрій Лігун**, редактори газети КБ «Південне» **Анатолій Стеценко** і **Анатолій Карманов**, політичний аналітик і політтехнолог **Олександр Кочетков** (Київ), Заслужений журналіст України **Ганна Стоцька** (Львів), перший генеральний директор телекомпанії «Приват ТБ Дніпро» **Володимир Величко**, засновник і керівник Запорізького музею-галереї прикладної кераміки **Валентина Баталкіна** (Запоріжжя), завідувачка відділом наукових досліджень Дніпропетровського Національного історичного музею імені Д. Яворницького **Валентина Лазебник**, журналістка і письменниця **Тамара Нестеренко**, режисер монтажу **Дмитро Штиря**, кінопродюсер, директор і засновник студії «ASSA продакшн» **Тетяна Лазарева** (Київ), журналіст і письменник **Олександр Пільонов**, оператор **Валерій Дубінін**, членкиня Національної спілки кінематографістів **Валентина Слобода** (Дніпро), директор Представництва КБ «Південне» у Києві **Микола Мітрахов**, провідний науковий співробітник КБ «Південне», альпініст, майстер спорту **Леонід Козак**, рідні Володимира Платонова: син **Андрій Платонов**, його дружина **Юлія**, діти **Станіслав** і **Юлія**, двоюрідна сестра **Любав Потапова** (м. Новгородка Кіровоградської області), дружина двоюрідного брата **Галина Платонова** (Запоріжжя).

Володимир Платонов на Байконурі, Казахстан

Дуже вдячна Благодійній організації «Президентський фонд Леоніда Кучми «Україна» за сприяння виходу книги, директору фонду **Сергію Цепеннікову**, всім співробітникам. Особлива подяка за підтримку і допомогу в підготовці книги моїм дітям **Катерині і Сергію Слободян, Риті і Артему Верховець**, онучці **Тетяні Верховець, Людмилі Потановій, Евгену Зінову, Анастасії Полоз**, нашим друзям **Ларисі Слободян, Любові Олійничук, Ірині і Олександрі Буяльським**».

Володимир Петрович Платонов працював у Дніпрі в КБ «Південне» редактором газети, очолював прес-центр на заводі «Південмаш», на телебаченні створив об'єднання «Лад». Написав понад 500 статей, 18 книг, співпрацював з журналом «Світогляд» та газетою «Дзеркало тижня». Володимир Платонов – автор численних значків, медалей, меморіальних дошок, музейних композицій на космодромах. Він був свідком епохальних звершень: від запуску на Байконурі першого в світі штучного супутника Землі (4 жовтня 1957 року) до першого запуску космічного носія «Дніпро» (21 квітня 1999 року).

Володимир Платонов і президент НАН України академік НАН України Борис Патон

Платонов – член Національної спілки журналістів України та Національної спілки кінематографістів України. Серед його кіноробіт фільми про розвиток ракетобудівництва: «Ракети і долі», «Зоряний крок», 10-серійний фільм «Янгель», фільми про українських альпіністів «Сходження до Кобзаря» та «Ельбрус».

У 2011 році Міжнародний планетний центр присвоїв малій планеті №18285 ім'я «VLADPLATONOV».

Книга «Є люди, як зорі» вийшла друком цього року у Дніпровському видавництві «Журфонд». ■

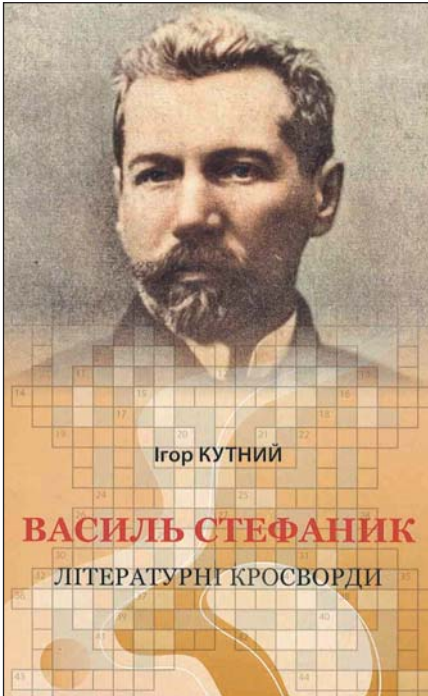
Підготувала **Марія Пилипенко**
відпов. секретар редакції журналу

Володимир Платонов і Микола Мітрахов
Невтомні популяризатори історії і досягнень космічної науки і технології, автори/упорядники книг про видатних діячів аерокосмічної галузі, члени редколегії науково-популярного журналу НАН України «Світогляд». Село Чайкине, Чернігівська обл.

Володимир Платонов і перший віцепрезидент НАН України академік НАН України Володимир Горбулін

ЛІТЕРАТУРНИЙ КРОСВОРД ЯК РІЗНОВИД ПІЗНАВАЛЬНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ГРИ

Літературні кросворди – розважально-інтелектуальні головоломки – майже забуті. Тут книжок не так багато читається. Український журналіст **Микола Владзімірський** дійшов висновку, що «купувати книжки і читати їх – два абсолютно різних хобі». А що вже казати про любителів кросвордів! Хоча їх колись друкувала «Літературна Україна», але ж не та тепер «Літературна Україна» – «Хорол-річка не та».

Священик родом з міста Рогатина **Ігор Кутний** – дивний пастир, бо любить і пропагує не тільки слово Боже, але й людське, світське. Любить читати твори української літературної класики і на основі прочитаного – художнього і біографічного компонентів – укладає літературні кросворди.

Кросворди, присвячені темі «Василь Стефаник», – не випадкові. 2021 рік був для класика української новели ювілейним, йому виповнилося 150 літ. Урочисті заходи, присвячені цій даті, проходили в Русові – батьківщині письменника. Було створено кілька документальних фільмів про життя і творчість новеліста, видано «Зібрання творів Василя Стефаника» у 3-х томах (упорядники **Степан Хороб**, **Роман Піхманець**, **Євген Баран**). Тому видання літературних кросвордів є продовженням постювілейної програми, у якій постать Василя Стефаника набуває світоглядної та естетичної повноти.

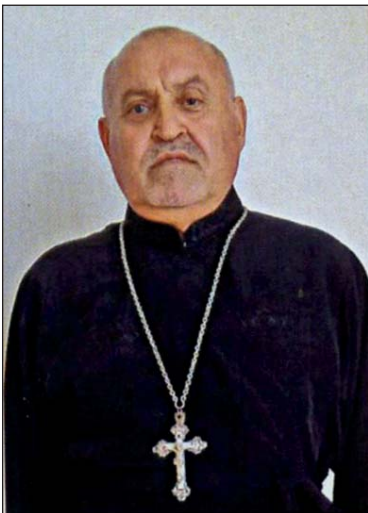
Це вже не перша спроба створення літературних кросвордів отцем Ігорем, і хочеться йому побажати, аби це хобі в нього не пропадало. Бо так добре, що є люди, які люблять і чують українське художнє слово і уміють втілювати його у формат літературно-пізнавальної гри. ■

Євген Баран,

доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,

Заслужений працівник культури України

СЛОВО ВІД ОТЦЯ ІГОРЯ

Ставлення до кросвордів колись у мене було вкрай негативне. Коли мені в руки потрапляли газета чи то журнал з уміщеною такою «головоломкою», я дратувався.

Але думка змінилася, коли служив у армії і лежав у госпіталі. У палаті на підвіконні побачив газету, в якій був кросворд. Я взяв її знічев'я і просто вставляв слова, які на думку спали, в клітинки по горизонталі й вертикалі. І, як не дивно, вони зійшлися. Тут у мене виникла ідея скласти кросворд і відправити в окружну газету, що я й зробив. Прийшла відповідь: мого «первістка» забракували.

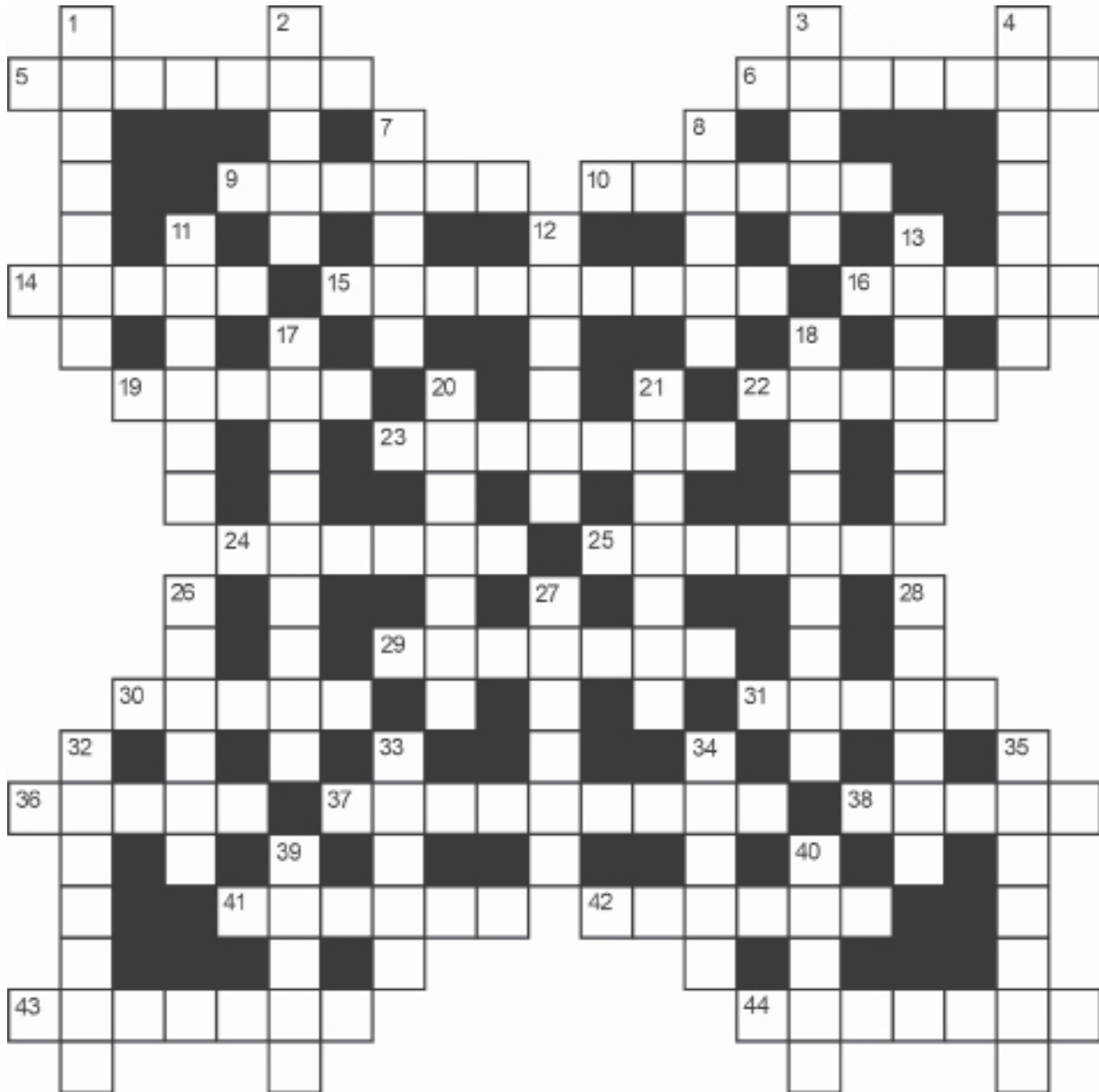
Потім, пригадую, мене послали у відрядження в штаб армії, і я зайшов у редакцію окружної газети, де мені вказали на мої помилки. Пізніше склав іще один кросворд, і його надрукували в газеті. Для мене це була велика радість, вітали знайомі, друзі.

Отак я заразився складанням кросвордів, які друкувались у районних, обласних та республіканських газетах та журналах, а також у містах Спаськ-Дальній Приморського краю, Хабаровську, Читі, куди мене свого часу закидала доля.

У 2021 році були надруковані мої кросворди до 150-річчя відомої письменниці **Лесі Українки**. А в цій новій праці – кросворди, присвячені класику української новели **Василіу Стефанику**. ■

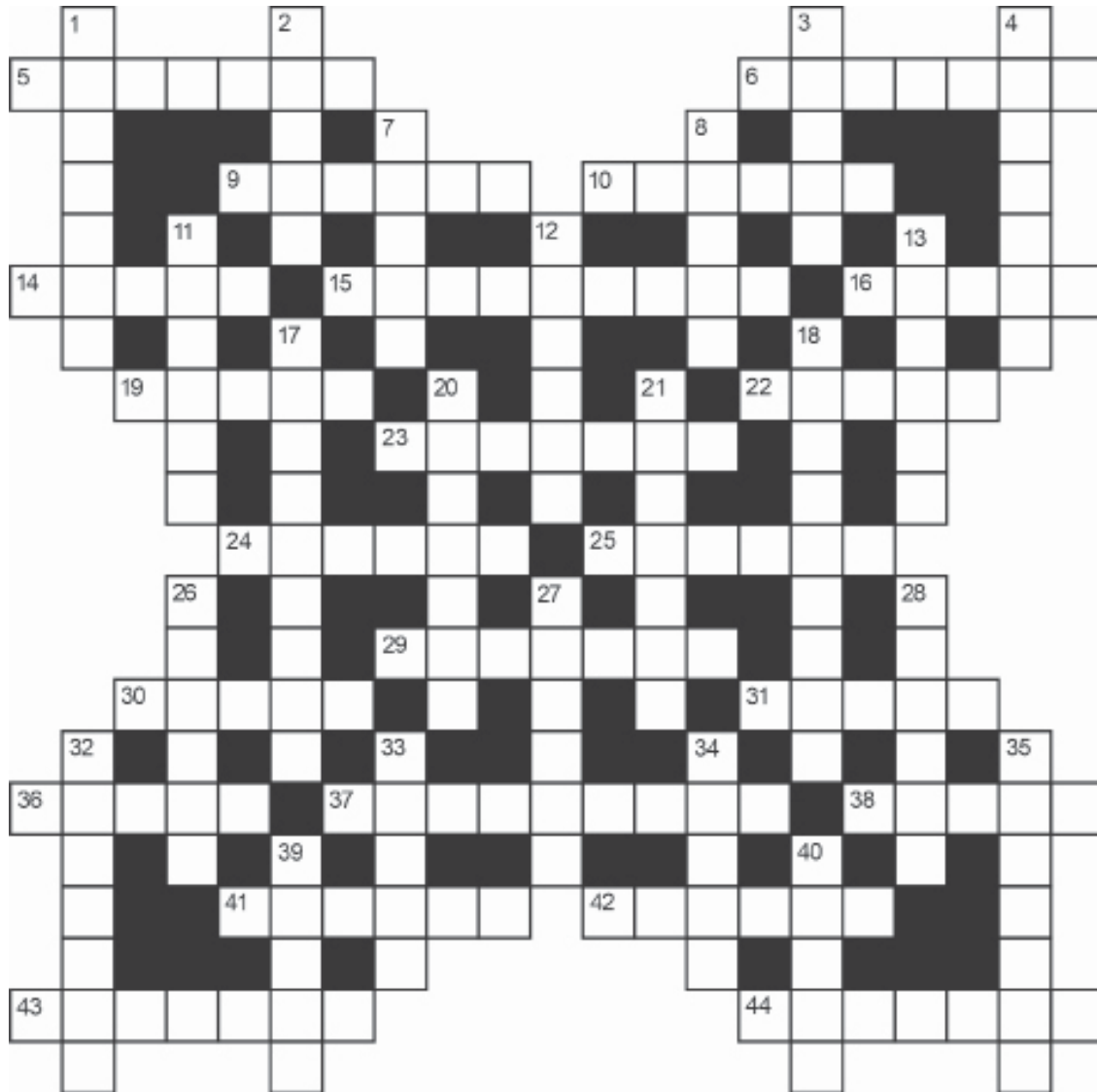
Ігор Кутний,

свт Букачівці Рогатинського району Івано-Франківської області

По горизонталі: 5. Відомий російський письменник, який сказав про Стефаніка: «Як коротко, сильно і страшно пише ця людина» і радив молодим письменникам вчитися у Стефаніка художньої майстерності. 6. Країна, мовою якої перекладено твори В. Стефаніка. 9. У В. Стефаніка він був покутський. 10. «Покутська ...» – умовне об'єднання у складі Л. Мартовича, М. Черемшини, В. Стефаніка. 14. Меморіальна ... В. Стефаніку. 15. Художник, автор портрета В. Стефаніка. 16. Український літературознавець, професор, дослідник творчості ювіляра. 19. Твір В. Стефаніка. 22. Країна, мовою якої перекладено твори В. Стефаніка. 23. Авторитет, повага, вплив. 24. Відомий український письменник, який цінував талант В. Стефаніка. 25.... монастир кармеліток взутих, який знаходиться у Львові на вулиці Стефаніка. 29. Інтернет-..., де можна придбати книги В. Стефаніка. 30. Він передував арешту письменника. 31. Честь і... В. Стефаніку. 36. Стефанік як надзвичайно обдарована людина. 37. Шифрований підпис автора під своїм твором з метою приховання свого справжнього імені. В. Стефанік підписував буквою «С». 38. Твір В. Стефаніка. 41. Довга паличка у руках учителя. 42. Вона єднала В. Стефаніка, Л. Мартовича, М. Черемшину. 43. Жіноче ім'я, або твір Стефаніка. 44. Його частково переніс хворий В. Стефанік.

По вертикалі: 1. Місто поблизу Львова, де жив В. Стефанік. 2. Новела В. Стефаніка. 3. «Дід ...» – новела Стефаніка. 4. Історико-літературний твір. 7. Ім'я батька і сина В. Стефаніка. 8. Скульптор, авто медальйона з портретами Т. Шевченка, Лесі Українки, О. Кобилянської, В. Стефаніка. 11. Ім'я матері В. Стефаніка. 12. «Кленові листки – ... збірки «Дорога» В. Стефаніка. 13. Дівоче прізвище матері В. Стефаніка. 17. В. Стефанік як письменник. 18. Творче відображення дійсності в художніх образах, творча художня діяльність. 20. В. Стефанік, якого варто наслідувати. 21. Обласний центр України, де бував В. Стефанік. 26. Новела В. Стефаніка. 27. Часопис, де друкувався В. Стефанік. 28. Так називали Осипа Маковея через сталеві нерви. 32. Справжнє прізвище друга В. Стефаніка М. Черемшини. 33. Літературний жанр. Протилежне – поезія. 34. Герой новели В. Стефаніка «Камінний хрест». 35. Псевдонім В. Стефаніка. 39. Новела В. Стефаніка. 40. Відступ у тексті.

По горизонталі: 5. В. Стефаник, як... експресіоністичної новели. 6. Воно у В. Стефаника відбулось у ресторані львівського готелю «Ванда». 9. Новела В. Стефаника. 10. Тверда порода, з якої виготовлено монумент В. Стефанику. 14. Доцент Прикарпатського національного університету, літературознавець, літературний критик. 15. Художник, лауреат літературної премії ім. В. Стефаника. 16. Скульптор гіпсового погруддя В. Стефаника. 19. Водний простір, за яким відомий В. Стефаник. 22. Новела В. Стефаника. 23. Різновид загальнонародної мови, поширений на невеликій території. 24. Письменник брав ... у громадсько-політичному русі. 25. Справжнє ім'я Лесі Українки, яка зазначала, що після появи «Синьої книжечки» В. Стефаник став знаменитістю. 29. Місяць, у якому в 2022 році в ПНУ відбувся лекторій, присвячений В. Стефанику. 30. Режисер фільму «Камінний хрест». 31. Новела В. Стефаника. 36. Символ урожаю, добробуту, багатства. 37. В. Стефаник як письменник, який висвітлював актуальні питання. 38. «Мое ...» – четверта збірка письменника. 41. Пам'ятна ... номіналом 2 гривні, випущена НБУ і присвячена 150-річчю від дня народження В. Стефаника. 42. Відомий український письменник, академік, Герой України, який схвально відгукувався про В. Стефаника. 43. Їого проявляла тодішня влада до В. Стефаника. 44. Ім'я відомої оперної співачки Крушельницької, з якою у В. Стефаника зав'язалася ніжна дружба.

По вертикалі: 1. Дівоче прізвище дружини В. Стефаника. 2. Головна дійова особа літературного твору. 3. Держава, мовою якої перекладено твори В. Стефаника. 4. Зразкові твори літератури і мистецтва, зокрема В. Стефаника. 7. Кількість примірників друкованого видання. 8. Те, що повчає, дає життєвий досвід, яку любив В. Стефаник. 11. Обласний центр України, де виходили окремі твори В. Стефаника. 12. Держава, на мову якої перекладали твори В. Стефаника. 13. Художник – земляк В. Стефаника, який ілюстрував твори Т. Шевченка та В. Стефаника. 17. Скульптор, народний художник України, автор пам'ятної ювілейної медалі В. Стефаника. 18. Село в Жмеринському районі на Вінниччині, де відкрили меморіальну дошку Павлу Добрянському – відомому українському письменнику, лауреатові премії ім. В. Стефаника. 20. Обласний центр України, де в 1903 році В. Стефаник побував на відкритті пам'ятника І. Котляревському. 21. «Не давайте мені нічого, бо я бачу, що ... московита. А з мене ви вже москаля не зробите». Так заявив консулу у Львові В. Стефаник. 26. Публічний спір. 27. Держава, мовою якої перекладали твори В. Стефаника. 28. Ювілейна ... – випущена до 150-річчя В. Стефаника. 32. Збірка В. Стефаника. 33... ім. В. Стефаника. 34. Новела В. Стефаника. 35. Справжнє прізвище автора на протигагу імені вигаданому – псевдоніму. 39. Франц ... – з 1867 року голова Австро-Угорської монархії, ім'ям якого було названо Дрогобицьку гімназію, де вчився Стефаник. 40. Орган радикальної партії, в якому друкувався В. Стефаник.